

EGY VETRÁNOLVASÓ FELJEGYZÉSEI

2020

(A feljegyzések tízedik éve)

Jókai, hát persze, hogy Jókai. Szilveszter napjának reggelén kezembe vettem a százkötetes centenáriumi Jókai első kötetét, az *Erdély aranykorát* (Franklin–Révai, 1925.), elkezdtem olvasni, és nem tudtam letenni. Ha nem lennék nyolcvan éves (fél év múlva), nagy tervem lenne ezzel a – javarészt már olvasott – száz kötettel, persze, csupán olvasóként. De azért előelő fogom venni e gyönyörű sorozat egy-egy kötetét, kezemenél tartva az újabb, szürke vászonba kötött kritikai kiadásokat is a vele szemben lévő könyvszekrényről, viszont nem akarom megtölteni e jegyzetekkel a Veteránolvasó naplóját, inkább külön sorozatot indítok ezeknek az apróságoknak (Jókai cédulák, ez jó sorozatcímnek látszik), s csak némelyik nagyobb elemzést hozom „egyenrangú szövegként” majd ide. Szóval: *Erdély aranykora* a piros vászonban, mellé a kék kritikai kiadás. (Bp., Sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus, 1962.) Korábban nem tartottam makulátlan műnek ezt a regényt. Nem hagytam abba olvasását korábban sem, mint Móricz Zsigmond harminc-negyven oldal után, de a leírásokat sokallottam, a cselekményt pedig olyan erdőnek véltem, amelytől néha nem látni a fát, azaz Bánfi Dénes történetét. Már az első fejezettel gondjaim voltak: szép, szép, de nincs sok köze a regényhez, mint az Anglia déli partjain tomboló viharok Leacock elbeszélésében, amely Anglia északi partjain játszódik, igaz, ott is elég rossz idő volt. Ez a fejezet, persze nagyon szép és érdekes, de ezúttal is szemrehányásokat váltott ki belőlem, nem esztétikai, hanem erkölcsi szempontból, ami nem tartozik a dologhoz. A szarvas-család elpusztítását, valamint az ártatlan vadkan-família kiirtását azonban Zrínyi Miklós és társai rovására írtam. És most figyeltem föl a halálos baleset során a második puskalövés jelentőségére.

Igen, az elbeszélés valóban epizódokból tevődik össze. Bánfi baljós csókja, az Ali basa elleni harc, Azraële története valóban önálló novelláknak látszanak. A nagyszöllősi csata szegény Kemény Jánossal, a nemes lelkű Kucsuk basa története, a kamaszhős Feriz bég, valamint az ifjú Thököly Imre fellépése pedig egy másik regény felé is mutat. Ám a könyv kétharmadánál mégiscsak összeáll egy nagy történet a cselszövő Telekivel és a tragikus sorsú Bánfival. Ahogyan az okos pulikutya összereli egységes csoportba a szétkalandozó birkákat, ez az elbeszélő is rendet rak ebben a csodálatosan gazdag világban. Mintha mondaná: no, ugye megmondtam, pupák, nekem van igazam. Hát persze, ki másnak? A leírások pedig, az arcképek, az öltözékek, a növények és az állatok, egyszóval a világ, minden szinte tapinthatóan él és lélegzik. Valóban halljuk a lavina robaját, amint leomlik a hegyről, s behúzzuk a nyakunkat, nehogy minket is magával elsodorjon olvasólámpánk mellől. Csak a boncidai kastélyt feldúló székelyek jelenetét szeretném elfelejteni, de nem lehet. Még az Apafi Mihály portré is összeáll: a kényszerített fejedelem, az iszákos férfi és a fejedelmi székre méltatlan báb alakja Erdély tragikumát sejteti. (Mikszáthnál is találkozunk vele.) A szentgotthárdi béke után tényleg úgy látszott, hogy végre a béke nyugodtan fénylő napja ragyog a fejedelemségre. Innen a könyv címe, amely a történet vége felől nézve ironikusan hangzik, habár kétszer is elmondják, nem véletlen, hogy mindkétszer a főhős, Bánfi Dénes. (137, 174) Nem lett igaza. De nézzük a szöveget. Valóságos csoda, amit ez az író tud. Vízaknainé, aki szerelmes Bánfiba, és az életét adja érte, talán tíz sorban szerepel. De ebből a tíz sorból egy egész élettörténet kerekedik ki, s benne van egy sors teljessége. Felejthetetlen. (156) A halott lány, a szép Floricza és Sange Moarte története is velünk marad. Az anekdotákon pedig jól nevetünk, a kinyitott késsel sajtot eszegető magyart szemlélő török, vagy a „pénzért hazudó” fűzfapoétából lett cirkáló hadnagy esete a zöld csizmákkal igazán mulatságos. Afféle ellenpontok ezek ebben a tragikus történetben, amelyben az intrika

áldozatává váló Bánfi halála és a Teleki-féle háborús párt felülkerekedése véget vet Erdély aranykorának.

És ami nagyon fontos! Az önző szerető, Azraële és a nemes lelkű Bánfiné szembeállításuk hatásos jellemkontraszt. A házaspár, akik jó módon, a szenvedélyes és büszke férj hibájából, eltávolodtak egymástól, most a vérpad árnyékában igaz szerelemben ölelik át egymást. Erre a jelenetre emlékeztem legjobban korábról. Most is elragadt, még a korábbi olvasói élménynél is többet jelentett számomra. (2020. január 1.)

Jókai-cédulák 1. A *Mire megvénülünk* mindig is legkedvesebb Jókai regényeim közé tartozott. Az egyetemen Nagy Miklós szeretettette meg velem, s a könyv varázsa változatlan ma is, mikor most újra olvasom. (A Centenáriumi Kiadás 13. kötetét.) Kitűnő megoldás, hogy az Áronffy család története két elbeszélői szólam összhangzatából bomlik ki. Dezső életútja naplójának szubjektív szövegéből tárul fel, Lóránd történetét pedig tárgyias, harmadik személyű narráció által ismerjük meg. A két történet-szál elválik egymástól, majd végül találkoznak, s közben mindkét szólamot újabb betétek gazdagítják: egyfelől az Áronffy nagymama elbeszélése a család tragikus történetéről (kis magyar história), ennek helyszíne nem véletlenül a családi kriptá a még üres nyolcadik fülkével, amely valakire várakozva sötétlik elénk, másfelől pedig Topándi elbeszélése az amerikai párbaj áldozatává vált apáról, amely kiegészíti a nagymama szövegét. A mostani történet is egy amerikai párbaj körül forog, ez Lóránd életét fenyegeti, akit majd Dezső fog megmenteni, leleplezve ellenfelének csalását. De elég a cselekményből, mert ennél sokkal fontosabb a légkör, a regényt átható elégikus hangulat. Lóránd a magyar romantika tépett lelkű hősei közé tartozik. A könyv során szinte mindvégig menekül, rejtőzködik, s még identitását is elveszti: álnéven húzódik meg rokonának, a különc Topándinak a birtokán. Érzékeny hős, könnyen lángra lobban, előbb Hermine, a kétes erkölcsű anya szerelmese, itt egy szökési históriába bonyolódunk, majd az álnok leány, Melanie lesz vágyainak tárgya. Mindkét esetben öccse, Dezső menti meg a méltatlan viszonytól, aki, mint említettem, a párbajjal kapcsolatos csalást is leleplezi. Lóránd az ellenségei által konstruált álomvilágban él, miközben ott van mellette a szép, nemes lelkű cigánylány, Czipra, az ifjú védangyala (mert őt mindig meg kell menteni), s jóvátételként a haldokló lányt Lóránd feleségül is veszi, s holttestét hazaviszi a családi birtokra eltemetni. Később maga is utána hal. Jelképes megoldás, hogy Lóránd egy méhcsípésbe hal bele. Már megint a mesét mondom, de mit tegyek, ha ennyire magával ragad. Dezső boldog lesz Fannyval, ám a befejezést mégis mélabú hatja át. Nemcsak Lóránd miatt. Főként azért, mert megvénülünk. A szereplők is, mi is. Ebből az őszi hangulatból tekintünk vissza a történetekre. (január 10.)

Jókai-cédulák 2. *Török világ Magyarországon*. (Centenáriumi Kiadás 2-3.) Miközben olvasom, azon mosolygok magamban, hogy mennyire szétesik ennek a regénynek a szerkezete, s ez engem egyáltalán nem zavar. Élvezem a mesét. Lebilincsel a három párbajhős, Thököli Imre, Feriz bég és az oláh herceg története, ezzel indul a regény, hogy Budán Sturdza Mária megszöktetésekor ők ismét találkozzanak. Ez azért, el kell ismerni, jó kompozíciós megoldás, itt vége is lenne a regénynek, ám van még egy félkötetnyi ráadás. Na és az anekdoták, melyek áthálózják a könyvet: a sarkantyú esete, az aranyos kaftány históriája, meg a többi. Jókai elbűvöl. Még az amazon dandárt is elhiszem neki. Azraële, a szép odaliszk is fontos szerepet játszik, ezúttal tragikus szólamban. És az egyébként ellenszenves Teleki, Erdély tulajdonképpeni ura (akin Feriz bég fogja a méltó ítéletet végrehajtani a harcmezőn), mond valamit, amit idézek, mert sajnós nagyon igaz. „Európának legkisebb gondja a világon az, hogy mi élünk; nekünk csak akkor vannak szövetségeseink, ha áldozatainkra van szükség; ha mi kérünk, akkor nem ismer bennünket senki.” (I. 148.) Egy kérdés: A fekete folt motívumát innen vette Mikszáth? (II. 5.) (január 15.)

Jókai-cédulák 3. *A kétszarvú ember* a rém-motívumra épül. (A Centenáriumi Kiadás 3. kötetében) A birtokából kifosztott, családjától elszakított és gonoszul elcsúfított Boér Ádám történetét nem a romantikus Quasimodo-toposz teszi figyelemre méltóvá, hanem az apakeresés nemes szólama (a kis Károly szegődik apja nyomába, és meg is találja őt), s a gazdájának igazságot kiharcoló János szolgának nyomozó munkája. Egyébként az előző könyvek miliójében vagyunk: Apafi fejedelem korában, a török világban. Jókainak még volt elbeszélő anyaga, hát elmondta. Én meg egyvégtében elolvastam. (január 20.)

A Király és a Királyné. Mindig érdekelt engem a titokzatos egyiptomi kultúra, időnként elő is veszek ezzel kapcsolatos könyveket, mint most Howard Carter és A. C. Mace nevezetes, *Tut-Ankh-Amen sírja* című munkáját. (Franklin Társulat, Bp., é. n.) Ebben Carter szinte egyidejű beszámolót ad a híres sír feltárásának folyamatáról, s leírja az ott talált műtárgyakat. A témával kapcsolatos későbbi könyveknek ez az ősforrása. Már régóta várja, hogy levegyem a polcra (mellékesen megjegyzem, elég drága volt – vagy húsz évvel ezelőtt), így hát most itt van a kezemben. Megdöbbenve értesülök arról, hogy a Királyok Völgyének története nemcsak régészeti ügy, hanem ezzel párhuzamosan a sírablások históriája. Íme, az emberi lény két arca. Különben Tut-Ankh-Amen valójában negatív szerepet játszott a történelemben. Felszámolta apjának vagy apósának, Ekhnatonnak vallási reformját, az egyistenhit nagy gondolatára épülő kultúrát, s – nyilván a kiváltságos helyzetét féltő papság érdekében, lehet, hogy a papok bábjaként – visszaállította a hagyományos többistenhitet. Így tudom. Fiatalon meghalt, talán még húsz éves se volt. A legfontosabb, amit ettől a könyvtől kaptam, az a trónszék hátulsó lapján látható kép, amely a királyt és a királynét ábrázolja. Két nagyon fiatal, talán tinédzser bensőséges jelenete. A terembe besütő nap fényében a trónon ülő királyt laza helyzetben látjuk, vele szemben a királyné lányos alakját pillantjuk meg, aki egyik kezében illatszert vagy kenőcsöt tartalmazó korsót tart, a másikkal pedig gyengéden bekeni férje vállát. Ókori idill. A kép az első táblán látható, leírását a 80-81. lapon olvashatjuk. (január 25.)

Gárdonyi-jegyzetek. Az újra elolvasott könyvekről. Először a *Szunyoghy Miatyánkja*. (Gárdonyi Géza Munkái, Dante kiadás.) A detektívregény modelljére épül, a vélt bűnös, Szunyoghy Dániel elbeszélése alkotja, amelyet a rendőrtiszt nyomozónak mond el (időnként szünetekkel csigázva fel ennek érdeklődését), akiről kiderül, hogy téves nyomon jár. Viszont mi, olvasók kapunk egy érdekes történetet két házasságról: az első idill a családját elhagyó grófkisasszonnyal, Hedviggel, a tiszta lelkű nővel, a második egy rossz házasság története a józan, racionális (ezúttal mégis balul választó) s férjét, azaz elbeszélő-hősünket megcsaló Margittal. Ebből adódik Szunyoghy imájának tanulsága, aki a továbbiakban (mert lesz további, ő egy dacos újrakezdő) a gonosztól való megszabadítás helyett a fantáziától való megszabadítás kegyelmét kéri Istentől. (281) Ezt értem, ha Margitra gondolok, de ha Hedvigre, akkor nem. Közben szerzői kommentárokat kapunk a korabeli iskolákat jellemző „tanbutaságról” (örök téma), az asszimilációval kapcsolatos (és számomra Farkas Gyulát idéző) fenntartásokról, a világot uraló szabadkőművességről és a budapesti német-zsidó-magyar keveréknyelvet elutasító kritikáról. Ez nem rokonszenves, de a mese változatlanul tetszik. (január 30.)

Ismét Gárdonyi. *Az a hatalmas harmadik* a polgári és egyházi házasság kritikája, amely védi a bűnt, és elítéli a tiszta, de a hivatalos okmányokkal nem rendelkező szerelmet. Végso soron nem is a jogi tényező okozza itt a nehézséget, hanem ennek gátló tényezőként ható pszichológiai és erkölcsi következményei. A közvélekedés szellemének az egyént gúzsba kötő hatalma ugyanis nem ér véget a magánélet határainál, a lélek mezsgyéinél. És ez a házasság és

a szerelem elválasztását vonja maga után Gárdonyi szerint, és az egyének kényszerű önkorlátozását, lemondásukat a szexualitásról, felidézve az *Ábel és Eszter* hőseinek testiség nélküli lelki összetartozását. A regény címe Schopenhauer pesszimista eszméjére utal, ami az erkölcsi viszonyok kritikájával társul. Ezt a történetet is a férfinő elbeszélése alkotja, aki arra kéri az író, írja meg mindezt, jövőnek szóló tanulságul. Az elkészülő könyv a nemes lelkű élettárs, Mária megmentése, önigazolása lenne, ha mégis megtestesülne a hatalmas harmadik, ami ezúttal a megszületni óhajtó gyermek. Ily módon a történetnek nincs vége. Remélem. (február 2.)

Megint Gárdonyi. A *Te, Berkenye!* (Dante kiadás, mint az előbbi, amely, itt jegyzem meg, a regény 7. kiadása volt), jobb, mint korábban gondoltam. Egy elszegényedő úrilány, Phylep Juliánna, és egy párhuzamosan meggazdagodó, földbirtokossá váló parasztcsaládból származó fiúnak, majd ifjúnak a története, akik közé áttörhetetlen gátat emel – nem a származás, nem a vagyoni különbség (ami egyébként a két szomszédos család viszonylatában megfordul), hanem a lelki, ízlésbeli különbség, a reflexek, e belső értékrend eltérése. Berkenye István hiába szerez diplomát, ha a Balatont megpillantva ezt gondolja: „Mennyi víz! Ki issza meg ezt a sok vizet? Hogyan nem gondoltak arra, hogy lecsapolják és bevevessék?” (122) István, azaz Pityó és Juliánna két emberfajhoz tartozik. „Az egyik, mintha napvilágnál teremtetten volna az Isten, mindig sugarat hordoz a lelkében. A másik, mintha a föld mélye lehelte volna ki, örök árnyék ül a lelkén. Egyik, mintha virág volt volna az előbbi életében, a másik tövis, dudva, csalán, vagy méregnövény.” (188) A különbség a lélekben van, mondja az író. Igaza van. (Ne feledjem el a *Bánk bán* előadás leírását Peturral. 140) (február 5.)

És utoljára: az *Ida* regénye legkedvesebb Gárdonyi-könyvem. (Dante kiadás ez is, a szép ezüst díszes zöld vászonba kötött, kézbe simuló könyvek közül.) Most olvasom harmadszor. Nem tudom letenni. Jó, jó, tudom, hogy ha Ó Ida és Balogh Csaba kibeszelné magát (hogy Csabának húga van, nem pedig szeretője), könnyebben egymásra találhatnának. Elég régi írói fogás. Azt is tudom, hogy a párbajjelenet csupán a történetet tovább lendítő, valójában nem nagyon hihető epizód, és még mással is tisztában vagyok. Mégis elbűvöl ez a regény. (Nem a vénség jele ez a gyakori olvasói meghatódás?) Milyen jól van kitalálva például, és milyen tanulságos a másik Ida epizódja, mint a hősnő negatív tükörképe (116-118), és milyen elgondolkodtató a zárda és a borkereskedés ellentétes világa stb. Színekben gazdagok a müncheni életképek, a művészbáratok portréi. A festői (nem a legmodernebb) miliő érzékletessége. A (meglehetően konzervatív) képleírások szemléletessége. És a nagy ötlet! Egy érdekházasság szerelmi kapcsolattá érlelődése. A regény végén, miután tisztázódnak a dolgok, Ida és Csaba már nem idegenek, de még nem igazi házastársak. Azok lesznek, de erről az író már hallgat. (február 7.)

A Babits-életmű nagy meglepetése számomra a *Kártyavár* című regény. (Athenaeum, é. n.) Alcíme szerint *Egy város regénye*. Egy akkoriban kedvelt műfaj (Bjelij, Döbling) remek példája. Úgy tudom, 1931-ben jelent meg, de a könyv első felét már a világháború idején közölte a Nyugat. A regény Újvárosa Pest peremén afféle köztes hely, már nem vidék, még nem főváros. Erkölcsi szempontból is valami átmeneti hely, sőt a jogrend bizonytalansága szintén azzá teszi. A falu törvényei, szokásai már eltűntek, a nagyvárosnak pedig csupán a torzképét látjuk. Én, bevallom, nem gondoltam volna, a *Gólyakalifát* ismerve sem, hogy Babits ennyit tud erről a világról: a mindent áthálózó korrupcióról, az éjszakai életről, az életformával, az urbanizációval járó bűnügyekről (a Bontó-eset és a szélhámos Brilliant szerepe), a városházi manipulációkról, a zsidók szerepéről. (A Hersey-Hirschfeld család bemutatása tanulmány értékű. Itt jegyzem meg, hogy a zsidó szereplők bemutatása tárgyilagos, s bár néhány esetben negatív minőségű, soha nem antiszemita. Lásd Bibó!) A

regény elbeszélői módszerét a nézőpont vándorlása határozza meg, igen következetesen. Egyik szereplő átadja a másiknak, mint a stafétabotot. Látószögek és szimultán tudatmetszetek, valamint nyelvváltozatok sorozatából áll össze a regény építménye. A mindössze két-három napot felölelő történet a polgármester, Madár János által épített kártyavár összeomlásával, stílszerűen a temetőben, a felelősség súlya alatt roskadozó, boldogtalan Kerbolt Gyula öngyilkosságában zárul, ahol bekövetkezik a szereplők metamorfózisa: bábfigurákká válnak egy titokzatos játékmester kezében. A balek Partos Kálmán figuráját becsomagolják egy ládába, és hazaküldik a feleségének. Az író Móricz-mértékű ismeretanyaga és meggyőző narrációs módszere olyan regényt hozott létre, amiből csak egy elem hiányzik: a szerelmi szál kibontása. A szépasszony Tökéssyné, a titokzatos Bontó Vilma s főként a szenvedő, meghasonlott Kerboltné Ilona (ez utóbbinak viszonya van a polgármesterrel) alakja, sorsa több elbeszélői figyelmet és nagyobb írói merészséget kívánt volna. Ám Babits úgy ítélhette meg, hogy a bábuknak nincs vérük. (február 15.)

Az Elza pilóta nem ennyire jó könyv. (Nyugat kiadás, é. n.) Swifti látomás az örökös (és értelmetlen) háború világáról. Az ironikus alcím szerint a „tökéletes társadalomról”. Anti-utópia. Az emberek légburkolatokban élnek a mérges gázok miatt, összezsúfolva, önmaguk torzképeként. Egy alkalommal elszabadul gazdájától az Aida nevű kutya, annak futása és keresése jó alkalmat kínál az elbeszélőnek egy ilyen menhely belső világának bemutatására. (Dinamikus képsort kapunk mozgó kamerával, tényleg jó narrációs ötlet, mint a lombikban létrehozott párhuzamos világ, a Kis-Föld története.) A regény hősnője a pilótává kiképzett, bevetésre küldött, majd az ellenség fogságába eső Kamuthy Elza, akinek hosszú éjszakai repülése a történet fő motívuma. Végül saját városára kell dobnia a bombát. Így hal meg Elza anyja. Talán az egyetlen szereplő, aki még nem közönyös, tud szenvedni, akinek panaszáradata, habár olvasói szempontból kissé fárasztó, de őriz valami békebeli emlékanyagot. Ezek az emberi érzelmek Elzában, akinek vőlegényét saját honfitársai ölik meg, éppen pusztulóban vannak. Ez marad: a közöny. (február 22.)

Tormay Cecile a konzervatív polgári irodalomnak Herczeg mellett egyik legjobb, talán legjobb szerzője. Háromkötetes történelmi regénye, *Az ősi küldött* azonban nem igazán maradandó értékű könyv, elbeszélő módszere régies, nem is tudta befejezni. *Ember a kövek között* című regénye viszont időtállóan mutatkozik. (A Singer és Wolfner által kiadott életmű-sorozat első darabja, é. n.) Stílusa egyöntetű, expresszív tömörség jellemezi, finoman adagolt szimbolikus jelzésekkel. A horvát karsztok világa és a távoli magyar puszták két külön világ, hiába köti össze a vasút, idegenek. A karsztok kőbor leánya Jella, ez a kis ártatlan, boszorkányos lélek, és a vasutas Réz András, a vágyait megfegyelmelni képes alföldi férfi szerelme szükségképpen tragikus. Jella számára. Ennek a tragikumnak, női sorsnak az átélése komoly írói érdem. (február 29.)

Nem kétséges, hogy *A régi ház* a 20. század első fele irodalmi kánonjának része. (Az említett életmű-sorozat második darabját olvasom.) Ha nem is Krúdy és Kosztolányi mellett van a helye, de mögöttük, a jó második vonalban. Hankiss János meggyőzően elemezte, és Horváth János elismerő szavaival terjesztették fel Nobel-díjra. (Ahogyan Doris Lessing, Alice Munro vagy Modiano később megkapták, ő is megkaphatta volna.) *A régi ház* családragény. A németből magyarrá váló Ulwing család története a hazai világ és történelem fontos része. Jelképes eseménye az iroda német feliratának kicserélése magyarral a szabadságharc élményének hatására. Persze, a Thomas Mann-i minta hanyatlás-történetet követel. Ez *Verfall* három nemzedék sorsán keresztül valósul meg. A nagyapa, Ulwing Kristóf építőmester, a cég alapítója erős akarátú, puritán férfi, a polgári öntudat megtestesítője. Fia, János Hubert kötelességtudóan tovább viszi ugyan a céget, de lélekben nincs ott, számára ez feladat,

amelyet tisztességesen elvégez. Az unoka, szintén Kristóf ellenben már kilép a cég világából: kártyás és tékozló, dekadens, gyenge jellem. A hösnő, a másik unoka, Anna, akinek sorsa a szemtanúé. Amikor látnia kell a családi ház bontását, nekem, az olvasónak is majdnem kipottyant szememből a könny. Anna nemes alakja, sorsának alakulása a könyv jól megválasztott fő motívuma. A családtörténet általa válik bensőségesse. Férje, a dzsentrí Illey Tamás is hanyatló hős, birtokát veszített városi hivatalnok, aki idegen ebben a polgári világban. Halála mégsem a kudarc újabb változata. Visszavásárolja az illei családi birtokot, ahová ő nem juthat el, de ahol az immár özvegy Annát két fiával szeretettel fogadják a bitokon élők. A tragikum visszafogottan idilli ellenpontja ez, de mintha visszafelé haladnánk az időben. Egy polgárlány válik nemesasszonnyá. Aki az utolsó időben férjéhez is közel került, s végre megtalálták a korábban ki nem mondott szavakat. Az említett befejező jelenet nyilvánvalón Tormay Cecile reménye, vágya, amelynek hitelét az írói lélek, egy mélyen átélt világszemlélet adja.

Két megjegyzésem még lenne. Az egyik a finoman bujkáló iróniával kapcsolatos. Ulwing Sebestyén, a nagybácsi szabadságharcos hőssé válásának történetére gondolok. A másik megjegyzésem a zsidókérdés kezelésével kapcsolatos. Az Ulwing-ház hanyatlásával (és az Illeyével is) párhuzamos egy bankház felvirágzása. Kristóf utolsó szalmaszálként egy kölcsönrel próbálkozik, de a cég ellenszenves külsejű (bagolyképű) tulajdonosa ezt a kérést elhárítja. Nem diadalmasan, hanem üzleti realizmussal. A jelenetben nem szerepel a zsidó szó. A bankár végül udvariasan kikíséri a reményét veszített Kristófot, és búcsúzóul azt mondja: nagyon tiszteltem Ulwing urat, az ön nagyapját. Álljunk itt meg. Nyilvánvaló, hogy Tormay Cecile a maga nézőpontjából idegennek látja ezeket az embereket. De – ellentétben a szerencsétlen *Bujdosó* könyv szemléletével – ez a szöveg nem antiszemita. Szomorúság van benne, de nincs gyűlölet. (március 5.)

Pista vitéz. Ez a Pista, akiről most szó esik, székely legény, Szabó Pista, aki – Szabó Dezső *Csodálatos élet* című regényének hőseként (Genius Kiadás két kötetben) –, mint egykor János vitéz, elindul, vagy inkább elmenekül a falujából világot látni. Előbb Zsuzsa, a kofaasszony anyai ízü szerelme, majd az angyalarcú, ám végtelenül züllött úrikisasszonnyal, Évával való házassága után hősünk végképp átlép a mesevilágba. Ahol királyok között kell helytállnia, háborúk és egyéb veszedelmek között, hogy végül a megszerzett tapasztalattal visszatérjen falujába, ahol várja az ő Juliskája, bíróné választják, s kinyilvánítja a székely megmaradás parancsát. Sok ez így együtt. Egyfelől egy tehetséges író erőteljes prózája, másfelől egy dilettáns túlzásai, színészkedése. A mesebeli udvari költő, Babarov szellemes Babits-paródia akar lenni (II. 176-177), de inkább kínosan erőltetett. És visszaüt, mint a bumeráng. (március 12.)

Csángók. Mikecs László szerint „csángók azok a falvakban lakó magyarok, akik az összefüggő székely népsziget szomszédságában, vagy közelében, népünk legkeletibb szélein [...] főleg románok között élnek.” (Csángók. 1941. Új kiadás, 1989. 11.) Vannak hétfalusi, gyimesi, bukovinai és moldvai csángók. Ez utóbbiak különös figyelmet érdemelnek. Eredetükkel kapcsolatosan több nézet fogalmazódott meg. Egyesek az etelközi magyarok leszármazottjainak tartják őket, mások szerint a kunok örökösei (erre utal, állítólag, selypes beszédük (cs helyett c-t ejtenek) és sziszegésük (s helyett sz), ám ez a hangtani sajátosság nem általános náluk). A leghitelesebbnek tekinthető álláspont szerint a középkorban és később kitelepült, illetve kitelepített, kimenekült magyarok, székelyek (mádéfalvi veszedelem) utódai ők, akik egyre inkább alámerülnek az e tájon a 13. századtól felbukkanó, a Balkánról ide vándorló, később néptengerré duzzadó románságban. Viszonyaikról Györffy István (*Magyar nép – magyar föld*, 1942.) és Domokos Pál Péter 1931-ben írt, immár 5 kiadásban megjelent könyvéből tájékozódhatunk (*A moldvai magyarság*, 1987.) Györffy 1925-ös adata szerint 92

ezren vannak (voltak), de ennek a népességnek csak mintegy a fele tud magyarul. Inkább a római katolikus vallás határozza meg identitásukat. Domokos 110 ezerre teszi a létszámukat 1930-ban, de ez bizonytalan, mert a román összeírók ravasz kérdései megtévesztik őket. Mikecs szerint a Kárpátokon kívül (Regát, Moldva, Bukovina) összesen 300 ezren lehetnek, a legújabb adatot Hoppa Enikő szolgáltatja, ő az 1992-es népszámlálás adataira támaszkodva csak Moldvában 243 ezer csángóról tud, igaz, csupán 62 ezren beszélnek magyarul. („*Műk csángóul beszélünk*”. *A moldvai magyar nyelvjárás*. Pécs, 2012.) Hoppa nyolc csángó faluban végzett nyelvészeti kutatásokat 2000 és 2007 között. Ezeknek lakói túlnyomó többségükben őrzik anyanyelvüket. Jegyezzük fel e falvak nevét: Bogdánfalva, Lujzikalagor, Klézse, Somoska, Külsőrekecsin, Lészped, Gerlény, Pusztina. És most emeljük meg a kalapunkat! És ne feledjük. Nekünk, az anyaország polgárainak, felelősségünk van irányukban. Erősíteni kell a kapcsolatokat, nemcsak a csángó vendégmunkások révén, úgy tudom, Moldvában van csángószövetség, nyelvoktatást szerveznek, állítólag újabban választható iskolai tárgy is lehet a magyar. Ez jó alap lehet. Tehát: segíteni, segíteni, segíteni!

Ha asszimilálódnának, vagy szétszélednének, egy sajátos magyar nyelvváltozat pusztulna el, egy értékes kultúra menne veszendőbe. Reméljük, ez nem történik meg. Domokos, Mikecs és Györffy népköltészetük gyönyörűségei darabjait közlik. Én most Kallós Zoltán gyűjtéséből idézek egy dalt, az áldott emlékü Sályka Rózsa ajkáról. (*Új guzsajam mellett*. Kritikon, 1973.)

Fecském, fecském, íédes fecském,
Vidd el ez ién levecském
Vidd el, vidd el messze helbe,
Tedd e rúzsám kebelibe.

Ha megkérdi, honnat jöttél,
S kinek e postása lettél,
Mondjad azt, hogy árva szüvtől,
E régi szeretőjétől.

Ha megkiérdi, miként vagyok,
Mondjad, iérte iélek-halok.
Szemem fénylik e künütől
Riég megvállott kedvesiétől.

Nem fűzök hozzá semmit. Inkább megtörlöm a szememet. (Már megint.) (*március 29.*)

VESZTEGZÁRBAN KRÚDYVAL

Krúdy írásművészetével 1951-ben, ötödikes kisdíakként ismerkedtem meg. Ezt a fogalmat: írásművészet, akkor még természetesen nem ismertem. Csupán szerettem olvasni. Főként Vernét. Az történt, hogy a Makárban Gádoros tanárnő szakkört hirdetett. Ez annyit jelentett, hogy heti egy alkalommal, ha jól emlékszem, szerda délután, egy félosztálynyi gyerek, köztük én, összegyűltünk egy teremben, s a magadott időben bejött Gádoros tanárnő kezében egy könyvvel, és azt mondta, hogy ezt ő fel fogja nekünk olvasni. El is kezdte nyomban. Krúdy Gyula, *A szabadság csillaga*, közölte, majd olvasta, olvasta, mi pedig egyre élénkebb figyelemmel hallgattuk a felolvasást. Semmit nem fűzött hozzá, csak olvasta. Az óra végén megjelölt a könyvben a helyet, ahol megszólalt a csengő, majd a következő héten folytatta, és így tovább. Két hónapon keresztül. Ma is hallom a tanárnő hangját, Krúdy szövegével.

Kitalálta azt, amit később hangoskönyvnek neveztek. Ez volt az első találkozásom Krúdyval. Felejthetetlen, mert a kaput nyitotta ki, amely egy különös világba vezet. Krúdy világába.

Később a Gépípariban, ahol *Az utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című elbeszélést emeltem be a tananyagba (azt hiszem, Solohov helyett, s láttam, jól működik a dolog, két-három órára is adott megbeszélni valót), a tanári szobában azt találtam mondani, hogy Krúdy után nincs is magyar próza. Ez a kijelentésem meglepetést okozott. Az egyik kollegám, Cz. Jóska, humán dolgok iránt is érdeklődő villamosmérnök, két évvel ezelőtt egy találkozásunk alkalmával meg is kérdezte tőlem, hogy ma is így gondolom-e? Azt válaszoltam, hogy én ezt 1970 táján mondtam, s akkor nagyjából igazam is volt (Márait itthon nem adták ki), ma is ez a véleményem, Krúdyhoz mérhető regényt vagy elbeszélést akkortájt nem írtak. De, tettem hozzá, az 1980-as évek prózafordulata óta – főként Nádas, Esterházy, Mészöly és Krasznahorkai által – módosult a kép, Krúdyhoz viszonyítható értékek születtek. Egyszóval van magyar irodalom. Ezt Cz. Jóska megnyugvással vette tudomásul.

A mostani karantén alkalmat teremtett arra, hogy otthonunk magányában újraolvassam kedves írómat. Amúgy is rég terveztem. Ennek eredményeként születtek ezek a rövid kis jegyzetek. Nem kívánom elemezgetni a műveket (tanárbetegséggént), erre nem alkalmasak e cédulányi szövegek, meg hát eszembe jut Gádoros tanárnő: Krúdyt olvasni kell, és nem szükséges sokat beszélni róla. Mert ami igazán lényeges, az úgymint kimondhatatlan.

Két álom. A *Palotai álmok* szép könyvpéldányát birtoklom. Előző tulajdonosa, Várkonyi Ernő, amint a kézjegyet olvasom, ízlésesen, úgy is mondhatnám, Krúdyt értő módon bekötötte, a borító finom kelmére emlékeztető felületén mintha egy odahullott rózsát látnánk, a kávébarna gerincen aranyozott betűk, elegánsan, visszafogottan. Jó kézbe venni. A tipográfia is mintaszerű (Singer és Wolfner), szép betűk, optimális tükör, szellősen szedett sorok. Szinte csalogatják az ember szemét. A *Palotai álmok* dunántúli történet. Himfyt idéző miliőben. Sekszi Judit, a könyv bájos hösnője azt álmodja, hogy az ezüstsarkantyús hölgy, aki maga az ördög, azaz Fátyol Erzsébet színésznő, elragadja tőle szerelmét, Péter Pált. A történet elbeszélése a rontás elhárításának eszköze. Pál elszökteti Juditot a fenyegető közegből, egy kicsit önmaga rosszabbik énjétől is, miáltal kész a botrány, rendőrségi ügy kerekedik a dologból, ám ők elrejtőznek a világ elől, végül aztán érvényesül a szerelem joga, s még a szigorú nagymama is megbocsát. Ez az álom – Judit és Péter Pál szerelme – válaszol arra a másokra. Krúdy írásművészetét egyetlen példával jellemzem. Hösnőjéről nem ad összefoglaló, bemutató leírást. Részletekből rakja össze, ahogy hösünk és az elbeszélő pillantása rávetül. Először finom kezét mutatja be, majd pár lappal később szemének hamvaskék színét, szőkésbarna haját, aztán egy következő fejezetben bájos bokáját pillantjuk meg, egy másik szakaszban gyöngéden emelkedő kebleit, hattyúnyakát, finoman metszett orrát, ígézően telt csípőjét, aztán lágy, mesélgető hangját halljuk, és szinte érezzük kezének finom érintését. Ez így együtt persze sok lenne, de hát éppen az a zseniális megoldás (írásművészet, hogy megint ezt a szót használjam), ahogyan ez szét van bontva, el van bújtatva a szövegben, és selyemszálként fel-feltűnik a regény szövegének szöttekésében.

Hartvigné lábai. Amely egyszerre érzékelteti egy apáca tartózkodását és sugallja egy kéjnő titkos ígéretét. Két szerelmi jelenet keretezi *Az útítárs* című regényt (Szépirodalmi, 1959), a másodikat látjuk, az elsőt nem, Krúdy itt elvágja a fonalat, s csak később tudjuk összerakni finom utalásokból, hogy mi is történt akkor és ott Hartvigné házában. E két esemény közé van ékelve a szegény, halálra szánt Eszténa története, a Rienzi-házban sorra kerülő látomásos jelenettel, előtte Eszténa szűzies vetkőzésének félben maradt eseményével. Amikor Hartvigné elbúcsúzik hösüktől, az útítárstól, aki az elbeszélőnek meséli el a történetet, s mi kettős fénytörésben kapjuk, az állomás felé haladva a hóban farkasnyomok maradnak utánuk. Az öngyilkos Eszténa holtteste pedig a folyóban lebeg a jég alatt.

A tücsök. Ez a kis bogár az *N. N.* című regény voltaképpeni hőse. Mesél és álomba ringat, vágyakat ébreszt és megnyugtat, elküld és visszahív. A Nyírség szellemét ciripeli. (Krúdy festői leírást ad kedves tájáról. 93.) A tücsök Juliskát idézi fel hősünk számára, aki a család szolgálója, de rokon is, s aki hasonmása hősünk anyjának. Amikor Juliska búcsúmonológját halljuk, nem is tudjuk, hogy ki beszél: a teherbe ejtett lány vagy az anya, akinek múltbeli sorsában a jelen tükröződik. Hasonló személyiséget megkettőző jelenet, amikor végül hősünk önmagát pillantja meg Szomjas úr lányának ablaka alatt. „*Én* intettem búcsút az ablaknak, és én mentem el siető, inkább várakozó léptekkel a szilvafák alatt, arra, ahol rés volt a nádkerítésen, kutyának és szeretőnek való rés.” (Az előbbi kötetben: 204)

Józsiás az Alvilágban. A *Hét Bagoly* egy nagy alvilág-járás története. Három alászállással. Az első: a szerelmi bánatában öngyilkos anyai szerető, Leonóra története. Józsiás látogatásának jelenetét a hullaházban jelképes utalások hálózzák át. Szeleczi nevű kísérője Charon szerepét tölti be, a vasrácsos kapun griffek és más szörnyek őrzik az épületet, a boncterembe harminchárom lépcső vezet le, jégdarabok kopogását halljuk, miközben Józsiás a halott Leonórával találkozik. A látogatás után azt olvassuk, hogy Józsiás „mintha a másvilágról tért volna vissza”. A második alvilág-járás: a kikapós Zsófiával előbb a margitszigeti séta (ahol a nő mámoros csókja Kirkét idézi, 207), majd a Duna jegén töltött félelemmel teli éjszaka szintén pokoli alászállás: a köd, a téli éjszaka halotti hangulatot áraszt, s Józsiás felismeri, hogy valójában hol is vannak. „Csak a sustorgó jeges jég hang hallatszik itt is, amelyet azon a szörnyű éjszakán a hullaházban hallottunk” – mondja. (226) Ezúttal a szerelem is kilépés az emberi élet viszonyai közül: „Az úszó jég táblán ülték meg nászukat, mint a sirályok.” (227) Váratlan megmenekülésük után Zsófia úgy tűnik el a Dunaparton összegyűlt tömegben, mint „egy kis kobold.”

De van itt egy harmadik alászállás is, alighanem a legfontosabb. A századfordulón vagyunk, és hősünknek, Józsiásnak a kísérője, Szomjas Gusztó (nyugalmazott köz- és váltóüggyvéd) frissen szerzett pesti tapasztalatai alapján a régi Magyarország eltűnéséről beszél, a régi emberek haláláról, a hagyományos erkölcsök pusztulásáról. Ifjú barátjának szóló intelmeinek ez a summája: „Légy hideg, flegmatikus, közömbös külsejű, de szívedben szemérmetlenül mohó.” (242) Ha ezt kívánja a születő új világ, ki tudja, melyik van fönt, és melyik lent. Józsiás tehetséges, ám még korántsem befutott író. Alkalmazkodni fog, vagy ellenáll? Befogadja-e majd az irodalmi élet? Ezt nem tudjuk. De magához az élethez kapott egy igazi esélyt: a halott Leonóra és a kobold Zsófia után Áldáska személyében. Úgy látszik, ez a mélabús ifjú mégiscsak burokból született.

(A *Hét Bagoly* négy-öt kiadása is itt van körülöttem. Én a Szépirodalmi 1954-es kiadásában olvasom, már bizony megsárgultak a lapjai, nem jó minőségű papírra nyomtatták, nekem mégis kedves, mert ezt olvastam gimnazista koromban. Akkoriban egy Krúdy könyv megjelenése fontos eseményszámba ment. Csak egy bajom van ezzel a kötetrel. Csúnyák az illusztrációi, és az íróhoz, a könyv hangulatához egyáltalán nem illenek. Ferenczy Béni kiváló szobrász, de ehhez a műfajhoz nehézkes a keze, mint tudjuk, sajnos beteg is. Mennyire másként, mennyivel finomabban viszonyulnak Krúdy szövegeihez Csillag Vera finom, ihletett könyvborítóinak leheletnyi akvarell színfoltjai, valamint Csernus Tibor, továbbá Kondor Lajos cselekményhez stílusban illő, kifejező és hangulatos rajzai.)

Rezeda úr azt mondja, hogy „vannak könyvek, amelyeket régen nem olvastunk, és midőn újra elővesszük őket: jobban kielégítenek, igazában felmelegítenek, mint először, midőn a kezünkbe vettük őket”. Így vagyok én Krúdy könyveivel, minél többször olvasom őket, annál mélyebben megragadnak. Itt van előttem *A kékszalag hőse* a Szépirodalmi 1956-os kiadásában, amely ennek a regénynek az első könyvkiadása, amelyből a fentebbi idézetet

vettem (376), s egyre szaporodnak a lapszélékre írt jegyzeteim, jeleim. A történetet a változó világ mélabús hangulata hatja át. Alvinczy Eduárd megnyeri a bécsi derbit, elnyeri a kékszalagot, de ez az utolsó diadala, a történet végén pedig, miután Rezeda úr nem tud (nem is akar) az életből távozni ő helyette, meghal. De előtte még tudomásunkra hozza életfilozófiáját: „a legnagyobb életteljesítmények egyike, ha valaki meg tud maradni régi helyén, anélkül, hogy legalább egy tucatszor helyet, nézetet, környezetet, atmoszférát változtatna, mint ebben a mai, semmire se jó Magyarországon szokás”. (342) Vigasztalására szolgál, hogy Ilonka leánya féltve őrzött, gyenge, szívbeteg (vagy annak vélt) gyermekből egészséges, talpraesett fiatal nővé serdül, s barátnője, Rex Margit tanítónő felügyelete alatt maga is diplomát szerez. Ő lesz majd a ház úrnője. (Egy betételbeszélésben megismerjük a régi úrnő, Sziromi Ilona, Ilonka anyjának történetét.) Itt is megszólal egy hasonmás-motívum (Frigyes testvérrel), s nem hagyhatom említés nélkül, hogy a nótakedvelő Krúdy egy jelenetben fellépteti a híres dalszerzőt, Fráter Lórántot. (319-320) (*Tele van a város akácfavirággal, Maros vize folyik csendesesen, Esik eső sűrű cseppje, hallom a muzsikát.*) A lóspart (és az irodalom) kedvelői pedig találkozhatnak Lovik Károllyal (288-289), aki amúgy egyik kedves íróm (*A kertelő agár, A préda*), a ködlovagok egyike, maga is „egy elkésett lovag”, Krúdy egyik elődje.

Ha valaki megkérdezné tőlem, hogy a Biblia mellett melyik három könyvet választanám egy lakatlan szigetre útravalóul, habozás nélkül ezt válaszolnám: egy Ady-összest, *A pármái kolostort*, s egy Krúdy-kötetet *A asszonyságok díjával*, a *Hét Bagollyal* és a *Napraforgóval*. A *Napraforgót* tán tízszer is elolvastam, most is újra, s orvosságos könyvként is használom, a következő jegyzékkel minden testi-lelki baj ellen, a lélek és az immunrendszer erősítése céljából. A bújdosi havasi táj leírása (9), a női öltözék intim titkai (28-29), a női nyakszirt szépsége (38), az alvó Evelin (ez a múltbeli nő) (33-34), Nyírjesi Evelin a padocsán (161-162). Ez utóbbi az eszményi hasonmás, aki a történet jelenében valóságosan létezik, az író szellemes (és nem félreértendő) kifejezésével: ő a kézzelfogható Evelin, Krúdy egyik legtisztább hősnője. A gyógyírt tartalmazó jegyzék folytatódik: az életét elherdáló Diamant panasza (59). Ninon belépője (64), Maszkerádi kisasszony baljós szépsége (87), aki eljáratja a könyv hősével, Pistolí Falstaffal a kegyetlen és gyönyörűsége rókatáncot, a lángoló jegenyefa Pistolí temetésén (216), aki egy személyben dohos kúrtanemes és nyírségi lovag volt. Egyik hivatkozott hely szebb, mint a másik. És még: Kövi Dinka, a különös nő, amint megjeleik (181), Késő Fáni, ahogyan kenyeret dagaszt, Rizujlett, a férfiakat megértő és testi-lelki vigaszban részesít nő, akit ezért a Nyírségben úgy neveznek, hogy a Jóasszony Kútja (127-130). Majd elfelejtem: a nyírségi alkony leírását (138-141). Erről pedig eszembe jut, hogy Krúdynál a régi tárgyak lélegeznek, az ódon bútorok méltósággal haldokolnak, s az állatoknak és növényeknek lelkük van, ők is a könyv szereplői, mint Apó, a vén fűzfa (85), vagy Kati, a mélabús kanca. (82) Ha ezeket a helyeket fellapozzuk, jobban érezzük magunkat, és szebb lesz a világ. A *Napraforgónak* a Krúdy Gyula Művei V. darabjaként megjelent aranydíszes, barna vászonkötésű kiadását lapozgatva írom ezt a jegyzetet. Megsimogatom a kötetet, amelyben egy hajdani reklámcédulát is őrizek: Felirata „Barna L’Amour Hajháló.” Ezt a hajhálót, a könyv egykori gazdája használta, s a cédulát a könyv lapjai közé tette. Egy nő volt. Talán maga Evelin. De melyik? Vagy netán Maszkerádi kisasszony?

Előttem fekszik Az *Asszonyságok díja* rendkívül becses első kiadása: Rácz Vilmos kiadása, Hornyánszky Viktor borítóképével 1920-ból. Ez a könyv éppen száz éves. Egykori tulajdonosa gondosan és ízlésesen bekötötte, az eredeti címlapot is megőrizve. Bele is írta a nevét, s a dátumot, amikor a könyv a birtokába került: Dr. Kisfaludy Aurélné tulajdona, 924. szept. 26. Hálával gondolok rá. Az én exlibrisem is ott van most már mellette, majd száz év múlva e könyvet lapozgatva engem is megemleget valaki. Hagytam helyet a jelzésének.

Engem minden alkalommal megkönnyeztet a „bakonyi őzike”, Natália szomorú története, aki megnyeri a szülő nőknek a lóversenyrajongó doktor által elnevezett díját, de belehal a szülésbe – és itt még egy *de* következik: de Czifra János temetésrendező, a történet hőse hasonmásával, az Álommal, magához veszi és felneveli az újszülött kislányt. Így találkozik a halál az élettel, ennek a regénynek a páratlan hangulatában. Ahogyan a Frank Jeremiás és Neje utcájában álló házban, „ahol a hölgyek és urak úgy váltakoznak, mint a vetőasszony kezében a kártyák”, szintén együtt van az élet minden eleme: vajúdó nő, szívtelen férfiak, s a haldokló Palacki a küszöbön, akit elér a végzete, nem nagyon kell sajnálni őt. Részvétünket és szeretetünket tartsuk meg Natália emlékének. (Megjegyzem, hogy a regény újabb kiadásainak harmadik fejezetében a „teherkocsik felkeltése” szövegrész olvasható, ami értelmetlen, az első kiadásból megtudható, hogy Krúdy ezt írta: „a teherkocsisok felkeltése”. Egyszer majd ki kell javítani a hibás szöveget.

Lassan véget ér (átmenetileg) a karantén, a *Boldogult úrfikoromban* című remeket választom búcsúzóul (igen, ez is remekmű, mint a többi). Az én időmben a varjak az újpesti szigeten laktak, mondja a regény első mondatában Kacs Kovics úr a két fiatal podolininak, az ifjú alszolgabírónak és Vilmosi Vilmának, a történet hősnőjének, akiben három lélek lakik. Egy vándorszínészőre emlékeztet a kalapjával, amihez oly annyira ragaszkodik, de egy postáskisasszonyra is emlékeztet a szolidaritásával, ki gondolná, hogy vakmerően átgyalogol a befagyott Dunán, amely ráadásul éppen zajlik is. Ám egy magányos tanítónő is lakozik ebben az ifjú hölgyben, akinek azonban, ezt Krúdy diszkrétan hangsúlyozza, Vénusz-kontya van. És ez nagyon sokat ígér. Egyszóval elbűvölő. (Nem tudom, hogy a mai nők, aki hosszú, lógó hajukkal egy-egy szomorúfüzfát igyekeznek utánózni, tudják-e, hogy mi a Vénusz-konty. Azt hiszem, azért van napjainkban annyi gond, baj a szerelemben, mert a nők nem ismerik a Vénusz-kontyot. Ez nagyon nagy hiba.) De térjünk vissza a varjakhoz, és lépünk be abba a Krúdy-féle félműltnek nevezhető idődimenzióba, amelyben ez a történet (ez is) játszódik. Mert ha elkezdjük olvasni a regényt, máris két időben lélegzünk: a múltban, amikor a varjak az újpesti szigeten laktak, és a jelenben, amelyben ez a mondat elhangzik a Dunaparton. Ez a Krúdy-féle félműlt. Az egyetlen napon, déltől másnap hajnalig játszódó cselekmény helyszíne a „Bécs Városához” címezett fogadó, ahol a szereplők, az elnöktől a borbélyig Ferenc József korát idézik (a borbély a kép negatívjaként, mert ő már a „mai” világ), amikor még érdemes volt élni, de a történet mégis a búcsút jelenti ettől a világtól. Vilma elragadó tánca a herceggel, búcsútánc. Az ujjára (hazai szokás értelmében a *nem megfelelő ujjára*) húzott gyűrűt – tanítónői gesztussal – visszaadja a hercegnek, s szabad nőként nyújtja a kezét a másik podolininak, akinek a neve is Podolini. És Vilma földijével, az ifjú alszolgabíró vállalkozásba kezd. Átvesszik a Vájsz házaspártól a fogadó működtetését. Nincs akadálya, mert a ház tulajdonjogi szempontból Kacs Kovics úr öröksége, ő az, aki a regény elején a varjakról beszélt. És most egymásba teszi a leendő házasság kezét: „megáldja” őket. Ez már a jövő. Bár csak sikerülne nekik a dolog. Ha igen, akkor bölcs dolog lesz ebbe a fogadóba járni.

Ezt a regényt, a hasonló szerkezeti sűrítés, jelképes sugárzás alapján párhuzamba szokták állítani Móricz *Kivilágos kivirradtig* című művével. Jogosan. Érdemes is együtt elolvasni a kettőt. Rokon minőségekről van szó, de egészen más stílusban. Hogy ki melyiket tartja vonzóbbnak, az már egyéni ízlés kérdése. Az én választásom adott. (*április-május*)

Jöjjenek a franciák. A huszadik századiak. Ifjúságom kedves könyveit most összegyűjtöm könyvtáram polcairól. A *Jean-Christophe* tíz kötetéről nehéz jegyzetet írni. Túlságosan gazdag ez a regény. Az Athenaeum klasszikus köteteit olvasom, bár megvan a regény Benedek András 1962-ben megjelent fordításában is. Ezt a tíz könyvet többen fordították (Zolnai Béla, Aranyossy Pál, Kosáriné Réz Lola, Gyergyai Albert) ezért a szöveg nem egységes, aminek előnye is van: elmozduló nézőpontokat kínál az eredeti szöveghez.

Mészáros Vilmánál csak három kötetet kellett elolvasni annak idején, most nekifogok az egésznek. Szeretem ezeket a kék vászonkötésű, aranyozott betűkkel, szecessziós szegélydísszel ellátott, kézbe simuló könyveket. Én vagyok a harmadik tulajdonosuk. Az elsőnek szép exlibrisén a második gazda leragasztotta a nevet, maradjon hát titokban a személye, aláillesztettem szépen az én matricámat. Három motívumot emelek ki e zseniális, sokat szenvedő, boldog zeneszerzőnek életregényéből. Az egyik a szerelem. A szexuálisan be nem teljesülő szerelem. Van persze több érzéki kapcsolat is (Ada, Françoise, a színésznő, meg, főként Anna Braun, az eszeveszett mámor, az uralhatatlan kölcsönös szenvedély a IX. kötetben – tragikomikus kettős öngyilkossági kísérlettel), de az a három kapcsolat a legemlékezetesebb, amelyben a test nem részesülhet. A fiatal özvegyasszony, Sabine, aki meghal, mielőtt odaadhatná magát hősünknek, meg Grazia, aki jóságos, tiszta szívével a távolból is segítő figyelemmel kíséri Jean-Christophe életét, hogy végül a lelkük test nélkül is örökre összeforrjon. (X. kötet) Micsoda skálája ez az érzelmeknek! A legszebb azonban Antoinette története. Egy véletlenszerű találkozás egy színházi előadáson, egy kölcsönös pillantás két ellenkező irányban haladó vonat ablakain át, és egyszer még látják egymást egy pillanatra Párizsban, egymás felé nyújtják karjukat a szemközti járdákon állva, de a forgalom elválasztja őket örökre. Ennyi az egész. Ennyi? A VI. kötet egyébként Antoinette történetét meséli el, ezt Karinthy Frigyes fordította, az említett jeleneteket itt az ő nézőpontjából látjuk.

Mind Németországban, mind Franciaországban hősünk nagy tapasztalata a zsidósággal való találkozás. A VII. kötetben Jean-Christophe azt mondja barátjának, Olivier-nek (aki a már halott Antoinette öccse, ebben a barátságban él tovább a nő): „mindig a zsidókkal, egyedül a zsidókkal van dolgunk. Ki tudja, talán mi is zsidók vagyunk.” (VII. 109) Mert mindenütt ott vannak, akárcsak Budapesten. Erről Rolland igen elgondolkodtatón és őszintén beszél. Sokan túlzottnak tartják a jelenlétüket. „Azonban nem lehet rossznéven venni tőlük, hogy az egész Franciaországot szeretnék a tulajdon képükre formálni: hisz ez csak a szeretetüket bizonyítja. Ha ez a szeretet félelmetes, akkor csak védekezzünk bátran, s tartsuk őket a helyükön, amely, nálunk, csak mögöttünk lehet.” Ezt Olivier mondja, de mintha Németh Lászlót hallanám. (VII. 111-112) Sokszínű zsidó képgalériát kapunk Mannheiméktől a mindig segítőkész Mooch Taddeusig. Szerepük ellentmondásos, de összességében innovatív, inspiráló és hasznos. Még akkor is, ha a korabeli párizsi kultúra hullaszagában és háremillatában (ezt Rolland mondja) ők is benne vannak. Egyébként ők Németországban németek, Franciaországban pedig franciák. Sok esetben németebbek a németeknél, franciábbak a franciáknál. Bonyolult? Ha az anyanyelvi identitásra gondolunk, akkor nem. Jut eszembe: egy fontos nyelvkritikai eszmefuttatásban is részesülünk, hiszen ez Nietzsche kora. (IX. 143)

Most látom, hogy a főhősről nem is beszéltem. A zeneszerzőről, aki sok kudarc, meg nem értés után híres művész lesz. Ennek a zenész életútnak a hitelességét az író pszichológiai érzéke és zenetörténeti tudása biztosítja. Ha jól tudom zenetörténetet adott elő egy francia egyetemen. Csupán annyit még, hogy két motívum végigkíséri az életét: a harangszó és a Rajna. Az élet elemi ereje és ünnepi méltósága. (*június 1.*)

Utóirat a Jean-Christophe-jegyzethez. Később jutott eszembe, hogy Rolland regényének finom szövete több alkalommal is áttetszővé válik, s megjelenik mögötte a francia elbeszélő irodalom egy-egy emblematisz jelenete. A Sabine-történetben ilyen a csónakkirándulás epizódja, amelyről nekem az *Új Heloise*-nek az a részlete jutott eszembe, amikor Saint-Preux és Júlia a tavon csónakázva szavak nélkül vallják meg érzelmeiket. Anna Braun történetében pedig, ezt maga az elbeszélő tudja velünk, a Trisztán és Izolda regéje ismétlődik meg. Ahogyan egykor Frocin, a törpe lepi meg Trisztánt, amint Izolda ágyához megy, itt Babi, a szolgálólány akarja leleplezni úrnőjét: homokot szór Jean-Christophe ajtaja elé, hogy a szeretőjéhez éjszaka igyekvő Anna lábnyomai megmaradjanak. Ennyire igaz, állapítja meg

Rolland, „hogy a jóban és rosszban egyaránt bizonyos típusok szolgálnak, minden időkben. Erős bizonyíték a világegyetem bölcs takarékosága mellett.” (IX. 195) (*június 2.*)

Bolha. Annak idején a Gépipari Technikumban Tamásit olvastattam valami előírt regény, azt hiszem Illés Béla, de lehet, hogy Solohov „kötelezője” helyett. Dolgozatot is írtam diákjaimmal, ezt a címet adva: „Ábel jelleme”. Ma már más címmel dolgoztatnám meg tanítványaimat. Ezzel: Bolha kutya jelleme. Mert ő, ez a derék négylábú a regény legfontosabb és alighanem leghitelesebben megrajzolt alakja. Egyszerre jelenti a természetet, a hazát és a székely hagyományt. Ezt a megjegyzést nem kritikai élel mondom a többi szereplőre nézve. De a jelképpé válás megsokszorozza a dolog súlyát. Az Ábel-trilógia második része, az *Ábel az országban* kalandregény, vérbő pikareszk. (Az első rész még mese volt, mítoszba hajló székely népmese.) Ehhez a pikáró hőshöz passzolt a gondolatvillanásokkal teli, furfangos székely beszéd, valamint a groteszkbe forduló epizódok sora: Garmada úr foghúzás történetétől a zsidó rituális fürdő jelenetén át az apának temetést hírlelő, ám esküvőt játszó történetéig. Nem hiba, inkább csak a stílusból következő sajátosság, hogy a cselekmény Blanka szála nem válik – a kamaszfiú nézőpontjából adódóan nem is válhat – „érzelmek iskolájává”. Ehhez Ábelnek nincs szókészlete, s lelki felkészültsége is hiányzik, amiről nem ő tehet. Erre nézve csak jelzéseket kapunk. (*június 5.*)

A hiányzó Grace. A trilógia befejező része, az *Ábel Amerikában* fejlődésregény. Egyfelől az életpasztalatok gazdag tárháza, másfelől kudarcok sora. De tudjuk, hogy ez a tiszta lelkű, naiv székely fiú, aki a vasöntődében a kilincsek helyett végül csillagot formál, ami miatt gyakorlatias gondolkodású főnöke annak rendje és módja szerint nyomban ki is rúgja, nem illeszkedhet a pénzcentrikus, haszonelvű amerikai életformához. Erre nem képes. Ily módon kudarcai voltaképpen jellemformáló események. Igazat adunk neki, amikor egy hivatalnok kérdésére, hogy kik azok a székelyek, azt feleli: magyarok, csak még annál is jobbak. (Ezt igazolja a Szent Család felidézett jelképe. 190) Az a filozófiai kérdés pedig, amelyre az egész trilógia épül, hogy mi célból vagyunk a világon, már az előző részben felvetődik. Ott a fogdába zárt szereplők töprengenek erről. Kerekas tanító szerint az a célunk, hogy imádjuk Istent, szolgáljuk a hazát és jót cselekedjünk. Ezzel a válasszal azonban Ábel nincs megelégedve: jelszóvá válhat, el lehet bűjni mögötte. (Bizony, bizony.) A kommunista azt válaszolja a neki szegezett kérdésre, hogy küzdenünk kell a munkásosztály hatalomra kerüléséért. (És aztán mi lesz?) A harmadik válaszadó leegyszerűsíti a kérdést: azért élünk, hogy ragaszkodjunk az élethez. (Na de miért?) Ábel végül Amerikában kapja meg a választ az ördögűzésen átesett négertől: azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. Milyen egyszerű! Közhely talán? Nem, ebben az esetben különösen nem az. A román hatalom alá került székelység számára ez sorskérdés. A megmaradás alapkérdése. Erről beszél Tamási. Az otthon padig a Hargita, ott az a régi erdei ház – és Bolha kutya, aki megvárta, hazavárta gazdáját. Ily módon a történet visszakanyarodik a kezdetekhez. Az elbeszélés körpályán mozog, visszafordul, és céljához érve, titkait megőrizve bezárul. Ábel most már tudja, hogy mit jelent a Hargita. Mit jelent székelynek lenni.

Csak a szerelmi történet elmaradását sajnálom. A szép fiatalasszony, Grace nemcsak otthonában kínálna szállást Ábelnek, de a szívében is, meg hát az ágyában. Istenem, mit tudott volna ebből Krúdy kihozni! De Tamásinál ez nem fér bele a történetbe, amit nagyon sajnálók, de megértem. Ábelnek haza kell menni. (*június 10.*)

Roger Martin du Gard kisregénye, az *Afrikai vallomás* mestermű. Mint a többi műve, ezzel nem mondok újat. De miért az? Mert ékes példája annak, hogy mire képes egy nagy író kezében a csiszolt, finoman kimunkált francia próza. Eszembe sem jut, hogy ez kényes téma: testvérszerelem. Mert az író stílusának elegáns mértéktartása mindent „szalonképessé” tesz.

Az erotika egy pillanatra sem válik pornográfiává. Éppen ez által telítődik érzéki lobogással. De ez az elbeszélés mégiscsak inkább a büntudatról szól. Ezt hordozza súlyos teherként a főhős, aki egyben elbeszélő is. Vallomása voltaképpen menekülés a múlttól, annak felidézése által. De az egykori szerelmi viszonynak a másik szereplője is áldozat: Amalia falánk elhízott nővé válik, mintha a folyamatos evés, nyalánságok falatozása valamiféle érzéki kompenzáció lenne számára, a bűnös vágy kényszerű átvitele egy másik szférába, ám a kis Michele, a vérfertőzés törekeny, szelíd, szomorú szemű, halálra szánt gyümölcse a két vétkes mellett maga az ártatlanság: a vétlen áldozat. Az író úgy beszél a testről, hogy mindig a lélekre is gondolunk. A kisregényt Gyergyai Albert hibátlan, szép fordításában olvashatjuk. (Magyar Helikon, 1964.) (*június 15.*)

Karinthy-redivivus 1. *Esik a hó.* E novelláskötet a Karinthy Frigyes Munkái sorozat IX. darabja, az Athenaeum adta ki. Köztudott, hogy a *Találkozás egy fiatalemberrel* a szerző egyik legfontosabb írása. Remélem, még ma is tananyag. Az életműsorozatnak ebben a kötetében olvasható. És itt vannak Karinthy nő-komplexusának olyan fontos írásai, mint a *Cipőcsokor*, *Az asszony* és a *Jó vicc*. Nekem azonban a kötet elbeszéléseit olvasva végleg a *Két verssor között* lett a kedvencem, amely a híres Schiller-ballada (*A kesztyű*) bravúros újra-mondása. Hibátlan remek. (*június 20.*)

Karinthy-redivivus 2. *Két hajó.* Az életműsorozat X. darabja. Itt találjuk *A cirkuszt*, Karinthy egyik legjobb, talán legjobb novelláját, meg a *Két hajót*, a felfedező Kristóf kapitány és az alkimista Szinéziusz nagy vitájával, idealizmus és realizmus eldöntetlen párviadalával. Számomra viszont a *Vak csibe* a legfontosabb: az élők minden szenvedése és kiszolgáltatottsága megtestesül ebben a nyomorult kis állatkában. Megkönnyeztem. (*június 25.*)

Félreértés. Camus a *Közöny*be beépítette *A félreértés* című abszurd drámájának (voltaképpen egy romantikus végzetdráma újra-írásának) témáját. Passzol ide, mert a bíróság is félreérti Meursault cselekedetét. Igen, gyilkosság, s ez büntetést érdemel, de a tárgyalás során mind a vádló, mind a védő egy elvont képlet, hamis norma alapján ítéli meg a hős valóságos cselekedetét. Aki joggal érzi úgy, hogy nem róla beszélnek. A magyar címmé emelt *közöny* szó szerintem nem Meursault-ra vonatkozik, hanem a világra, a tárgyalóteremtől a csillagos égig, amelyben az egyén szükségképpen *idegen* mindaddig, amíg halálraítéltségének tudatában nem tárulkozik ki a világ „gyengéd közönyének.” (134) (Révai Könyvkiadó, fordította Gyergyai Albert.) (*június 30.*)

Albert Camus szívesen és értőn dolgozik betét-történetekkel: *A pestis*ben Gluck *Orpheó*jának előadását beszéli el, amelynek új értelmezést ad a szörnyű járvány, amely az író szerint voltaképpen láthatóvá vált általános létállapot. A történet hitelét növeli, hogy az elbeszélő, mint végül megtudjuk, azonos a főhőssel, Rieux doktorral, aki szövegébe beépítette egy másik tanú, Tarrou feljegyzéseit. A cselekmény két alappillére Paneloux atya két szónoklata a székesegyházban. Az elsőben a járványt Istennek a vétkeseket büntető cséphadarójaként értelmezi. A kisgyermek halála után, aki, mint Rieux mondja, biztosan büntelen volt, Paneloux végletes álláspontra jut: mindent el kell fogadnunk, ha nem akarunk mindent tagadni. Hát, igen. Rieux doktor azonban nem hisz Istenben, ő a pestis drámáját másként éli meg. Az események abszurdítására munkával válaszol. „Ellátni jól a mesterséget, ez a lényeg” – mondja. (72) Mert nem hisz, nincs, akinek átengedhetné a feladat elvégzését. Ezért végső soron, mondja, „Istennek is jobb, ha nem hiszünk benne.” (152) A regény főszereplői más-más módon, ehhez a felismeréshez jutnak el. Még Rambert is, aki menekülni akart a városból, mert nagyon hiányzik neki korábbi élete meg a felesége, végül mégis marad,

mert örökös szegényn töltene el, ha megfutamodna. És itt van Grand, aki könyvet akar írni, de nem tud túljutni az első mondaton, amelyet állandóan átfogalmaz. Helyben jár. Rieux azonban túl van a töprengésen: teszi, amit tennie kell. Gyógyít, cselekszik a véget nem érő vereség tudatában. (Magvető, 1962. Győry János fordítása.) (*július 5.*)

A „vezeklő bíró”. *A bukás* (Szávai Nándor fordította magyarra) hősének életét egy éjszakai esemény változtatta meg. Egy fiatal nő a Szajnába vetette magát a hídról, és ő nem tett semmiféle kísérletet az öngyilkos megmentésére. Végző soron ezért költözött Amszterdamba, ahol egy kocsmában elbeszéli a történetét. Sikeres ügyvédből „vezeklő író” lett, mondja. Monológja is vezeklés. Ezt az értelmezést általában elmondják, akik e kisregényről beszélnek. Engem azonban (lehet, hogy ezt is közölték már, csak én nem tudok róla), az a titokzatos és megisméltendő nevetés érdekel, amit ismeretlen hangforrás közvetít hősünkhöz, majd egy sikoltás is felhangzik az éjszakában. (Vagy az elbeszélő tudatának félhomályában?) Erről nekem Heidegger jut eszembe az aggodalom kiáltásával (*der Ruf der Sorge*) a *Lét és Időben*, amelynek figyelmeztető elhangzása és meghallása a hiteles élet feltétele. És még valami eszembe jut. Clamence elmond egy történetet a francia ellenállás háborús időszakából: a táborban ő is az éhezők és szomjazók közé tartozott, s egy alkalommal megitta egy haldokló vizét. Emiatt is büntudatot érez. Mintha ennek az eseménynek ellentétbe fordító változatát olvasnánk a *Kaddisban*: a Tanító Úr visszaadja annak, akit illet, azt a véletlenül neki juttatott ételadagot, amivel pedig növelhette volna saját életeseleyeit. Persze, lehet, hogy ez a kapcsolat csak az én olvasói emlékezetemben jött létre. (*július 10.*)

Sziszüphosz és a szikla. Megpróbálom kiragadni Camus tanulmányainak néhány, engem különösen megragadott eszméjét. (*Sziszüphosz mítosza*. Magvető, 1990.) Azt írja, hogy az abszurd: evidencia. A heideggeri kiáltás nála nem az időre, mint léte ketrecére figyelmezteti az embert („nincs holnap”), hanem a lét értelmetlenségére. Pontosabban arra, hogy a világnak nincs magasabb rendű értelme. Ám Sziszüphosz mégis visszamegy a legördült sziklájáért, hogy újra megpróbálja felcipelni, bár tudja, nincs esélye a sikerre. De éppen ez által válik erősebbé, mint a szikla. Ami azt igazolja, hogy ha a világ értelmetlen is, mégiscsak van benne valami, aminek van értelme. Az öntudatos szembenézés a sorssal, és megtenni azt, amit lehet, habár a kudarc elkerülhetetlen.

A másik, ami bennem marad: a modern világ kritikája. Azt írja, hogy a huszadik századi társadalomban a dolgok helyére jelek léptek, nem a földbirtok vagy a tőkepénz számít immár, hanem a pénz szimbóluma. „Egy jelekre épülő társadalom, lényegét tekintve, mesterséges világ, ahol az ember hús-vér valósága misztifikálódik.” (437) Azt gondolom, éppen ez ellen lép fel az egzisztencializmus filozófiája. Nem tartozik szorosan ide, de egy lapszélre írt jegyzetemen akad meg a szemem: kommentár Szép Heléna történetéhez. Mi elűztük életünkben a szépet, a görögök ellenben fegyvert fogtak érte. És egy idézet (142): „A tragikum lényege az volna – mondta Lawrence –, hogy valaki jól fenéken billenti a balsorsot.” (*július 15.*)

A lázadó ember az, aki nemet mond: Sorsa és a teremtés ellen fordul, mondja Camus. És elmondja a történelmet a metafizikai lázadástól a történelmi lázadás fokozataiig, a totális diktatúra forradalmi abszurdumáig. Összefüggének a dolgok, Saint-Just előre meghirdette a XX. század zsarnokságainak alapelvét: „Hazafi az, aki a köztársaságot teljes egészében támogatja, aki részletkérdésekben ellene küzd, áruló.” (151) Ez nem a lázadó ember tagadó gesztusa, hanem annak eltorzítása. Lázadás és forradalom nem azonos.

Van ennek a könyvnek (*A lázadó ember*. Fordította Fázsy Anikó. Bethlen Gábor, 1992.) egy részlete, ami számomra a legtanulságosabb. Krisztussal foglalkozik. „Krisztus azért jött – olvasom a 46-47. lapon –, hogy megoldja a két alapproblémát, a bűnt és a halált, a

lázadók problémáit. Azt a megoldást kínálta, hogy magára veszi mindkettőt.” Szenvedett, átélte a halálfélelmet s vele a kétségbeesést. Át kellett élnie. Ezért jajdult fel a keresztfán. A jó és igazságos Istent tagadók itt megállítják a történetet. Ám a kereszténység hite arra épül, hogy nincs vége ennél a jelenetnél. Camus nem hívó. Mégis ad muníciót a hívőknek.

Azt írja egy helyen, hogy a világháborút lezáró békék a nemzetek felségjogát érvényesítették az ancien régime monarchikus felségjogával szemben. Csak a magyar nemzet jogait nem vették figyelembe, ezt már én teszem hozzá. És végül ezt mondja Camus az individualizmusról: ez „nem gyönyörűség, harc, örök harc és néha, a büszke részvét magasán, páratlan öröm.” (338) Rieux doktorra (azaz Sziszüphoszra) gondolok, az ő sziklájára, és a pillanatra, amikor minden reggel visszaindul érte. (*július 20.*)

Kertész-iskola 1. A nyomkeresőt a kritika nem számítja a szerző legjobb művei közé. Szerintem viszont nagyon is figyelemre méltó alkotás. Érzékeltetni kell a finoman adagolt változásokat, a szöveg elmozdulásait. A Hermann nevű szereplő lakásában megjelenő főhőst először vendégnek nevezi az elbeszélő, utána a „küldött”, majd a „megbízott” köznévvvel illeti, végül az *idegen* lesz belőle. A megnevezés változásával párhuzamosan a realista leírás fokozatosan apokaliptikus látomássá alakul. Ezt a metamorfózist mitológiai utalások erősítik: öldöklő angyal, Babilon, pokol kutyái, végítélet. De a látszólag hétköznapi leírások is, például a kacska fejének megszokottan kegyetlen mozdulattal történő megcsavarása, hibátlanul illeszkednek a vízió egyre erősödő, baljós hangulatához. Két motívum igen következetesen vonul végig ezen a zenei szerkesztésű szövegen: a gyászfátyolos nő alakja, aki a történet befejezésekor öngyilkos lesz, s a meggyalázott papnőnek az elbeszélésbe beékelte története. Én most a mű első kiadását olvasom (Szépirodalmi, 1977.), de itt van előttem a szerző által átdolgozott szöveg is, amelyben ez az epizód Iphigeneia alakjához van illesztve. A nyomkereső, aki már végképp idegen a részvétlen világban, ahol létezésének nyomai visszaidézhetetlenül elmosódtak, nem kap feleletet kérdésére a megszólított tárgyaktól: „Válaszra tőlük hasztalan vár: nem tagadják meg, és nem is fogadják be; egyszerűen csak mások. Eggyé velük sosem válhat, s nem olvashat ki belőlük egyebet ennél a szétszakítottágnál [...]” (105) Ezt a tépettséget és tragikus hiányt jelképezi a végzetes gyászfátyol. (*július 30.*)

Kertész-iskola 2. A *Detektívtörténet* kevésbé színvonalas (Kertész-színvonalas) kisregény. A valahol Latin-Amerikában játszódó történet, amelynek „hőse” egy titokzatos belügyi Testület Martens nevű nyomozója, túlságosan parabola-szerű. Az új rend, amely valószínűleg éppen olyan embertelen, mint az előző, bűneiért halálra ítéli Martenst: ekkor fogalmazza meg vallomását. A szöveg nem eléggé erős ahhoz, hogy a hatalom embertelenségét szimbolizáló kínzóeszköz, a Boger-hinta összetett jelentésvilága epikus értelemben kibontakozzon. Olyan ez a Detektívtörténet, mintha egy nagyobb regény epizódja lenne. Megjegyzem még, hogy szerintem a Maria Salinasról készült rövid leírás az író egyik legszebb női portréja, (135-136). (*július 31.*)

A **mély-magyar Berzsenyit** nem érti meg a híg-magyar Kölcsey, sőt értetlen kritikájával lelkiileg tönkretesz. Pest idegenül szemléli Niklát, a város a falut, a szentimentális lélek „a fátum árnyékát hordozó kedélyt”. És Kazinczy? Tiszai sznob a dunántúli östehetiséggel szemben, aki „ódázik vagy mélézik”, s ezt a levelező literátor nem méltányolja igazán. A somogyi óriás Széphalom távlatából nézve elveszíti valódi arányait. – Tudom, nagyon is eltúloztam Németh László kiváló könyvének (*Berzsenyi*, Franklin) „népi” tónusait, ezért gyorsan hozzáteszem: látásmódja eredeti, megfigyelései érdekesek, még ha időnként vitatkozásra is késztet. Azt mondja, Berzsenyi „kalózelme”, szövegei reliefként domborodnak ki a papírról, nála a gyermek mítoszi fogalom, az éter pedig nem szólam, hanem a formai

tökéletesség tiszta levegője. Így van! Abban is igaza van Némethnek, hogy Váczy János négyszáz oldalt írt arról, hogy mennyire nem érti Berzsenyit, akik viszont megértették, nem ott álltak, ahol ez Németh szerint várható lett volna: Füst Milán és Kassák. (*augusztus 3.*)

Oboák hangja. Az *Antonius és Kleopátra* (fordította Vas István) meglepetésekkel teli dráma. Harmincas nő, negyvenes férfi, ez nem a „Romeo és Júlia” szereposztása. Arról nem is beszélve, hogy a dráma 42 színéből csak 10-ben jelennek meg együtt, s csak egy jelenetben vannak kettesben, akkor sem úgy, ahogy várnánk. De éppen ily módon válik emberivé ez a nevezetes történelmi viszony, amelynek realitását még az is fokozza, hogy Antonius rossz mozdulattal dől a kardjába (nincs az öngyilkosságban gyakorlata), és még szenvednie kell, és beszélnie is. Enobarbusnak viszont még kardra sincs szüksége ahhoz, hogy befejezze életét. Természetes halállal hal meg: pálfordulásának lelki terhe alatt megszakad a szíve. Ő Shakespeare egyik legösszetettebb, legmaibb figurája. Ma is felnézünk rá. Habár a köpönyegfordítók manapság ebbe nem szoktak belehalni. A dráma egészét a história végzetes hangulata jellemzi. A második felvonás ötödik jelenetében egy különös szerzői utasításra bukkanunk: *Oboák hangja a színpad alól.* Hát erről van szó. (*augusztus 5.*)

A politikai antitalentum. A *Coriolanus* főhőse (fordította Petőfi Sándor) nem kérkedik sebeivel, amelyeket a Rómáért folytatott harcokban kapott. Nem fényezi magát, nem hízeleg a választóinak, és nem hajlandó semmiféle kompromisszumra. Ez az ember politikai értelemben valóban antitalentum. Emberi minősége viszont kétségtelen, amit aztán heroikus gőgjével lerombol. De ez is rendkívüli formátumából következik. Tragikumának súlyát ketten tudják érzékelni: Volumnia, az anyja, és Menenius, a barátja. Ők ketten a valódi Rómát képviselik. (*augusztus 6.*)

A denevér röpte. A *Macbeth* túl tökéletes dráma. (Szabó Lőrinc fordítása.) Ha van hibája, akkor a tragikumnak ez a hibátlan, gyors gördülése jöhet szóba. A szerző padlógázzal száguld Dunsinan váráig, ahová felmegy a birnami erdő. (Tudjuk, Jakab király nem kedvelte a hosszú előadásokat.) A főhős látomásában megjelenő véres tör nyílegyenesen átrepül a szövegen, egészen addig, amikor a denevér befejezi vaksi röptét. A vérszbanyák a tudattalan manifesztációját képezik: Macbeth várt a jóslatra, amely voltaképpen lelkének hangja volt, a boszorkányokat csak hozzáképzelte. És azok meg is jelentek előtte. De arra nem számíthatott, hogy azok meg is tévesztik. Íme, a Sors ironiája. Ám az a gyanúm, ha Macbeth ismerte volna a birnami erdő titkát, akkor is elindul szörnyű útján. Tudta, hogy belső parancsot követ, aminek a „vérszbanyák” jövődölése után egy démoni nő, a felesége ad hallható, elháríthatatlan parancsot. Ezt a nőt ezért vehette egykor feleségül. Macbethnek szüksége volt annak céltudatos akaratára. Ismerik egymást. Két hajléktalan, kárhozott lélek. A drámát olvasva az ember azt gondolja, hogy Shakespeare ismerte Freudot. Nem ez volna a vele kapcsolatos legnagyobb meglepetés. (*augusztus 7.*)

Batsányi János életét többen is feldolgozták, ami érthető: a forradalmár és a száműzött költő hálás téma. Még Márton Lászlót is megihlette. Amikor egyszer egy konferencia szünetében szóba hoztam Koroda Miklós regényét, Sándor Iván megjegyezte, hogy az lektűr. A *Megvilágosodott már* (Singner és Wolfner, 1942. Példányom a Petőfi Társaság ajándéka) valóban az, de a szerző legalább elolvasta a forrásokat, főként a korabeli levelezéseket, s ezt javára kell írni. Persze a szerelmi kapcsolatokra (Mária grófnő, Kriska, azaz Ilosvay Katalin és a „Bécsi Szapphó”, Baumberg Gabriella) helyezi a hangsúlyt, de azért a kortársak alakját is megidézi Kazinczytól Szentjóni Szabóig, az a szimultán portrészor pedig, melyet a Martinovics-féle összeesküvés kapcsán a halálraítéltekről rajzol kivégzésük előtt, írói erényeket csillogtat. Jól sikerült a Voltaire–Zechenter-féle *Hitető Mahomet* előadásának

elbeszélése is, amelyben a hős apagyilkosság árán szerezheti meg a nőt, aki, mint kiderül, a testvére. Batsányi játszotta a főszerepet. Érdekes az ifjú Sigray és az elcserélt feleségek története. Viszont az a rendkívül izgalmas szellemi út kimarad a szerző érdeklődési köréből, amelynek során Batsányi a rendi felvilágosodás eszmei törekvéseitől eljut a polgári reformok hirdetéséig és a forradalmi (szerintem nem jakobinus, hanem girondista) eszméig, s ma már tudjuk, még tovább: a bonapartista gondolatokig. Én a lektúr szó helyett (vagy az mellett) inkább az ismeretterjesztő címkét alkalmaznám Koroda regényére. (*augusztus 10.*)

A smokk. Jules Renard regénye újabban *Az élősdi* címen jelent meg Kosztolányi fordításában, ő adta eredetileg *A smokk* címet a műnek, az átdolgozók ezt kicserélték. A kedvesen léha és élehetetlen Henri és Vernet-né finom erotikával megrajzolt történetét, amelybe másodhegedűsként beleszövődik a nőiségére (nem kis nehézségek között) ébredő Marguerite esete, az elbeszélés iróniája teszi kellemes olvasmánnyá. (Új Magyar Könyvkiadó, 1955.) Megjegyzendő, hogy a szokásosnál kiesebb formátumú, zsebbe rakható, de azért keménytáblás kötetet Hegedűs István stílushoz illő illusztrációi gazdagítják. Ő az a grafikus, aki egykor a Ludas Matyi című humoros-szatirikus hetilapban HiHi szignóval jelölt rajzokat publikált. Diákkoromban én kedveltem ezeket. (*augusztus 15.*)

Updike Gyere hozzám feleségül című regénye, amelyet a szerző románcnak nevez, a szórakoztató irodalom körébe tartozik, bár igen tanulságos. Hozzáteszem, hogy alighanem a szerző szándéka ellenére az, aki talán beérte volna a naturalista ágyjelenetek példányszámot növelő hatásával. Ám a történetnek van egy elgondolkodtató vetülete. Ruth is lefeküdt Richarddal, mert ez ennek az életformának velejárója, de ők tudták, mikor kell abbahagyni. Sally és Jerry azonban ezt nem tudják. Sally Richard felesége, Ruth Jerryé, tehát keresztben mennek a dolgok, de nem ez az érdekes. Hanem az, hogy Sally és Jerry nemcsak szeretők, de szerelmesek is egymásba. És ez az, amit ez a világ nem képes megérteni. A könyvet (Európa, 1906) Göncz Árpád fordította. Frappáns eredeti címe: *Merry Mee*. (*augusztus 19.*)

Updike másodszor. A *Párok* című regénynek is van egy igen baljós tanulsága. Updike szexben utazik most is, van egy e téren kényszerfüggő hőse, afféle „kefélo-gép”, aki végül büntetés gyanánt megkapja a szeretőjét, Foxyt (Isten nem ver bottal), és van ennek a Piet nevű vörös fickónak egy frigidnek mutatózó felesége, Angela, aki egyszerűen csak igényesebb, mint a többiek. De megint úgy vagyunk a könyvvél, hogy voltaképpen másról van szó, amire szerintem az író persze nem is gondolt. A történetnek ugyanis mára már van egy különös felhangja. Ebben a tipikus amerikai városban, amelynek Tarbox a neve, az emberi viszonyokat az jellemezi, hogy (Angela kivételével) mindenki mindenkivel lefekszik. De azért minden párnak van három-négy gyereke, ezeket szépen nevelik, és nem nagyon akarnak elválni. Ragaszkodnak a családjukhoz. És ez alapvető különbség a mai állapotokhoz képest. A többi nagyjából ugyanaz. (Victoria Kft, 1990.) A regényt Debreczeni Júlia fordította. (*augusztus 22.*)

Két Bolyai. Láng Zsolt könyvének címlapján (Jelenkor, 2019.), eltérően e szubjektív jegyzet címétől, csak egy név szerepel: Bolyai. Ez a név azonban, ebben a családnévre szűkített formában két személyt, két kiváló tudóst jelöl. Apát és fiút. Farkast és Jánost. A nagyvilágban természetesen János az ismertebb. Einstein is sokat köszönhet neki azért a felismeréséért, hogy a térbe helyezett testek megváltoztatják a tér alakját, szerkezetét. Sőt még a zürichi részecskekutató központ, a CERN tudósai is (itt játszódik Láng Zsolt regényének egyik befejező jelenete) hálások lehetnének neki. Bolyai János híres műve, az 1832-ben, apja könyvének függelékéeként megjelent *Appendix* nemcsak a matematika történetében jelent fordulópontot, de a térnek benne foglalt elmélete, az abszolút geometria feltételezése

filozófiai szempontból is jelentőséggel bír: a világhoz, illetve a lehetséges világhoz való viszonyunkat módosítja. „A semmiből egy új világot teremtettem”, jelentette ki az ifjú szerző, és egyre világosabban látjuk, hogy igaza volt. De ez már filozófia. Részben a szerző bölcséleti érdeklődése magyarázza tehát, hogy miután betegségére hivatkozva, fiatalon kvietált, nyugdíjas kapitányként visszavonult szülőföldjére, akkor már egy másik művön, a világ jobbítását célzó nagy tanulmányán dolgozott, amit ő, azt hiszem, a matematika szükséges kiterjesztéseként értelmezett. Ez a mű nem készült, nem készülhetett el. Nem rajta múlt. Hátrahagyott kéziratai alapján néhány részlete jelent meg csupán. Többen örültségnek tekintették az élet harmonikussá tételének ezt a Bolyai-féle rögeszméjét. Mások, így az apa szintén, tudományos mellékvágánynak, a zseni céltalan erőtekozlásának tartották. A tudósi pálya megtörésének. Az *Üdvtan* azonban, s vele az ősi gyököszókra alapozott univerzális grammatika feltételezése, mégsem törést jelent az *Appendix* után, sőt talán abból következik. A geometriának e filozófiai metamorfózisához, annak lehetséges magyarázatához a kulcsot – bármilyen meglepő is ez a feltételezés – az apa, fiának e próbálkozását váltig ellenző Bolyai Farkas személye és munkássága adhatja. Ahogyan az *Appendix* a *Tentamen* függeléke volt, az *Üdvtan* szintén egy apai mű „függeléke”. Az *Öt Szomorú Játék* 1817-ben jelent meg Szebenben. Szerzője: Egy Hazafi. A pseudonim Bolyai Farkast rejti.

Mielőtt elmondom, hogy tulajdonképpen miféle vita zajlik itt, milyen mindhalálíg tartó tusakodás, leszögezem, hogy Láng Zsolt könyve az apáról is szól, a könyv fölé írt név mindkettőt jelöli. Annak idején Németh László is *A két Bolyait* vitte színpadra, de elképzelése túlságosan elméleti volt, kevésbé drámai, a színpadon két nagy színész, Básti Lajos és Kálmán György adott testi valóságot a figuráknak. A papíron Németh szövege gondolatokban gazdag elmélkedés maradt. Papírszínház, ahogyan az író maga is nevezte. Most a történet új fejezetéhez érkezünk: Láng Zsolt egyfelől a klasszikus téma alapos ismeretében, másfelől a modern regény narrációs módszereinek fölényes birtokában olyan történeti tablóba helyezett kettős portrét fest meg könyvében, amelynek felszínén ritkán tapasztalható epikus gazdagságot élvezhetünk, a szerkezet mélyén pedig a gondolatok áradó bőségére lelünk. Ő János felől nézi Farkast, én csupán megfordítom a látószöveget, de erről később. Az író az apa-fiú kapcsolatot pszichológiai hitelességgel és jelképes sugallatokkal ábrázolja. Nézzünk erre két példát! Az egyik János és Ilona szeretkezésének időrendben felbontott, tudatmetszetekben és érzéki vonatkozásokban egyaránt gazdag jelenete, amelynek végén János, apja közelgő lépteit hallva kifordul az ágyból, apja pedig „nyögdősen” bebújik a nő mellé. A jelenet kommentárok nélkül is mindent elmond erről a különös kettősről. A másik epizód, amelyet kiemelek, a kötekedő, indulatos Schwedler lovaggal vívott párbaj bravúrosan tördelt, részletgazdag leírása, amely szintén a segítségül hívott, ám ezúttal felettébb késlekedő apa érkezésével ér véget.

Na de mi köze van az apának az *Üdvtan*hoz, amire fentebb céloztam. Azon kívül, hogy ellenezte a vele való foglalkozást? A válaszhoz előbb egy szubjektív kitérésre van szükségem. Én is jártam a marosvásárhelyi Teleki Tékában, ahol Láng Zsolt regényének cselekménye elindul, és a könyvtárosok bevittek abba a múzeumi szobába, ahol többek között, az *Appendixes Tentamen* példányán és egyéb kéziratok mellett Bolyai Farkas verseinek kéziratait is őrzik. Egy kehelyben, elégetett papirosok fekete pernyéjeként. Merthogy szerzőjük megsemmisítette költeményeit. A hiábavalóság keserű érzésével, vagy önkritikaként? Nem tudom. Ám ha szerzőjük a lírával szakított is, az irodalomtól nem volt képes elszakadni. Ezt igazolja a fentebb említett könyv, az *Öt Szomorú Játék*. Ezt nem lehetett megsemmisíteni, hiszen megjelent Szebenben. De szerzője megtagadni sem akarta, mert drámáit fontos műveinek tekintette, amit igazol, hogy szövegüket 1815-ben elküldte arra a kolozsvári pályázatra, amelyen a jelek szerint Katona József *Bánk bánja* is részt vett, teljesen eredménytelenül, viszont az „Egy Hazafi” színdarabjait a bírálók dicséretben részesítették. Ezek a művek erkölcsi kérdéseket feszegetnek, a szenvedélynek és a kötelességnek a

klasszicista drámákból jól ismert konfliktusát, ennek változatait mutatják be. A *Pausanias* című dráma hőse (ez Bolyai Farkas legjobb darabja) spártai hadvezér, aki beleszeret a perzsa királylányba, s szerelmétől indítva békét köt a legyőzött perzsákkal, s szövetségben velük egy békés, humánus birodalom létrehozásán fáradozik. A spártai hazafiak azonban Pausaniast árulónak tartják, s halálra ítélik. Üdvтана nem kell honfitársainak. De a szerző sem ért egyet hősével. Tetteivel ugyanis, szerinte, megbontja a világrendet. Szándékai nemesek, ám időszerűtlenek, sőt megvalósíthatatlanok. A való világ Bolyai Farkas szerint nem válhat az üdvösség színhelyévé. Isten ezt az állapotot a túlvilágra tartogatta. A szerző egyik, a szebeni kötetben olvasható jegyzetében úgy fogalmaz, hogy „ez a föld csak az út, nem a Haza”, a Haza odaát van, s ha valaki itt, „az úton” akarja azt megteremteni, szükségképpen elbukik. Mindezt csak azért meséltem el, hogy láthassuk: az apa Pausaniast látta és féltette az *Üdvтанon* dolgozó fiában. Ezért ellenezte a vele való, szerinte értelmetlen, sőt végzetes foglalkozást. Itt azonban valamit tisztáznom kell. Nem gondolom azt, hogy Láng Zsoltnak jó lett volna tanulmányozni Bolyai Farkas drámai munkásságát, mert ő a párhuzamos szerkesztésnek más módját választotta. Azt viszont kijelenthetem, hogy ha valaki, miként én, Bolyai Farkas felől olvassa a regényt, az is hitelesnek és a maga nemében hiánytalanak ítélné a szöveget. Sőt néha az volt az érzésem, hogy az író, még ha eltitkolja is, ismeri az apa drámai műveit. (Egyébként nem sokan vagyunk, akikről ez elmondható. Én név szerint, személyesen ismerem azt a négy embert, aki ezeket végig elolvasta. Talán Láng Zsolt az ötödik.)

Nézzük tehát a Láng-féle párhuzamosokat! A kompozíció alapelve, hogy a regény cselekménye két szálon fut. Az egyik történet Erdélyben, főként Marosvásárhelyen, illetve Bolyai János életének egyéb helyszínein játszódik, 1833-tól 1860-ig, a matematikus haláláig. Ez Bolyai János története, amit – ez nem magától értetődő, ám itt nyomtatékosan ez a helyzet – Láng Zsolt beszél el, akinek a szerzővel azonos nevét később megtudjuk. Igaz, finom megkülönböztetéssel, mert ott Herr Lángnak szólítják. Ez a másik történet „jelenkori mese”, Svájcban játszódik, ahol a szerző ösztöndíjasként Bolyai János magával vitt kéziratait tanulmányozza, és készül a Bolyai-regény megírására. Ami persze azt is jelenti, hogy már írja is, és mi olvassuk. Regény a regényben, mondhatnánk, megállapítva s elégedetten nyugtázva (Eco, Barthes és a filológus Martens nevében), hogy a *Bolyai* nyitott mű, keletkezésében lévő szöveg, s ennek a regénytípusnak a gyakorlatát az író mesterfokon ismeri, ám ezzel kissé meg is téveszti a narráció ironikus jelzéseit esetleg figyelmen kívül hagyó olvasóját, aki túl korán igyekszik révbé érkezni. Hozzáteszem, nem is kellő értelmezői muníció nélkül. Hát, persze, hiszen Láng Zsolt meg is mondja Ilma nevű ismerősének egy kulcsfontosságúnak látszó beszélgetés során: „Ha valaki a nemeuklideszi tér felfedezőjéről ír regényt, úgy volna illő, hogy a regény nemeuklideszi formáját hozza létre.” (124) A mondatot, mint látjuk, a feltételes mód finoman ironizálja: úgy *volna* illő. De érthetjük kijelentő módon is. Ha a kettős történetre gondolunk, akkor valóban a Bolyai-féle párhuzamosok juthatnak, jutnak eszünkbe. Lehetséges megoldásnak nem is rossz. A *Bolyai* nemeuklideszi regény. A metaforát fogadjuk hát el, egy szépirodalmi mű esetében nem szükséges azt okoskodva boncolgatni. Egyébként is a formai nyitottság jegyében remek epizódokat kapunk. Az író felidézi a szegény őrült, a zseniális Robert Walser alakját, végig is sétálunk a róla elnevezett utcán, s a zürichi temetőben meglátogatjuk James Joyce és Elias Canetti sírját. Ezek a svájci történet különösen emlékezetes részletei. És a többször felbukkanó különös törpe figurájáról még nem is szóltam. Elég az hozzá: jó olvasni ezt a rendkívül gazdag regényt.

Csakhogyan van itt még valami. (Egy jó regényben mindig van még valami, ami *több*.) Ha már a párhuzamosokat a magunk módján „megfejtettük”, ne feledkezzünk meg arról a párhuzamosokat egy bizonyos szögben metsző egyenesről sem, ami kétszer is szóba kerül, s a paralellák metaforájának újabb vetületét nyitja meg számunkra. Arra a beépített történetre gondolok, amelyről néhány kritikus úgy vélekedett, hogy kétségkívül érdekes, bár

voltaképpen az író felesleges, ámbár érthető ráadása az olvasói érdeklődés fokozása érdekében. A krimi! A két titokzatos doktor, Jörg és Horchidal, meg Jörgné este. Gyilkosság, nyomozás, bűnjelek, egy szereplő, akinek nyoma veszett, egy másik, aki felbukkan, tévutak és megfejtések – ez valóban egy komplett krimi, háttérében a varázsmese modelljével, Propp a felhők mögül elismerően bólint. (Az elbeszélő pizsamájának bűnjelként történő alkalmazása sziporkázó ötlet.) A gyilkos leleplezése is megtörténik (kilétét nem árulom el), tettének magyarázatát is megkapjuk, habár én nem vagyok egészen biztos abban, hogy Paulnak, a nyomozónak a megoldása maradéktalanul helytálló. Ám ez csak fokozza a történet érdekességét, miközben Herr Láng tekintete persze sokat sejtetően megvillan.

Mert nem maga a krimi a fontos, hanem elbeszélésének módja, ami áthangolja az egész svájci történetet. Az a sötét tónus, a lappangó fenyegetés, amelyet a történet áraszt. És ez a fenyegetés ott lebeg, még nyomatékosabban, a marosvásárhelyi történetben is: a rosszindulatú gyanakvásban, amely a megvádolt, megbélyegzett Bolyai János személyét körülveszi, a fürkésző pillantásokban, rosszindulatú mendemondákban, a hivatali packázásokban, a kutyák támadásától, a birtokra témadó jobbágyság baljós jelenetéig. Komor motívumok ott is és itt is. A Schwedler lovaggal történt párbaj akár gyilkossági kísérletnek is felfogható. Íme, az egyenes, amely metszi és összeköti a paralellákat. Nem két regény ez, voltaképpen nem is két szálon fut a történet, hanem különböző, de szorosan összefont szövegfüzérek alkotják. Ötvözet. Nem ón és réz, hanem bronz. Hadd mondjak még erre az egységre egy szerintem igen jellemző példát. Az örültnek vélt lángész, Robert Walser felidézett sorsa mögött Bolyai János alakja sejlik fel. A svájci epizód Marosvásárhelyen nyeri el valódi értelmét.

De még nem beszéltem arról, hogy a svájci történet elbeszélésében fontos nézőpont-változásra kerül sor. A befejező részben az elbeszélő felesége, Éva veszi át a szót. Én ezt nagyon fontos, jelentéssel teli tónusváltásnak tekintem. Mert a regény végkifejletének fő motívuma: a nő. Ilma és az elbeszélő párbeszédének arra a korábbi jelenetére gondolok, amely, a befejezést megalapozva, a nő filozófiai értelemben is létfontosságú szerepéről szól, és annyira szép szöveg, hogy nem is merem idézni. Megtalálható a 134. oldalon. Egyébként tárgyyszerű kontrasztot ad hozzá a rá következő lapon az ablakon kikiabáló asszony groteszk jelenete. Bolyai Jánoshoz nem érkezik meg az a nőalak, akit az elbeszélő Évája képvisel. Ilona, Rozál és Juliska csupán egy képzeletbeli eszmény széttört, megcsontolt darabjai. Szegény Bolyai életéből végső soron az a mondat hiányzik leginkább, amit Évától hallunk: „Ne félj szerelmem, a világ elfér a tenyeremen.” Pedig mennyire passzolt volna ez a mondat, ha megadatott volna neki, az ifjú zseni világteremtő gesztusához. (szeptember 30.)

A világirodalom első pedagógiai regénye, írja Fináczy Ernő Xenophón *Kürosz* című munkájáról. A kezemben tartott könyvet egy számomra kedves bejegyzés teszi különösen értékesé: „Névnepodra megemlékezésül: feleséged, Gyöngyi. Pécs, 1965. november 5.” Bizony, ennek már ötvenöt éve. Akkor vártuk az első lányunk születését. Talán az ifjú férj megőrzött érzelmei magyarázzák, hogy annak idején is, ma is a hűséges Pantheia története ragadott, s ragad meg leginkább. (293-295) Xenophón egyébként négy életkorra tagolja az emberi életet. 16 éves korig tart a gyerekkor, 16 éves korától 26 éves koráig ifjú az ember (akkor én ide tartoztam), férfikorú 50. évéig, e fölött van az öregkor. (Immár ide számítodom, jócskán.) De a dedikációt ma is meghatva, hálatelt szívvel olvasom. Azt pedig nyilván tanári lelkem magyarázza, hogy szeretem olvasni a pedagógiai tárgyú műveket. A *Napállamot*, az *Emilt*, még Pestalozzit is. A könyvet Fein Judit fordította, s az Európa adta ki 1965-ben. (október 5.)

Megint Krúdy. A *Szindbád ifjúsága* (Athenaeum, Krúdy Gyula Művei III.) több részletét könyv nélkül tudom: „Szerette a nők lábát és a hófúvásos időjárást.” Meg a hazugságot, az

illúziót, az elképzelést és a regényeket. Csukott szemmel is tudom olvasni a szöveget. De a 107 nő nevét mind nem tudnám felsorolni a színésznő Galamb Irmától kezdődően, akik szerették Szindbádöt. A három legkedvesebb novellám címét viszont ideírom: *Női arckép a kisvárosban*, *Szindbád útja a halálnál*, *A híd*on. És még egy mondat hősünk apjától, akinek leégett a tanyája, de nem is az épületet sajnálja, hanem a kéményén az elpusztult gólyafészket. „Hova teszem őket tavasszal”, ha megjönnek, mondja. Ez egy életre szóló lecke a fiúnak. Meg nekünk is. (október 10.)

És tovább. A *Szindbád megtérése* című kötetben (a sorozat IV. darabja) egy ironikus alakmás is említésre kerül, egy bizonyos Kandúr Gyula, aki könyvekkel foglalkozik, s akit a püspök elnéző jóindulattal figyel. Van itt aztán még egy alteregó, aki azonban inkább ellenpólus: Szindbád fia, aki „csupa realitás”. Az utolsó fejezetben azonban apjával együtt beáll elárusítani Violának, az idegen környezetben anyanyelvét őrző „életkomoly” asszonynak a boltjába, a lengyel határszélen, hogy segítsenek neki. Cézárina ugyan nem fogadja a halott (vagy halottnak hitt) Szindbádöt hozó kocsit, de én helyette inkább a „javakorabeli” Emilfinére gondolok, meg barátnőjére, a „megtermett” Itt Jucikára (ez a neve), és a „kövérkés” Pálmára. Továbbá az aranyszőke Stuart Máriára (ez meg az ő bizalmas neve), akik számára, mint egyikük mondja, Szindbád volt életükben a fűszer, poharukban a pezsgő és ingükben a bolha. A hajós itt már „őszi ember”, ám történetének még nincs vége. (október 12.)

Ne feledkezzünk meg *A francia kastély* című Szindbád-regényről, mert a két Pálháziné, akik most együtt laknak, megérdemlik a figyelmünket, sokkal inkább, mint az ironikusan elbeszélte párbajhistória. Az ábrándos Georgina könnyen vall szerelmet hősünknek, de úgy, mint egy színésznő, aki csak szerepet játszik. Tőle eltérően barátnője, a másik volt feleség, a sűrke szemű, hamvasszőke Mariett hüvös és tartózkodó, de ha felforr a vére... (A *Szindbád* című gyűjtemény első kötetében. (Megvető, 1957.) (október 15.)

Bevallom, a *Purgatórium* című Szindbád-regényt most olvasom először. (Az említett Magvető kiadvány második kötetében.) Micsoda meglepetés! A beteg, halálára készülő, életunt hős egy szanatóriumban tölti napjait, ahol válogatott kínzásoknak vetik alá: pokrócba csavarják, bántalmazzák és szidalmazzák. Kínzói, a haszonleső Pista bácsi és a gyűlölködő Zöldné, orvosi segédlettel, kifogyhatatlanok a gonosz ötletekből. Lyukat fúrnak a plafonba, hogy megfigyelhessék, s különféle réseken leskelődnek be hozzá. Ez szinte *A hatos számú kórterem* című Csehov-elbeszélést idézi, s néha Kafkát juttatja eszembe, hogy Szindbádöt az a tudat gyötri, hogy bizonyára valami nagy bűnt követett el, amiért most számon kérik, és elítélik. A befejező jelenetben hősünket, ezt a nyesett szárnyú darumadárt szabadon bocsátják, de úgy érzi, csak egy másik, nagyobb intézetbe került. Istenem, micsoda lehetőségek voltak még ebben a nagy íróban, amikor nyomorúságos körülmények között, viszonylag fiatalon meghalt. A *Purgatórium* egyik utolsó szövege. A hagyatékából adták ki. Ez a második kiadása, egy évvel az első után, amely szintén itt van előttem. (október 20.)

Jajmadár Füst Milán hősét, az *Amine emlékezete* (remekmű!) főszereplőjét nevezik így (talán ő önmagát), s ez nagyon találó. Mert bár a címben említett nő lesz öngyilkos, a tragikus ember mégis a férfi. Kedves csikójának, Szikrának a halála az elbeszélés bevezető szakaszában, amelynek részben az ő meggondolatlansága az oka, baljós előrejelzés. Ez az ember önsorsrontó figura: indulatos, durva, erőszakos, konok, tékozló – ezt mind el lehet mondani róla: „keserűbb volt nálunk az élet a kelleténél”, mondja egyszer. Aki ennyire önmagába zárt figura, nem értheti meg igazán a másik embert. Nem érti meg azt a nőt, akitől az együtt töltött éjszaka után üzenet nélkül, búcsú nélkül elmegy. Csak utólag döbben rá arra, hogy szereti ezt

a titokzatos asszonyt. Meg akarja találni, de már késő. Amine, az „ezeregyéji nő” meghalt: öngyilkos lett. Csak egy történetet hagyott a férfira magyarázatul: Amine történetét, meg egy gyöngy nyakláncot és egy levelet. És egy gondolatot, amit azon az éjszakán fogalmazott meg: „az emberek nem szoktak hozzá a szív bátorságához, csak a romlottságot ismerik.” (25) Akikre ez a mondat vonatkozik, és akinek mondták, nem érthetik meg ezeket az üzeneteket, nem foghatják fel az éjszaka titkát. Ezt a nagyszerű elbeszélést (kisregényt) korábban a Magvető két kötetes *Kisregények* gyűjteményéből, most az Almanach Kiadó 1940-ben megjelent kötetében olvasom. Nagyon becses számomra. Egy pesti antikváriumban bukkantam rá vagy húsz évvel ezelőtt, más különleges Füst Milán kiadványokkal, például a *Látomás és indulat* első kiadásával együtt. Azóta ezt veszem elő, a karcsú kötetben a *Szakadék* is benne van, de erről majd máskor. (október 30.)

Natasa, azaz Sa, teljesebb nevén Natasa Gaidarow – most ismét le kell írnom a remekmű szót – Tersánszky Józsi Jenő regényének hősnője. (Édes Istenem, mennyire más lenne az élet, ha az emberek nem a televíziót néznék, hanem ezeket a könyveket olvasnák!) Ez a könyv, ami most van a kezemben, szintén különleges kiadvány. A *Margarétás dal* első kiadása, számozott példány, a kötéstáblán Kner Erzsébet finom, aranyozott metszete látható: egy margarétát tartó, azt mintegy ostyaként magasba emelő női kéz. Nehogy félre lehessen érteni ezt a hasonlatot, aki elolvassa a könyvet, megérti, miért emlékeztet engem a virág ostyára. A történetet maga Natasa beszéli el, egy Nagy Ferenc nevű újságíró kommentárjaival. Ez utóbbitól tudjuk, hogy ez a lány bizony már „többszörösen nem volt ártatlan”, amikor az elbeszélés kezdetét veszi. Viszont „csupa jószág volt és csupa játékos kedély”. Az első világháború idején vagyunk, amely, mint minden háború, a nők kiszolgáltatottságával jár. Hogyan is maradhatna ártatlan egy magános, védtelen lány, egy táncosnő. Most éppen Herterich kapitány szeretője. De hát akkor miért mondja az újságíró, hogy Natasa „mégsem tudta végül plusszal zárni le gyönyöreinek főkönyvét”? Mert ez a lány egy nagy, beteljesületlen szerelem tüzeiben megneimesedik. Ellenkező utat jár be, mint a *Viszontlátásra, drága* hősnője. Hiába keresik egymást, mint Natasa mondja, valami „rettenetes, furcsa varázslat” következtében, én úgy fogalmaznék, hogy a háború hányattatásai közepette, nincs esélyük a boldogságra. Végül találkozásuk előtt Thallódy Lajos tartalékos hadnagy hősi halált hal a rodimierzi ütközetben. Az utolsó jelenetben a két nő, Natasa és szerelmének húga sírva ölelik át egymást. Hogy ez az utolsó jelenet, azt csak én mondom, nem Tersánszky. Mert Nagy Ferenc átveszi az elbeszélés fonalát, s megtudjuk, hogy az ő „pitiáner” személye léphetett Thallódy helyére Natasa életében, bár, azt hiszem, nem a szívében. A hősök után az átlagemberek következnek, a „Magyar Élet” hétköznapi valósága. (Ez annak a lapnak a neve, amelynek Nagy Ferenc a munkatársa, akinek még a neve is, lám, milyen átlagos a hősi halott ipiszilonja után.) Az újságíró, és ne feledjük, egyik elbeszélőként ő őrizte meg az események és szereplők emlékét, ezt írjuk a javára), szóval az ő józan gondolatával csukjuk be a könyvet: „Könnyünk és kegyeletünk az elbukottaké és a gyötrődőké. De emiatt ne adjuk ki kezünk közül a lapokat, az élet további, csodálatos játszmaíhoz.” (november 5.)

Három szív belülről. Nathaniel Hawthorne *A skarlát betű* című regénye 1850-ben jelent meg, Bálint György fordította magyarra. (Új Magyar Könyvkiadó, 1955. A Világirodalom Klasszikusainak ez a zöld vászonkötésű, remek sorozata, talán már említettem, számomra az első nagy olvasmányélményeket jelentette az Olsó Könyvtár kötetkéi mellett.) Hawthorne, aki arra kényszerült, hogy a bostoni vámházban mázsamesteri munkát vállaljon, ezzel a könyvével az amerikai irodalom egyik klasszikus művét teremtette meg, biztosan ma is benne van a legjobb tízben. Azért kiváló mű, mert nem magát a szerelmi történetet, a bűnös szenvedélyt beszéli el, hanem ennek következményeit három lélekben. És hozzá kell tenni: a puritánizmus szellemi közegében. Az egyik: Roger Chillingworth doktor, a férj, aki magára

hagyta ugyan a feleségét, de nem bocsát meg neki, sőt annak bűne kérlelhetetlen bosszúra indítja. Nyomoz, bizonyít, és ítélkezik. Hester Prynne-t, a regény hősnőjét szerelmének gyümölcseivel, kislányával, vétke jelével pellengérre állítják (ezzel a jelenettel kezdődik a regény), majd a skarlát A betű viselésére kényszerítik. Prynne vállalja a megjelölést, és magányos, gyermekének szentelt tiszta életével megváltoztatja a skarlát betű jelentését: adultery (házasságtörő) volt, de később már inkább angel. Ennek a jelentésmódosulásnak a folyamatát mutatja be az író. Kora szellemének megfelelően elfogadja, hogy Hester bűnt követett el, ám a levezekelt bűn szerint megtisztítja a lelket, s képes üdvözíteni. Ahhoz, hogy ebből nagy regény legyen, a bűnt bűnnek kell tekinteni, s nem egyszeri botlásnak, amit egykönnyen meg lehet bocsátani. Ma ezt a regényt nem lehetne megírni. De ez legyen a mi bajunk. A könyv szimbolikája szerint a skarlát betű nemcsak a múltra utal, hanem a betű jelentését elmozdító jelenre és a jövőre is, az erdő pedig – ahol a szerelmesek évekkel később találkoznak, s ahol az addig hallgatásba burkolódzó lelkész, Arthur Dimmesdale megvallja változatlan érzelmeit, s most már a nyilvánosság előtt is vállalni akarja a bűnét – a gyötrődő, tévelygő, s útkereső lélek jelképe. A lelkész mellén is ott a stigma, s amikor meghal, méltóvá válik Hesterhez. Kislányuk neve: Pearl, azaz Gyöngy. (november 15.)

Jókai-cédulák 5. Jókaival kezdtem ezt az évet, hát vele is zárom. Pedig nem is akartam. A Nábob első fejezetében lévő évszámot (1822) kívántam csupán ellenőrizni egy másik téma kapcsán, de önkéntelenül el kezdtem olvasni a szöveget, amely aztán nem engedett el. Pedig vagy háromszor elolvastam már ezt a regényt, sőt az egyik unokámnak fel is olvastam egyszer egy balatoni nyáron. És mégis! Nem tudtam abbahagyni. És minden újra-olvasás felfedezéssel ajándékozza meg az embert. Valamit észrevesz, amire addig nem figyelt fel. Pedig annyira nyilvánvaló. Jókai elbeszélői látásmódjának színházi természetéről beszélek, ennek tapasztalata erősödött meg bennem ezúttal. Felrötták az írónak, hogy az *Egy magyar nábob* (a centenáriumi kiadás két kötetében olvasom: Révai-Franklin, 1925.) első kötete, a fő cselekmény megindulása előtt, csupán epizódokból áll. Ez igaz (annyi baj legyen), de én azt mondanám, hogy ezek valójában színpadi jelenetek. A Mainvillené–Catalani énekesnői vetélkedés színházban is játszódik (szívünk Mainvillenéért dobog), de hatásos jelenetet látunk a Törökszakad csárdában, s ilyen a névnapi koporsóküldés eseménye is, továbbá a tűzvész Szentirmay Rudolf életmentő akciójával (előrejelzés) és az afgán szépséggel, Chataqélával. A halálra szánt Rudolf nem is titkolja, hogy szerepet játszik, ám aminek tétje ő maga. Jókai színházi szemmel nézi az életet. Azt írja könyve bevezetőjében, hogy a regényírónak „érezni is kell, tudni is kell, ébren is kell látni, álmodni is tudni kell.” Ezt a kétfajta tudást a színházi tapasztalat és képzelet fűzi össze. Ezért áll elő az a különös helyzet, hogy Jókai regényei lényegüket tekintve drámák, úgy értem, színpadra képzelt jelenetek füzérei, nagyon jó színdarabok, drámái viszont voltaképpen regények. Ezt egyszer bővebben ki kéne fejteni. A korrajz pedig, amit ad, ebben foglалható össze: nálunk nem volt akkor még nemzet, nem volt a nemzethez méltó nyelv, és nem indult még meg az ezeket létrehozó munka. Ennek a megindulásnak vagyunk tanúi. És két szereplő esetében kiváló lélektani elemzést is kapunk, persze nem freudi értelemben, szerencsére. Rudolf a halál bélyegét hordozza (ez majd a folytatás második kötetében fog beteljesedni), Mayer Fanny elfojtott szerelmének árnyalt rajza pedig, vállalom a minősítést, pszichológiai remeklés. Ennek a mélyen megélt érzelemnek a jelképe az írisz és az amarant leheletfinoman kezelt motívuma. Egyszóval: nekem ehhez, Jókaihoz fogható olvasói élményt csak Krúdy képes adni. Amikor az ember mindenről megfedezkedik, csak a kezében tartott könyv létezik számára, semmi más. (november 25.)

Jókai cédulák 6. A *Kárpáthy Zoltán* egységesebb mű, mert ez nevelődési regény, ami szilárdabb szerkezetet igényel. Nem azt mondom, hogy jobb, mint a Nábob, csak más. Annak

a történetét folytatja, máshogy. (Az értébecslés értelmetlen lenne, ebben a magasságban kihull kezünkől a mérce.) Szóval Zoltán nevelődése adja a történet gerincét, melynek állomásai: Rudolf és Flóra családi idillje, Tarnaváry parlagias világa, a pesti árvíz tragikus víziója (erről száz oldalas remek elbeszélést kapunk), a külföldi út (erről pedig a változatosság kedvéért mellékszereplők furcsa leveleiből értesülünk), s végül az önfeláldozó Rudolf halála, aki megelőzte, s magára vonta a Zoltán életére törő kalandor gyilkos szándékát. A követválasztás szatirikus rajzát majdnem kifelejttem, pedig ennek kettős célja is van: adalék a kor rajzához, lásd Eötvös, és hitelesítő elem Zoltán alakjának nemes plasztikájához: csak tiszta eszközökkel óhajt a követválasztáson győzni. (Édes Zoltán, te fehér holló lennél a magyar politika későbbi történetében!) A cselekmény háttérében a Kárpáthy kontra Kárpáthy per húzódik a maradéktalanul ellenszenves Maszlaczký fiskálissal, hősünk nagylelkű lemondásával, s éppen ezzel kivívott győzelmével és családi birtokának visszaszerzésével. A szerencsétlen Abellinótól pedig hidegvizes kúrájával búcsúzunk. Megjegyzem még, hogy ezekben a regényekben nem szerepel egy Athalia-féle démoni nő, ennek az üresen hagyott szerepnek a helyén szegény Kőcserepy Vilmát látjuk, akit lemondó szerelme inkább Fannyhoz közelít. Halálának jelenetét, mint mindig, ezúttal is megkönnyeztem. Végül aztán még Kőcserepyéket is megsajnáltam. Utálásra végül csupán a fiskális maradt nekünk. (december 5.)

Talált cetli. Papírjaim között találtam meg ezt a pár szavas jegyzetemet, amelyet még a 2018-ban megjelent *Káli holtak* (Térey János) című regényről írtam. Akkor megfedekeztem róla, terveztem talán egy Veteránolvasós szöveget, ami aztán elmaradt. Ezen a cetlin ez olvasható: „A holtak valójában nem a Káli medencét megszálló horrorfilmes társaság ellen fellázadó valódi halottak, akik előjönnek a temetők földjéből, hogy elűzzék azokat, hanem a züllött színésztársaság nagyon is élő tagjai. A cím átvitt értelmű. Erkölcsei halottakról van itt szó. A gondolat merészen, kihívóan jó, kár hogy maga a regény közepes. Viszont a kolozsvári *Hamlet*-előadás a befejezéskor megjelenő Fortin Brascuval, akinek ölbe hullott egy ország, amellyel nem tud mit kezdeni, csak gyűlöli, és birtokba akarja venni – ez zseniális.

Jókai cédulák 7. *A régi jó táblabírák* címe ironikusnak tűnik, pedig nem az: azoknak a régimódi megyei hivatalnokok az adomázó, kedélyes és becsületes világa tényleg jó, sőt jobb volt, mint a pénzéhes, érdek által vezérelt jövevények és úgazdagok mostani uralma, mondja az elbeszélő. (Centenáriumi kiadás 8. kötet.) A felvidéki éhínség idején – a cselekmény a reformkorban játszódik, de 1856-ban íródott, az áthallás nyilvánvaló – csak *azokra* lehetett számítani, nem *ezekre*. A cselekmény három szálon fut. Ez az epizodikus szerkezet Szajbély Mihály szerint abból fakad, hogy Jókai tárcaregények formájában, napilapokban, folytatásokban közölte először ezt a regényét is, s az egyes folytatásoknak úgy kellett kerek egészként lekötönni az olvasók érdeklődését, hogy fenntartsák a *folyt. köv.* várakozását. Az első közlés médiuma így alakította az elbeszélés szerkezetét. Ezt az epizodikus jelleget természetesnek tartották az újságolvasók, és azok is elfogadták, akik könyvként olvasták a regényt, egyáltalán nem zavarta őket. Sőt! Engem sem zavar. Sőt! Megjegyzem, hogy az egyik jelenetben Irén hírlapokat, a szép Dobokayné (húsz éve mondják róla, hogy szép) pedig divatlapokat olvas, hogy világos legyen: a Pesti Divatlapot, az Életképeket és a Honderűt. Szóval az egyik szál a hanyatló, kiháló arisztokrata család, a Brenóczyak története. Hősnője Cynthia grófnő, akit az örületbe kerget tékozló vőlegényének és megszállott apjának viselkedése. Ez a szép fiatal nő végül képzelt anyaságban leli meg boldogságát. Tarnóczy Irén gyermekeit, családját magáénak is hiszi, és a jólelkű Irén, aki befogadja őt, ez ellen nem is tiltakozik. A másik szál a műveletlen úgazdag, a harácsoló Krénfy története, egy cselszövény, amelyet a haszonvágy mellett a Cynthia iránti elvakult szenvedély mozgat, s amely bűnügyi históriába torkollik. Igen tanulságos, hogy a Fenyéry által leleplezett bűnöző

érdekében, jogos halálos ítélete után is milyen erők mozdulnak meg. A harmadik szál az ifjú Fenyéry ügyésznek, a munka, a szorgalom emberének, és Irénnek a szerelmi története. Romantikus gesztusok nélküli, egyszerű, becsületes, tiszta kapcsolat.

Itt jut eszembe, hogy Jókai milyen rendkívüli színpadi ismerettel állítja szembe a színpadi világot a maga fiktív valóságával: parodizálja az érzékenyjátékokat (20), szembe állítja a gesztusok néma jelbeszédét a színpadi hatáselemekkel (234, 248), a hallgatást a drámai monológokkal (188). Feljegyzem, hogy Jókai megemlíti az éhínség egyik szörnyű epizódját: nagyobb testvérei kemencébe vetették a legkisebbet, megsütötték és...

(Vándormotívum, lásd Biblia, Josephus, Voltaire, Katona József stb.) Ja, igen, nehogy elfeledjem! A könyv egyik első jelenetében (13) figyelmeztetik a könyörögve térdeplőket, hogy ember előtt nem, csak Isten előtt szabad térdelni. Lásd Melinda, aki a férjét idézi.

(december 10.)

Jókai cédulák 8. A *Politikai divatok* a feltámadások regénye. Hőse, Lávay Béla (Jókai alakmása) a híd leszakadása következtében a Dunába esett fuldokolók közül kiment a már-már halott menyasszonyát, Hargitay Juditot, akiben a szerző feleségét, Laborfalvy Rózát mintázta meg. Aki egyébként már nem volt leány megismerkedésük idején, annyira nem, hogy volt már neki egy kamaszlánya, a második Róza. Annak is lett később egy Rózája, a Rózák sorában immár a harmadik, szintén házasságon kívül. Hiába, más az élet, és megint más a regény. Hargitay Judit tehát idealizált portré. De ki tudja, melyik az igazibb. A Jókainál nyolc évvel idősebb Laborfalvy Róza jó felesége volt Jókainak, szép is volt harminc-negyven évesen is, és szerintem Jókainak egy ilyen okos, gondoskodó, határozott anyatípusra volt szüksége. Ez mellett meg lehetett írni a száz kötet javát. De erről ennyi elég. Az a lényeg, hogy Judit az író egyik legemlékezetesebb nőalakja. Nem elég, hogy tehát feltámad a hullámsírból, később is lesz még egy feltámadása. Akkor már annyira halott volt, hogy ravatalra is fektették. A komáromi menlevél megszerzése Világos után ugyanis olyan rendkívüli testi-lelki erőpróbát követelt tőle (mondanom sem kell, ez páratlanul izgalmas kalandor, elképesztő leleménnyel elbeszélve), hogy végül belehalt. Már le akarták szegezni a koporsót, amikor a férje ismét visszahozta a halálból. Viszonzásul férje is feltámad halottaiból, merthogy Judit, a nagy színésznő, közismert, az elnyomó hatalom által is figyelemmel kísért személy, elhunytak híreszteli férjét, hogy az ifjú forradalmárt végleg kivonja a hatóságok látóköréből, még temetését is közhírré teszi. Miközben lakásában rejtegette. A regény végén a szép unokatestvér, Judit szerelmi vetélytársának ígérkező Szerafine is belehal abba (de tényleg), hogy halott férje, Zeleji Bálint álmaiban megjelenik neki, néma váddal, mivel a gyászév letelte előtt eldobta az özvegyi fátylat. Ezt a fátyol-eldobást jól ismerjük. Igen, ő Szendrey Júlia szerepét tölti be ebben a világban. Akkor hát Bálint lenne Petőfi? A helyzet, az élet és a regény viszonya ennél bonyolultabb. Petőfiről Pusztafi lett mintázva, a történet legtitokzatosabb szereplője, aki, mi egyebet is tehetne ebben a rá maradt világban, többször is meghal. A kozákok elől menekülve, a kazamatákban és később is. Legalább is azt hisszük. Pedig ő a túlélők közé tartozik. Évek múlva is felbukkan, mint a különböző Ál-Petőfik, csakhogy ő valóban Petőfi, azaz hát Pusztafi.

Jókai azt az írói bravúrt hajtja végre, hogy kitalálja, mi lett volna Petőfi sorsa, ha tényleg életben marad. Emberggyűlölő, részeges, toprongyos csavargóként bukkan elénk. Jókai még posztumusz verseit is megírja helyette. Ha ezt a történetet olvassuk, hálát adunk Istennek, hogy Petőfi, Pusztafival ellentétben, nem érte meg a szabadságharc leverése utáni világot.

Azt mondják, Jókai diákoknak való olvasmány, később az ember már nem szeret meséket lapozgatni. Mekkora tévedés! Jókait igazán öregén lehet élvezni. Amikor túl vagyunk az élet hétköznapi kötöttségein, és megérettünk annak a nemzeti mitológiának a befogadására, amit ő megteremt a regényeiben. Igen, ez mítosz. Magyar mítosz. Éppen ezért ezeket a

könyveket nem lehet józanul olvasni, mint a lélektanilag iskolázott realista regényeket. Jókai könyvei mások: nem másolják a valóságot, hanem teremtik. Központi eseményük a csoda. Northrop Frye után ezeket a könyveket románcnak nevezzük, sok példát említhetnék erre a típusra, de elegendő a nagyszerű *Moby Dick*re utalni. Vas István említi önéletrajzában egy helyén, hogy apjától, a tekintélyes polgártól a százkötetes Jókait kapta ajándékul azzal a kommentárral, hogy ezeket el kell olvasni, mert ebben a száz kötetben benne van a magyar világ. A hazánk. Valóban benne van. Csak a maiak ezt már nem akarják megismerni. Talán nem is tudnák. Az ő bajuk. (Egyébként, ha valaki realista regényeket akar olvasni, annak ott van Eötvös és Kemény Zsigmond. De ne gondoljuk, hogy Jókai nem ért a lélektanhoz, és nem tud realista lenni, ha akar. A *Kőszívű ember fiai* bevezető fejezete pszichológiai remeklés, és ha realizmust akarunk, ott vannak Jókai legendásan hiteles mellékalakjai. Akik igazolják a csodákat. Mint a *Politikai divatokban* Béla szigorú édesanyja, vagy Kolbay kapitány, a „vén csont”, továbbá Glanz Melchior, ez a szépeességi százból, cipszerből lett derék, fiatal magyar orvos. Vele vigasztalódhatunk, ha Fertőy vagy Bárzsing túlságosan felbosszantana bennünket.

Immár vége az évnek, de, azt hiszem, lesznek még Jókai-céduláim. (december 30.)

„Ez világ, mint egy kert...” (Rimay Jánosról)*(XVII. századi jegyzetek 1.)*

Én hivatalból (és, főként, szerelemből) olvasom a régi magyar irodalmat. E téren kedves századom a XVII., irodalmunk egyik nagy korszaka. Ezért elhatároztam, hogy Veteránolvasós jegyzeteket készítek némely, e korszakból vett olvasmányomról, hosszabbakat, rövidebbeket, azokról, amelyeket egyetemi éveimtől kezdődően többször is elolvastam már, de csak most értem meg, vén fejjel, miért is szeretem ezeket a szövegeket annyira, meg hát olyanok is lesznek a kiszemelt művek között, amelyeket még nem olvastam. Ez a Rimay-jegyzet az első ebben a sorozatomban. Őt például alig ismertem, csak a tankönyvi adatokat tudtam róla, hogy Balassi-tanítvány, meg ismertem a kesergős versét (a *Himnusz*-ról szólva, szoktam is emlegetni, idézni a *nép, szép, kép, ép* rímek miatt), amelytől egy rémes, igei és névszói állítmányokat számláló elemzés sem tudta elvenni a kedvemet. Ahogyan Ferenczi Zoltán szürke, unalmas életrajza sem akadályozta meg azt, hogy most levegyem a polcra a Rimay János *Írásai* című kötetet. (Balassi, 1992., Sajtó alá rendezte Ács Pál.) Rimay szeretett mesterének, Balassi Bálintnak, az európai mértékkel mérve is nagy trubadúr-költőnek a nyomán haladt, ő is „felékesített” köznyelven írta verseit a szerelemtől, a virtusról, azaz az erényes életről, valamint a hit által magasztossá avatott emberi létezésről. Két műzsájáról tudunk, Lídiáról és Ilonáról, s ha belelapozunk szerelmes verseibe, megragad bennünket a szöveg dinamikája és formai gazdagsága. Nézzünk két példát! Ezt írja egyik gáláns szerelmes versében:

Réten, völgyen, hegyen
Mert ő hol elmegyén,
Duplált szépség követi,
Vidámb minden virág,
Ahová lépik s hág,
Vagy szeme fényét veti,
Mindeneket vidít,
Ébreszt, éleszt, indít
Szépségének termeti.

Ez valóban méltó a Mester Júlia-verseihez. A motívumnak, hogy a szeretett nő jelenléte méltóságot ad a természetnek, ünneppé avatja a létet, Petrarcatól Kisfaludy Sándoron át József Attiláig („Mikor az utcán átment a kedves”) hosszú és fáradhatatlanul szép vonulását tapasztalhatjuk. Erre mondhatnák manapság, hogy „örököld”, ha ez a jelző nem vesztette volna már el értékvonatkozását. Ez tényleg az. Azt írják Rimayról, hogy szövege már-már túlzottan bravúros, néha a rímei vezetnek. Hát mit tegyen, ha egyszer formaművész, akinek bőségesen vannak rímei. Nem állhatom meg, hogy ne idézzem az „Én édes Ilonám...” kezdetű „szelencés” versét:

Mert az te szerelmed
Engem úgy környülgett,
Mint pénzsmát ó szelence,
Az én szívem kivel
Szintén úgy hivült el,

Mint tűz miatt kemence,
Mert te szépségedbe,
Szívem úgy merült be,
Mint tengerben Velence.

Kosztolányi jut eszembe (neki is volt egy „Ilonája”), s ezt azért említem, hogy az ő nevével hitelesítsem azt a gondolatomat, hogy van a formai bravúrnak egy olyan foka, amikor a ritmus és a rímek ékességét a szöveg gazdagsága és a beszéd hitelessége természetessé teszi. Itt is ez a helyzet. De ez a „duplált szépség” Rimaynak csak az egyik arca.

Mert Balassi kiegyensúlyozott architektúrájú, harmonikus létélményt sugárzó, reneszánsz szépségű verseitől eltérően Rimay több szövegéből meghasonlott életérzés sugárzik, a pompa és az ünnep jelenetei mögött egy megromlott, bünbeesett világra látunk, amelyben a gáláns költő arcán olykor keserű mosoly érődik. Ez már a manierizmus világa, amikor, Arnold Hauser szerint, a művész a létezés telítettségét magányos, atomizált lényként érzékeli. „Ez világ, mint egy kert; Kit köeső elvert” – írja Rimay egyik szép versében. A fentebb említett kötet sajtó alá rendezője a *köeső* szót jégesőként értelmezi, bizonyára igaza van, számomra azonban a köeső szó a maga konkrét jelentésében merészebb, szinte hátborzongató. „Nincs semmi állandó” a világban, olvassuk egy másik helyen. Hazája sorsát is tragikusnak látja. Ő a Mohács utáni harmadik nemzedék tagja, akik már nem átmenetinek, hanem véglegesnek látták a nemzet romlását. Erről ír Rimay leghíresebb versében, amelynek sokat mondó címe: *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán s fogyásán*. Ennek zenei motívuma szólalt meg később, mint említettem, a *Rákóczi-nótában*, s még később Kölcseynél. A költő keseregése és hazafias aggódása olyan megrendítő, hogy az már nem is hazaszeretet, hanem *hazaszerelem*, amely érzelmi forráságával, lelki hevületével valami dacos állandóságot sugároz:

Ó kedves nemzetem, hazám, édes felem,
Kivel szerelmesed mind tavaszom s telem,
Keseregj, sírj, kiálts Istenedhez velem;
Nálad, hogy szeretlek, legyen ez vers jelem.

Ez a *jel* bele van égetve a magyar költészetbe. Annál égőbb és elevenebb, mert valóban a magyar romlás és fogyás idején született. Justus Lipsiushoz, az újszoikus filozófia európai hírű képviselőjéhez írt levelében Rimay egy széthullott világról ad szomorú látéleletet: „Itt az emberek sem lélekben, sem testben nincsenek biztonságban, még a beszéd és hallgatás közlekedéséből is kizárva, némán sóhajtanak” – írja. Istenhez pedig így fohászkodik: „Kísírts, de ne sebhíts...”

1594 májusának utolsó napjaiban, Esztergom ostrománál Rimay ott volt a halálosan megsebesült, haldokló Balassi Bálint mellett, aki neki diktálta le utolsó szövegeit. Az ún. *Balassi-epicédium* emlékverseiben Mesterének állított méltó emléket. Ennek rekonstruált új kiadása 1994-ben jelent meg a Balassi Kiadónál, amely az emlékversek fakszimiléjét is bemutatja. Istenes versei egykor Balassiéival egy kötetben jelentek meg. Balassi szövegeit Rimay megőrizte, ahogyan az övéit költőbarátja, Madách Gáspár. Rimay Bocskai és Bethlen Gábor köréhez tartozott. Diplomáciai szolgálatban kétszer is járt Konstantinápolyban, de jobb szerette a békés, visszavonult életet, ami leginkább Alsósztrégovához kötődik. Ez a felvidéki település később másvalakiről is nevezetes lesz. (január 5.)

Egy lélek története. Veresmarty Mihály: *Megtérése históriája*
(XVII. századi jegyzetek 2.)

Ezt a Roger Martin du Gard-ra (Jean Barois) és a XX. század francia konvertitákra (Claudel, Mauriac) emlékeztető címet adtam e jegyzetnek, mert Veresmarty emlékirata elsősorban lélekrajza alapján érdekes. (Újabban szemelvényesen megjelent a *Magyar emlékirók 16–18. század* című kötetben. Sajtó alá rendezte Bitskey István. Szépirodalmi, 1982. 123-184.) A szerző református pap volt, s annyira elkötelezett felekezete iránt, hogy a pápistákat „dögletes népnek” tartotta, s még a templom előtt magányosan imádkozó katolikus öregasszonyt sem hagyta békén, haragosan megkiabálta. Egyszóval „fene egy ember” volt. Aki azonban elkezdett gondolkodni. Ami még nem lett volna baj, csak hogy paptársainak is elmondta, hogy, mint írja, „minemű akadékom vagyok” a felekezeti élettel, a református papi gyakorlattal kapcsolatosan. Ebből lett a baj. A miatta összehívott hitvitán feltárta gondjait, kérdéseket tett fel, amelyekre nem kapott választ. Ráadásul ezt a „barsi traktát” meg is írta. Ekkor paptársai ellene fordultak, házából „kivonyásra” törekedtek, s mint írja: immár „nyomorgatásomról tanácskoznak”, s félő, hogy majd a Nyitrába „lobbantanak”. Időközben elolvasta a jezsuita Roberto Bellarmino teológiai művét, s úgy gondolta, hogy ennek a szerzőnek igaza van. Pázmány Pétert is felkereste, s elmondta neki gondjait. Nagy meglepetésére, mint írja, az érsek azt mondta, hogy „e dologban ne hirtelenködjem”. Ézsaiást idézte: „Qui crediderit, non festinet. (28, 16) Aki hinni akar, nem siet. A bölcs Pázmány tudta, hogy új életet csak megerősített lélekre lehet alapozni. Talán ez volt a döntő indíték. Veresmarty 1610-ben katolizált.

Vágsellyei plébános lett, pozsonyi kanonok, majd bátai apát. De mindez már csak utójáték a történethez. Ami fontos: 1610-ben elkezdte írni megtérése történetét, amelyen több mint húsz évig, 1634-ig dolgozott. Műve a legfontosabb kordokumentumok egyike. A hitújítás ingája visszalendül, s immár a katolikusok szólaltatják meg a változó kor szellemét. Sokan felróják az ellenreformációnak nevezett katolikus hitújítás erőszakos elemeit. Bizonyára volt ilyen is. Pázmányt bírálják kérlelhetetlen keménységéért. Persze, főként ellenfelei, a reformátusok. Veresmarty szövegéből azonban egy türelmes, bölcs főpap alakja lép elénk, aki hosszútávon gondolkodik. Kiváló pszichológus, aki hagyja a dolgokat megérni. Veresmarty műve arról tanúskodik, hogy a legfontosabb változások a lelkekben zajlottak le. Ezt a folyamatot, az igazságot kereső ember töprengéseit, lelki háborgásait mutatja be ez az emlékirat. Ezért tanulságos olvasmány. A szöveg középpontjában annak a vaknak a példája áll, akiről János evangélista beszél (9, 13-31). Jézus meggyógyította, de a farizeusok nem hittek neki, meghurcolták, noha tudták, hogy vak volt, s most már lát. Sapiienti sat. (január 15.)

Vetró, Rozner, Bereményi (Géza útja önmagához)

„A kezdet kezdetén magamban léteztem.” Ez Bereményi Géza nemrég megjelent regényének, a *Magyar Copperfield*nek legelső mondata. Innen indul a történet, hogy 636 lap után az olvasó, aki, miként én, kitartó érdeklődéssel kísérte végig a főhős életének alakulását, megfogalmazza magában a regény utolsó mondatát, amit Bereményi nem írt le, ezt inkább a beavatott olvasójára bízta: „A kezdet végén – ez lenne a könyv befejező mondata – önmagam lettem.” Igen, *a kezdet végén*, mert az érettségi vizsga, ameddig az író elbeszéli önéletrajzát, miként másoknál, az ő számára szintén a felnőttkor küszöbét képezi. Amikor Géza valóban önmagává lesz. Innen nézve Bereményi a klasszikus nevelődési regény műfaját követi: a vele történt eseményeket sorba szedve, lineárisan mondja el élettörténetét. Azt hiszem, ez a könyv sikerének titka: az író megfontoltan alkalmazkodik az olvasók által jól ismert formai hagyományhoz. Kevés írói fogás, minimális időjáték, mellőzött nézőpont-cserebere – ezt a könyvet könnyű olvasni. Közben hitelesen megrajzolt figurákat kapunk, jól érzékelhető miliőt, amelynek színe, szaga, levegője van, s létezik egy hang, a narrátoré, akire rábízunk magunkat. Leginkább abból származik ez a bizalom, mert az író rendelkezik azzal a „könnyed

megfontoltsággal” (ez Bereményi kifejezése), amely rálátást biztosít neki a közelképek sorában megrajzolt világra.

Persze, amikor lényegében realistának minősítem Bereményi módszerét, hozzá kell tennem, hogy éppen e realizmusból fakadóan, van néhány olyan pontja az elbeszélésnek, amikor termékeny rés támad a szövegen, váratlanul előre pillantunk, vagy hirtelen megvilágosodik és értelmet kap valamely múltbeli esemény, s ez sajátos mélységet biztosít a képnek. Ez a mélységi szólam olyan, mint a bűvópatak, amely egyszer csak felbukkan, majd eltűnik a szöveg erdejében, de tudjuk, hogy ott van, érezzük csobogását a lábunk alatt, miközben az erdőt járjuk. Amikor például az egyik előrepillantás, az amerikai út elbeszélése során az ott élő költő, Baránszky László apakomplexusáról értesülünk, az elbeszélő visszanézve önmagáról is elmond valami fontosat, miközben a könyv egyik alapotívumát érzékelyük. A regény alcíme: „életregény”, s ennek a szónak három jelentése van. Konkrétan az író memoárját kapjuk, de korrajzot is, továbbá életünk regényét, mindannyian benne vagyunk a könyvben, akik ebben a korban éltünk, élünk, én magam is. Főként azért, mert kortársak vagyunk. A regény címe, hogy erről is szót ejtsek, nem csak úgy általában utal a Dickens-regényre – az is *Bildungsroman* –, hanem konkrétan az Ottlik Géza által fordított, illetve átdolgozott *Copperfield Dávidra* vonatkozik, amely szintén egy életút első szakaszát foglalja magában. Egy felnövekvő olvasói nemzedék egyik alapélménye volt ez a könyv. Én az Ifjúsági Könyvkiadó 1954-e kiadásában olvastam. Végző soron tehát egy magyar szöveg rímél egy másik magyar szövegre, az egybecsengő motívumok (névválasztás, apa-probléma stb.) ebben a szituációban kapnak jelentést.

Fentebb Gézának neveztem a könyv hősét, ami az íróval való azonosságának a jele, a családi névvel azonban bonyolultabb a helyzet. Ehhez tudnunk kell, hogy a cselekménynek három fázisa van, s ezekhez a szakaszokhoz különböző nevek kötődnek. A gyermekkori szakasz a negyvenes évek második felében játszódik, világa a Teleki-téri bérház és a piac. A gyermek Géza ekkor a Bereményi nagyszüleivel él, akik piaci árusok, kereskedők. A családját elhagyó apa után a fiút hivatalosan Vetró Gézának nevezik. Ennek az időszaknak legfontosabb figurája a nagymama, Román Róza szeretettel megrajzolt alakja. Az ő portréjával irodalmunk egyik jellegzetes típusa gazdagodott, Babits Cenci nénije és Esterházy majki nagymamája után. A regény második szakaszában Géza, fájdalmasan kiszakadva addigi környezetéből, nevelőapjához kerül, édesanyja második férjéhez, Rozner sebészorvoshoz, aki nevére is veszi: így lesz ő Rozner Géza. A neurotikus doktor gyűlöli a fiút, indulatai zsákmányának tekinti, s különböző inzultusokkal alázza meg. A nevelődési folyamat negatív formát ölt: a mostohaapa – mint egy későbbi jelenet során világossá válik Géza számára – öngyűlöletet akar kifejleszteni a fiúban, aki végül fellázad, s elmenekül megpróbáltatásainak helyszínéről. És kilép a Cukor utcai iskola világából is, magával cipelve emlékeit: az '56-os forradalomról, a Kossuth téri sortűz áldozatairól, a bevonuló szovjet hadsereg által szétlőtt belvárosról. Súlyos teher.

Itt most álljunk meg! Egy felmerülő kérdéssel kell szembenéznünk. Mert a Teleki-tér világát láttuk már a rendezőként is jelentős Bereményi *Eldorádó* című filmjében (1989), az iskolai évek képe pedig megjelent az immár kultikusnak számító Gothár-filmben, a *Megáll az időben* (1981), amelynek forgatókönyvét Bereményi írta. A mostani szavak és a korábbi mozgóképek egymásra is vetülhetnek tudatunkban: a nagyszülők Eperjes Károly és Pogány Judit alakjában lépnek eléink a regényt olvasva, és Rajnák igazgatóhelyettes ellenszenves fazonja is feltűnik előttünk, akárcsak a Szukits-lány. Ismétli-e önmagát Bereményi Géza, vajon negyven év elteltével most ugyanúgy látja-e azt a világot? Ez a kérdés, persze, naiv, csak a rend kedvéért teszem fel, mert voltak, akik szóba hozták. Könnyű lenne azzal elintézni a dolgot, hogy a film tárgyias világa szükségképpen más, mint egy önéletrajz szubjektív hangvétele. Ennél fontosabb azonban, hogy epikus távlat jött létre, aminek eredményeként az egykori jelen vagy közelmúlt most két szinten jelenik meg: a hős számára, aki benne él a

történetben, továbbra is *jelen*, az elbeszélő számára azonban, aki a megírás során pillant vissza, a téma *múltként* kap időbeli perspektívát. E kettős nézőpont alapján állíthatjuk, hogy a filmekhez képest most egy új Bereményivel találkozunk. Soha nem maga a tárgy a meghatározó, hanem a közvetítés eredetisége. Ami azzal is jár, hogy a hős és az elbeszélő viszonya is módosul. Azonosak és mégsem ugyanazok. Ezt szépen jelképezi a nevekkal való játék.

Az epikus tartalommal kapcsolatosan azonban kifogásaim is vannak. És mielőtt rátérnék a memoár harmadik szakaszára, amikor a hős a pápai gimnázium diákja lesz, ezeket el kell mondanom. Az a bajom, hogy a Teleki-téri időszak és a Rozner-éra szerintem túl van írva. Az itt felhalmozott gazdag életanyag nemcsak megterheli a szerkezetet, nagyobb baj, hogy az ismétlődő események (például Rozner doktor abúzusai, vagy az iskolai epizódok) egy ponton túl már nem mondanak újat, a könyv ezért olykor elnehezedik, már-már unalmassá válik. A pápai évek viszont nagyobb epikus bőséget igényeltek volna, itt tehát keveslem azt, amit a korábbiakra nézve sokallok.

Az önéletrajznak ez a pápai szakasza a hatvanas évek első felében játszódik. Ennek elbeszélése során remek tanárportrékat kapunk, a háttérben Galántai igazgató úr nemes alakjával. Géza Pápan egy olyan tradícióval találkozik, amely Pesten már eltűnőben van. Ebben a közegben talál lelki visszhangra a fiúban Pilinszky költészete. A *Négysoros* és a *Harmadnapon* Géza szellemi és ízlésbeli érlelődésének fontos mérföldköve. Innen nézve vált ki hiányérzetet benne, sőt lepleződik le előtte a kádári konszolidáció éveiben fellépő új költői nemzedék, a *Tűz-tánc* antológiában jelentkező költők, az „alázattal, suttogva lázadók” magatartásának szomorú álságossága. Ez a felismerés együtt jár a balatoni nyár keserű leckéjével, a groteszkségében is félelmetes rendőrségi ügygel, amelynek elbeszélése során jellegzetes figurák bukkannak fel: a pitiáner besúgó, az álnok Szakács főhadnagy, a félelmetes Horváth százados és az egész „belügyi társaság”, amellyel találkozva világossá válik hősünk számára az ő akkori társaságát alkotó vagány „fejek” szabadságának korlátozottsága. Ezt a „beleváló lányok”, akik nagyon is praktikus döntéseket hoznak jövőjükéről, jobban tudják, mint a fiúk.

Mint említettem, néhány fontos esetben áttetszővé válik a szöveg, s mögötte éles fény vetül a háttérre. Ilyen „palimpszeszt-élményt” kínál a Teleki-téri szakaszban a nagyapa háborús története Kloiber főhadnagyról, valamint a mostohaapával való viaskodáshoz kapcsolt előrepillantás, az ötven éves Mészöly Miklós születésnapjának képsora, amelyre rávetül Rozner doktor álombeli megjelenése. Az elbeszélés kettős szólama egyfelől szakítást jelent a gyötrő emlékekkel, éppen annak megértése, tudati feldolgozása révén, s együtt jár az írói pálya kezdetével, immár az anyai-nagypai Bereményi néven. Ezt az olvasói élménykört gazdagítja az események és motívumok találkozása. Amikor a gyerek Gézát a hadirokkant Nagy Zsigmond elviszi magával a Kerepesi-temetőbe, hogy Jókai és Kossuth síremléke előtti tisztelgés után szembesítse Görgeinek, az „árulónak” az emlékével, a jelenet a kollektív nemzeti önámításnak azt a tapasztalatát rejti, amelynek személyes változata a felbukkanó apa élethazugsága. Ennek jelképe az elvesztett aranyóra históriája. Az apa történetével párhuzamosan kap új színeket Évinek, az anyának a portréja. Sokan ellenszenvesnek tartják őt, ez persze nem esztétikai ítélet, de nem is igaz: ahogyan vannak anyatípusú lányok, úgy léteznek, mint ez az Évi, lányságukat lélekben megőrző anyák is.

Kulcsfontosságúnak ítélem Weöres Sándor pápai irodalmi estjének jelenetét. Több szempontból is. Konkrétan azért, mert ez a program a lepusztult kastélyban kerül megrendezésre, amelynek udvarán disznókat tartanak. Az est utáni, barátinak szánt beszélgetésen a költő váratlan jelenet főszereplőjévé válik, amelyet lehet részeg effektusnak találni, pedig sokkal inkább a kort leleplező, a disznók rőfögése által kiváltott, burkolt szókimondás. De más szempontból is érdekes ez a jelenet. Az a tanár ugyanis, aki elhívta Gézát erre a programra, szégyelli tanítványa előtt ezt a váratlan epizódot. Géza azonban

mélyebben megérti a jelenetet, mint a tanára, aki a fiú magyarázatát gúnyolódásnak fogja fel. A tanár és a diák kölcsönös meg nem értése élezi ki azt az egész könyvön végigvonuló témát, amelyet a nyelv kérdésének nevezhetünk. A szereplők ugyanis többé-kevésbé elkülönülő nyelvi világokban élnek – a Teleki-tér nyelve különbözik a belvárosi szóhasználatától, a belügyi nyelv nemcsak a „vagány fejek” beszédmódjától, de a nyilvános frazeológiától is elkülönül – fontos szituációkban a nemzedékek sem értik meg egymást, erre döbben rá Géza az enyészetnek odavetett pápai kastélyban. Fontos lecke ez az író számára. Gondolom, ha Bereményi folytatja az önéletrajzát, ezzel a kérdéssel is foglalkoznia kell. Legalábbis ezt ígéri a sorkatonai szolgálatot megkezdő hősnek a könyvet befejező jelenete.

Az üres pápai kollégiumban eltöltött karácsony az önmagába nézés próbája. 1964 szilveszterének pesti kavalkádja pedig pillantás a korra. Prousti pillantás. Ebben a figyelő tekintetben feltárul a konszolidáció színe és visszája. Nem összehasonlítás céljából használok a prousti jelzöt, ez nem illene ide. Csupán az teszi jogosulttá, hogy mivel Géza ebben az időben *Az eltűnt időt* olvassa, a szöveg néhány tónusa, s főként a nézőpont az íróvá válás szándékát sugallja. És azt is, hogy nem csupán önmagát szeretné megírni, hanem a korát is, a kortárs szemével. (január 20.)

Jókai-cédulák 9. *A magyar Tempevölgy* című „regényes tájleírás” az egyik legszebb szöveg, amit a Balatonról írtak. Csodálom, hogy alig említik. (Jókai Mór Összes Művei. Kritikai kiadás. *Cikkek és beszédek*. V. II. Sajtó alá rendezte H. Törő Györgyi. Akadémiai Kiadó, 1968. 54-70.) Jókai 1857 nyarán járta be a Balaton-felvidéket, ennek élményeit írta meg ebben a munkájában, amelyet a Vasárnapi Újságban publikált 1858-ban. Hamvas Bélát megelőzve beszél ebben a magyar tájak „génuszáról”, szerinte az arisztokratikus Erdélytől és a köznépi Alföldtől eltérően a Balaton-környék (az északi part) a nemesi, illetve a táblabíró világ szellemiségét sugározza. (Ez Jókainál dicsérő jelző, gondoljunk *A régi jó táblabírákra*.) Elbűvölő írás. Az egyes tájrészletek, várak, hegyek, települések képéhez egy-egy történetet, anekdotát fűz, ezzel kitágítja a látványt, s megragadja a bejárt vidék hangulatát. Annyi bizonyos, ha én majd arra felé járok, képzeletben találkozni fogok a lóto-futó csobánci kutyaival. De talán a valóságban is. Emlékezetes a szigligeti két halom története: az egyik, a „megáldott”, a meggyilkolt menyasszony sírja, a másik pedig gyilkosa fölött emelkedik, s egyre magasabb, mert az arra járók megvetésük jeléül egy-egy követ dobta rá. Ez a megátkozott halom. Aztán van itt egy történet, amely mai asszociációkat ébreszt. Abban az időben gazdálkodott itt két földbirtokos, akik a Balaton lecsapolásával kívánták volna birtokukat gyarapítani. Szerencsénkre ez a terv nem valósult meg. De időnként mégis föl-föl bukkan különböző álarcokban. Veres Péter is azt mondta, hogy mennyivel hasznosabb lenne itt fenyért termesztetni. Úgy látszik, a kapzsi földesúr és a praktikus gondolkodású paraszt esze, lám, ugyanarra a srófra jár. Na és most jönnek a mai úrgazdagok. Saját magam szomorú tapasztalata, hogy évről évre kiirtanak egy-egy nádat vitorlaskikötő céljából. Feltöltenek partszakaszokat, hogy szállodákat építsenek. Kilátással a még megmaradt tóra. Ki állíthatja meg ezeket a harácsolókat? Jókai sajnos nem, mert ezek nem olvassák őt, meg egyáltalán nem is olvasnak semmit. Talán majd a tó szelleme fellázad ellenük. Remélem. (január 23.)

Jókai-cédulák 10. Elkezdtem a százkötetes Jókait „visszafelé” is olvasni. Talán majd középen találkozom magammal. A *Téli napsugár*, a C. kötet, kisebb írásokat tartalmaz. Egyik érdekesebb, mint a másik. Nézzünk egyet! A *Három rózsafa* témája: „ozsonna” három ideállal: Jókai ötven év alatt előbb a nagymamával, később a lányával, még később az unokájával is kedves délutánokat töltött el, akik egyaránt rajongtak érte. S három rózsafa őrzi e találkozások emlékét. Szép emlék. „Ezt csináljátok utánam, fiacskáim!” – fűzi hozzá ironikus büszkeséggel. Bizony kár, hogy elmúlt. A kalács fenekére ragadt birtoklevél története az írónak is annyira tetszik, hogy kétszer is elmeséli. (5-6, 66) A „nem nagyon

megdöglött” marhának a húsból főtt gulyás története (46-47) Móricz Zsigmondot is megragadta, mert ő is megírja. Nála is hatásos, sőt „ízletes”. De van a kötetben egy igen elgondolkodtató, a magyar sors sejtelmeit rejtő írás. Ez a *More patrio*. Ebben Jókai egy dél-erdélyi utazásának élményeit meséli el. Beszél többek között egy hajdan színmagyar, kálvinista faluról, amelynek lakói akkor már nem tudnak magyarul, beolvadtak a környező románságba. Vidékek románosodtak el ily módon, mert a módosabb református papok nem törődtek az ott élőkkel, az igénytelen román pópák viszont, ha kellett, mezítláb is felkeresték őket. Íme, egy kis adalék Trianonhoz. Nem árt néha magunkba nézni. Jókai egyébként úgy véli, hogy leginkább a „közműveltség elhanyagolása” okozza a gondokat. Ez a téveszmék és a gyűlölködés forrása. Ő egyébként egyáltalán nem ellenséges a románokkal szemben. Megjegyzi, hogy az egyik büszke román férfi otthonában magyar írók képeit látta a falon, „Az oláh nép közszellemében nem ellensége semmiféle szomszédjának, legkevésbé a magyarnak; az oláh köznép engedelmes, munkás, kevéssel megelégedő, könnyen barátkozó” – írja. (170) Egy alkalommal látja a magányos Janku Ábrahámot, s még róla is rokonszenvvvel szól. Amióta szegény lett, nem nagyon becsülik. „Ha valami jót lehet még felőle hallani, az a megmenekült magyaroktól jön, kik többen emlékeznek rá, hogy őket nagy veszélyből szabadította meg, a mikor saját sorsosai többször rá is lőttek.” És hozzáfűzi: „A szívekbe látó Isten ítél és kegyelmez; ember ne szóljon ehhez. Mi hagyjuk bezöldülni a szomorú évek sírját; s felejtjük el a tényeket, de tartsuk meg belőlük a tanulságot.” (170) Jókai túlzottan idealista? Vagy csupán később, az óta vált irreálissá ezzel a gondolatával? De talán éppen ma lenne mégiscsak megszívlelendő.” (január 25.)

Soron kívül (Csanádi Imre költészetéről). Két könyvet lapozgatok. Az *Összegyűjtött versek* (1936–1974) a Magvetőnél jelent meg, az *Egy hajdani templomra. Válogatott és kiadatlan versek* (1936–1988) pedig a Szépirodalmi 1989-es kiadványa. Lényegében bennük van Csanádi Imre költészetének summája. Ezt az egyéni hangú, igen jelentős lírát főiskolás koromban költő barátom, Arató Károly szeretett meg velem, amikor egy nyáron meghívott magához Lánycsókra, ahol két-három emlékezetes napot töltöttem el. Sétálgattunk, beszélgettünk, de leginkább verseket olvastunk. Karcsi felolvasott, idézett, szavalt. *Deres majális, A hallgatás tornya* – ezek voltak szellemi-lelki táplálékaink. És Karcsi egyik nap elővette Csanádi Imre frissen megjelent kötetét, az *Ördögök szekerén* című versgyűjteményt, és „most figyelj” felszólítással rálapozott a *Könyörgésre*.

Szentekért hiába kiáltok –
Dédanyák, ükanyák,
gyertek el, régiek, halottak,
virágok, hajdaniak,
fejemenél angyalként álljatok,
szólít az unoka –
Vérem fut, lelkemre árnyék szakad,
Prédául Gonosznak ne hagyjatok.

Azért is emlékszem erre a versre, mert Karcsi személyesen is ismerte a költőt, beszélt róla, oda idézte. Azóta szeretem Csanádi költészetét, megvettem, elolvastam a kötetét, így került a polcomra az *Ördögök szekerén* mellé az a két könyv, amelyeket most Várkonyi Nándornak a népi irodalomról írt munkájával foglalkozva elővettem. Csanádi ennek az irodalmi iskolának folytatója Csoóri Sándor és Kormos István mellett. Jelentősége abban áll, hogy népi költőként nyugatos formakultúrával bír, és erőteljes élményei mögött mindig ott van, szilárd alapként a hagyomány. A népi, nemzeti hagyomány. S ez túlmegy az iskolák keretein. „Volt idő – írja erről *Vallomás és ars poetica* című szövegében –, amikor úgy véltem: meg lehet teremteni a

jobbak szövetségét, a klikkek fölött és a klikkek ellenében, sok jó ügy előmozdítására. Az „urbánus”, a „narodnyik”, a „hagyományos”, a „modern”, az „intellektuális, a „tárgyas” – végül is címkék. Jelleget talán jelölnek, de minőséget nem. [...] És mit segítene, ha akár az urbánusok, akár a népiek elsöprő győzelmével végződne egyszer a játszma? Belegondolni is rossz. Az irodalom nem egyedül üdvöztető anyaszentegyház, itt hasznos, sőt szükséges az eretnecség.” (*Összegyűjtött versek*, 649.) Az *eretnecség* kulcsszó Csanádi verseinek megértéséhez. Lázadó prédikátorok utóda ő. Azoké, akik különböző széljárások idején, s azokkal dacolva, mertek és tudtak hűségesekek maradni. *Egy hajdani templomra* című versében azt írja: „ország lappangott itt, mikor nem vala ország”. A tapasztott vályogfalak között „nép dacolhatott itt”, „térdet-fejet nem hajtó.” Ez Csanádi másik fontos szava: a *dac*.

Korai verseiben a dalkultúra tradícióját az ősi magyar tagoló vers érdekesebb szövésével újítja meg. *Este a hegyen* című falusi életképe disztichonok zenéjével társul. Verseinek lelki alapjául az élők iránti részvét szolgál. Hadd idézzem a szívszorítóan szép *Vén kutyát*.

Olyan fájdalmasan,
szelíden, betegen
báméskodik, szegény.
Sütkérezik, pihen.

Báméskodik, szegény,
semmit sem lát pedig:
szemén örök homály
szürkén terjeszkedik.

Kék, kék,
nefelejcs-kék
a hályogos kék szem,
két friss virág
nyílik
a két holt érzékben.

Hű állat,
elásnak, –
fölkötte
más se kel,

csak fű,
csak gyatra gyom:
ebkapor,
kutyatej.

A tagoló vers egyszerű, darabos ritmikája, komor méltósága Sinka Istvánt juttatja eszembe, a kutyájához írt búcsúverset, amely, persze, miként ez is, magáról a létezésről beszél, az élők kiszolgáltatottságáról. De az esendőségen túl az emlékező szavak mégis jelet hagynak a világban. Mintha új élet csírái lennének. Ahogyan a *Diadalmas gesztenyefákban* a tél, a hó és fagy dacára a „bolder, bölcs fák” „talpig virággal” föllobbannak. Évről évre. Az *Ördögszekér* a pusztai növény fölé az évszakok kerékszerű forgásának látomását feszíti: „Hogy az Idő, mint a bolond, / épít-leront, épít-leront”. A könnyörtelenül elhangzó *leront* igék között szerényen és dacosan megismételve ott találjuk az *épít* igét.

Tragikus világ ez, amelynek katarzisa a tradíció folytonosságában rejlik. Csanádi szövegei megelevenítik a múltat. Jelenné teszik az emlékezetben. *Fehéregyháza 1944* című verse Petőfi utolsó pillanatainak felidéző átélése („Sóhaja fülembe zihál”), Bornemisza Péternek pedig úgy állít emléket, hogy a *Siralmas énnéköm* parafrázisát adja, a megismételt szólam nyomatékával:

Kevély németek, pogány törökök
minket környülvettek,
magyari urak fertelmességet
kedven cselekedtek,
kushadni akkor, nem-látni-szólni
oltalmasnak tetszett.

És Bornemisza Péter, az egykori, meg a versbeli, mégis „föltátja száját, félvén is hősen támad a Gonosznak”, s amikor ezt olvassuk, tudjuk, hogy az a templom épül, amelyben ország lappangott, s lappang. A tradíció. Mint *Írott képek* című ciklusának a Nagyszentmiklósi kincset megidéző versében az arany korsón a „Lovas vezér”.

Későbbi verseiben ennek a hagyománynak az elvesztésétől tart. Tart? Retteg. Városi képei kietlenek és szürkék. *Körúti galambja* pocsolyából oltja szomját tompán siető emberek között, miközben villamosok bömbölnek fakó égbolt alatt. Bornemisza Pétert megidéző versében még megszólalt a pusztulással szembefeszülő dacos szó, ám a Berzsenyit idéző *Hervadó liget* az egykori nemes, méltóságos elmúlás helyett civilizációs hulladékok temetőjét tárja elénk

Mert hát milyen liget a liget:
bódék és budik között,
földkupacok, téglaozládékok
zúzott lécek, málló deszkák,
szélvillázta papírpetrencék,
kígyózó, rongyolt gumicsövek,
csorba betongyűrűk között,
vetélkedésben
rozsdásan rugaszkodó,
harapós vasak bozótjaival,
dömperkerekek nyomainak
tarajosan kanyargó cirádájával
sűrűn telerajzolt
drótkerítés-oltalmazta,
üvegcsereppel, fémforgáccsal hízlalt,
szutykos homokon –
ugyan milyen liget a liget?

A városi sivár képekhez fanyar önirónia társul. *Depresszió* című rövidke versében, az *Irodalmi dohogások* ciklus egyik darabkájában ezt írja: „Kopárodok. Kipusztul lassan, / gyökérig ég, ha torzs, ha tő. / Elhagy a szó. Csak a magasban / villózik pár igekötő.” És egy másik „dohogás”: „Ilyen csürhe, amolyan konda, / nem tart számon se klikk, se banda. / Sokra hiszen / nem is viszem.” (*Soron kívül*)

Mintha az idő igazolni akarná Csanádinak ezt a fanyar jóslatát. Nem nagyon emlegetik manapság. Úgy tudom, monográfia sem készült róla. Pedig megérdemelné. Én a múlt század

második felének nagy költői közé sorolom. Számomra a lánycsóki versélmény tartósnak bizonyult. (február 5.)

A Tuhutum megyei ugor–török háború. Jókai *A kiskirályok* című regénye először 1885-ben jelent meg a *Nemzet*ben folytatásokban, könyv alakban pedig a Révai Testvéreknél látott napvilágot 1886-ban. Tíz évvel a millenniumi ünnepségek előtt. (Ezt fontos tudni, talán kiderül, hogy miért.) Ez a regény nem tartozik az író főművei közé, nem része a Jókai-szakirodalom által kijelölt, s a legfontosabb, legértékesebb könyveket magában foglaló „Jókai-nagyciklusnak”. Annyira nem, hogy a Franklin Társulat és a Révai Testvérek százkötetes centenáriumi sorozatában is csak a 97-98. helyet kapta a regény két kötete. Jó távol a kiadók szerint a reprezentatív műveket tartalmazó első ötven kötettől. Az irodalomtörténet is elfogadta ezt a „besorolást”. A Jókai életművét kritikai elemzéssel kanonizáló monográfusok – Zsigmond Ferenc, Sötér István és Nagy Miklós – nem becsülték nagyra (a kultusznak pláne csak a peremére került), de a Jókai-olvasás értékrendjét átalakító románc-elmélet hívei, Szilasi László, Szajbély Mihály és Nyilasy Balázs sem láttak benne különös értékeket. Bizony ez nem öntörvényű meseregény, benne nem történnek csodák. Ha pedig mégis, az nem annak látszik. Egyszóval *A kiskirályok* a „futottak még” kategóriába tartozik. A legalaposabb, filológiai elvű elemzést az Oltványi Ambrus és Újházy Sándor által sajtó alá rendezett kritikai kiadásban találjuk (Akadémiai Kiadó, 1968.). Én viszont – olvasóként – nagyon szeretem ezt a regényt. Talán tényleg nem tartozik az életmű legjobb vonulatához, de engem elbűvöl. Nem zavar, hogy a mértékadó elemzőket viszont sosem ragadta magával. Biztosan nekik van igazuk.

Pedig az a dolgokat viszonylagossá tevő ironikus látásmód, amelyet a kritika oly nagyra becsül Mikszáthnál, tegyük hozzá: joggal, vagy az a dezillúziós szemlélet, amely Asbóth Jánostól Gozdsu Elekig és Arany Lászlótól Lovik Károlyig a századvég felé haladva egyre mélyebben áthatja a legértékesebb műveket, csak úgy sugárzik *A kiskirályokból*. A könyv hőse, az egyik Tuhutum megyei kiskirály, Tanussy Decebál az őskutatás, a hun hagyomány megszállottja. Thonuzóba fejedelem leszármazottjának tekinti magát, és esküdt ellensége a reformkori újításoknak. Fiának, a leánynak nevelt Emmának (ennek a nemi identitással kapcsolatos szerepjátéknak a motivációját most mellőzöm), szóval örökösének a hun rovásírást taníttatja a hazafiatlan latin betűk helyett. A tanítóról, Horkházi mesterről ki fog derülni, hogy a szélhámosság minősített esete. A regény egyik legfontosabb jelenetében a 19. század második felében lezajlott ún. „ugor–török háborúnak” a tanúi lehetünk, családi keretek között. Decebál úr hun rajongásával szemben az Emmából immár Emánuellé, illetve Manóvá változott ifjú Tanussy a finnugor elmélet alapján vitatja apja nézeteit. Ami Decebál úr szerint hazafiatlanság, árulás. Persze, gondolja az apa, ennek a fiúnak a bécsi katonai akadémián ültették a fejébe ezeket a hazafiatlan téveszméket. Ki is tagadja a fiát. Megjegyzem, hogy a helyzet megítélése nem egyszerű. Jókai is híve volt a hun-elméletnek, sokat tanult e téren Ipolyi Arnoldtól és Orbán Balázstól, elegendő a *Bálványosvár* című regényére utalni, ám ebben az esetben a jelenet nézőpontját a szerző Manónak ajándékozza az eltorzult jellemű, hóbortos apával szemben. Az elbeszélés logikája szerint Decebál elvei kudarcot vallanak, nemcsak józanul gondolkodó fiával tusakodva, de a tényekkel szemben is. Decebál ugyanis voltaképpen egy kíméletlen intrika áldozata, amelynek háttérében a szomszéd birtokos, Ponthay Adalbert birtokszerzési szándéka áll. (Ennek részleteit is mellőzöm.) Ily módon válik a hóbortját kihasználó másik szélhámós, Vakandy Anonymus, azaz Justus Fraus műkereskedő áldozatává. A Thonuzóba-kincsekről kiderül, hogy valójában üzleti számíttással kreált hamisítványok, a feltárt és kultikus helyé változott sírépítmény pedig nem a besenyő fejedelem és felesége csontvázát őrzi, hanem a hírhedt betyár, Piros Pista és szeretője maradványait. Rossz belegondolni, hogy Jókai, ha ma írta volna e regényét, mit kapna a fejére bizonyos kritikusaitól. Pedig ő nem a hun elméletet támadja, nem is az etnikai

leszármazás eszméjét, csupán annak fanatikus változatát bírálja, és melléje teszi a magyar nyelv ugor tanúságtételét.

De van itt még egy másik szélhámosság is. A bécsi „delejes alvó” históriája ez (amit szintén nem részletezek). Ebből a hamis szerepkörből kell kitörnie a regény hősnőjének, Lizandrának, ahogyan Manó kitört a leányszerepből és a Thonuzóba-kultusból. És itt jön be a képbe Jókai örök nosztalgiája a szigetről, az ártatlanság és a boldogság édeni azilumáról. Ahol ezek ketten boldogok lehetnek. Történetük a ponthaligeti park szigetéről indul, majd a Tisza árterületének „isola belláján” folytatódik. Manó mérnöki munkát folytat itt mesterével, Mántay Móriccal (figyeljünk: Móriccal). (Ezt a poént nem hagyom ki: Mántay úr a megye „hites matematikusa”, akit a nép „hityimatyimókusnak” titulál. De a metszőkés imáját azért már nem mondom el.) A szabadságharcban az ostromlott Komárom is szigetté válik, ahol Manó tisztként szolgálja hazáját, oldalán Lizandrával. De mi történik velük azután? És egyáltalán van-e *azután*. Merthogy korábban elhangzott egy jóslat, ami vagy beteljesül, vagy nem. A regénynek ugyanis két befejezése van. Egy romantikus, meg egy realista. Válasszon közülük az olvasó. (február 10.)

Hamvas Béla esszéit olvasom esténként. A kezemben lévő kötet címe: *A világ hazahívása* (MEDIÓ 2020.), az 1945-től 1950-ig írt esszéket, előadásokat, tanulmányokat és egyéb, részben gépiratos formában hagyományozódott írásokat tartalmazza. Fő gondolatuk: a megértés. Azt mondja Hamvas, hogy megérteni nem annyit jelent, hogy értelmet megtalálni, hanem értelmet képezni, értelmet beletenni valamibe, például egy szövegbe. (Amennyire a szöveg ezt megengedi, gondolom én.) „A megértés által válik az ismeretből tudás.” (90) Ez mélyen igaz. Ennek a felismerésnek a jegyében pillant Hamvas Európa történetére, s úgy véli, Európának van egy *átkozott* története, ez a hadvezéreké, a nyomoré és a járványoké, és van egy *áldott* története, amelyet Pascal és Mozart neve jelez. És a kereszténység, az igazi. A keresztény embereknek nem az a feladatuk – írja *Kereszténység és demokrácia* című alapvetően fontos tanulmányában –, hogy az igazság mellett kardoskodjanak, hanem az, hogy az igazság mellett tanúskodjanak. Ez nem könnyű. Péter apostol példája igazolja ezt, aki kardot vont, hogy megvédje Mesterét az elfogatására érkező katonáktól, de később, az éjszaka sötétjében megtagadta Jézust. Nem ismerem ezt az embert, mondta. Kardoskodni könnyű, de tanúskodni nehéz. Pedig ez a feladatunk. Ami a demokráciában jó, állítja Hamvas, az keresztény. Nem a diadalmas, nem a harcos kereszténység, hanem a tanúskodó. És ha ezt a tanúskodó minőségét a kereszténység elhagyná, akkor egyike lesz azoknak az eszméknek, amelyek győzni akartak. Ezek mind győztek. És most hol vannak? Hamvas hisz a tanúskodó kereszténységben és az erre épülő demokráciában.

A kötet fontos gondolatai még azok, amelyeket három kortársával kapcsolatosan fogalmaz meg. Lukács Györgyöt erős kritikával szemléli (ahogyan az is őt), azt mondja róla, hogy 1920 előtti arca van. (Nagyon igaz!) Karácsony Sándor pedagógiáját „szakrális létezésstudománynak” nevezi, amelynek célja a *megművelt* ember. És megragadja a Martyn Ferenc képeiből áradó vad erő, grandiózus vízió. Úgy véli, hogy a huszadik századi irodalom „látásszínvonala” alacsonyabb a festészeténél, mert ez utóbbi létrehozott egy dinamikus formanyelvet, s kezdeményező ereje révén növelte szabadságfokát, s ez által be tudott törni a titkos szférákba.

Vándorkiállítás Pécs című írásában, amely először a *Sorsunk*ban jelent meg 1947-ben, mélységesen sajnálja, nem csak a város, de az ország szempontjából is, hogy a bölcsészkart a kormányzat elvitte Pécsről. (Ötven évig kellett várni, hogy újjászülessen.) Fülep Lajosról pedig azt írja: „Csaknem teljesen készen áll a művészetfilozófiáról szóló nagy könyve.” (270) Ez a mű azonban nem készült el. (február 15.)

Jókai-cédulák 11. A *Szeretve mind a vérpadig* című kései regénye Jókainak Ocskay László történetén keresztül az árulás lélektanáról szól. Páratlanul erős felütéssel kezdődik. Tiszáék esküvőre készülnek, amikor hírül hozzák az ifjú Tisza megölésének hírért, s bizonyítékul véres mellényét, majd megérkezik a vőlegény – holtan. Aztán megjelenik a könyv hőse: előrefésült hajtincse baljós titkot takar. Fényes pályát fut be, igazi hős lesz, Rákóczi villáma. Aztán jön az árulás, keserű utójátékkal. – Nagyon érdekes a Czinka Pannával kapcsolatos Briseis-motívum, és felettébb tanulságos a bécsi zsidók elűzésének története. A liberális Jókai, a zsidó emancipáció híve, mélységesen elítéli az antiszemitizmus megnyilvánulásait. Nemcsak ebben a könyvében. – Engem azonban most a szerelmi motívum fogott meg. (Hetedikes koromban olvastam először ezt a könyvet, akkor ezen átsiklottam.) Ocskayt sok nő szerette, de igazából kettő: Tisza Ilona, a felesége, és Szunyoghy Ozmonda, a szeretője. Nem vitás, hogy Ilona lelki ereje, tiszta odaadása, áldozatvállalása a nemesebb érzélem. De ő képes elszakadni a hűtlen árulótól, és majd férjhez is megy Ocskay öccséhez (ez korábban is szerette őt), akinek gyermekeket fog szülni. Ozmonda vad, érzéki, szinte démoni szenvedélye kétségkívül materiálisabb. Asszonyibb, testhez kötődőbb. És ő nem képes túlélni a szeretett férfit. A kivégzett Ocskay sírjának hantjába Ozmonda egy pengéjével felfelé álló tört állít (ez eléggé nyilvánvaló szexuális szimbólum), majd ráfekszik a sírra, hogy a tőr átdöfje a szívét. Ez az utolsó szeretkezésük, ami után nincs élet. Elgondolkodhatunk: melyik nő szerette jobban Ocskayt? Kinek a szerelme az igazibb?

Érdekes epizód annak a „szép Katinkáról” szóló történetnek a beépítése a regénybe, amelyet Arany János is feldolgozott *Katalin* című elbeszélő költeményében. Érdemes összehasonlítani a kettőt, már csak azért is, mert Jókai a történetnek két változatát is előadja, színéről is, meg a fonákjáról.

Egy kis lexika még. *zomotor*: gyászszertartás, *suttogó*: a leánykérés előjátéka, *kancseroló szer*: kuruzsló eszköz, *kuhi*: szégyen (lásd. Arany), *zúgó*: folyómeder örvényes része, vízesés (lásd malomzúgó a *Rosmersholm* magyar szövegében), *táritoppo*: díszes főköttő, báli frizura (lásd. Csokonai). (február 17.)

Szellem és egzisztencia. A Hamvas-esszék harmadik kötetének ez a legfontosabb tanulmánya, külön kötetben is megjelent már. A *Közös életrend. Esszék, előadások, hozzászólások*. III. (1940–1945) című, kezemben lévő könyvben (MEDIO Kiadó, 2019.) más fontos írásokat is találunk. Ezeknek központi eszméje a modernitás-kritika. Hamvas a modern élet „pokoli rúgóit” azzal a „kétségbeesett vadsággal” magyarázza, amellyel az ember „a gazdagságért lohol”. (281) Ebből a válságos szituációból fordul vissza a keleti filozófiákhoz, a Tao szelleméhez, a világ feltételezett ősállapotához, amelyet, még a bűnbeesés előtt, a béke és a rend határozott meg. De a modern életnek erre a kritikus helyzetére reflektál a fentebb említett tanulmány is, a Jaspers-értelmezés. Jaspers filozófiája szerint, idézi Hamvas, „ami én magam vagyok, mindig kérdés marad, ennek ellenére mégis minden egyebet tartó bizonyosság”. (84) A krízis-exisztencia válságban van, ezért, mint már Kierkegaard megállapította, lelkiállapotát az aggodalom és a szorongás jellemzi. Ahogyan Heideggerről tudjuk, a *Sein* valójában *Dasein* (konkrét, reális élet), amelyet a *Sorge*, a gond, az aggodalom hat át. A hiány érzése. Ez vezethet el bennünket az együttlét óhajához, mert mint Jaspers mondja, én „csak mással lehetek az, aki én magam vagyok”. Vagyis az Én a Másik ajándéka. Itt Buber filozófiája felé nyílik egy fontos ösvény.

A kötetnek egy irodalmár számára különösen fontos fejtegetése azzal foglalkozik, hogy a történet (én most az irodalomtörténetre gondolok) először az adatokat gyűjtötte össze (ez a pozitivizmus lehet), s amikor eltávolodott az adatoktól (szellemtörténet?), ezzel az eltávolodással együtt megjelent az önkény. Az értelmezés önkénye. Erre a valódi veszélyre a magam filológusi szempontjából azzal válaszolok, hogy az értelemtulajdonítás feltételét, lehetőségét és korlátját maga a szöveg jelöli ki. Amit a szöveg nem igazol, gondos

mérlegelést követően sem, az önkényes értelmezés. Amikor egyszer a pesti bölcsészkar udvarán Szegedy-Maszák Mihállyal erről a kérdésről beszélgettünk, ő egy tréfás hasonlattal élt: *A walesi bárdokról* nem lehet azt állítani, hogy halas-kofákról szól, akik halat árulnak a piacon. Ez sokszor eszembe jut, mert manapság bizony nagyon sok ilyen halas-kofás értelmezés születik különböző művekről. Ráadásul valamiféle nyakatekert műnyelven. De ezt hagyjuk. Hans Urs von Balthasar szerint az írott művet megérteni „csak abból a végső helyzetből lehet, amelyet a mű alkotója a transzcendens világgal szemben fölvet”. (218) Ez az értelmezői önkény magakadályozásának filozófiai feltétele. Ezzel a kérdéssel lehet kapcsolatos az, amit Jaspers „beállításnak”, Max Weber pedig „viszonylagosításnak” nevez, úgy értem, hogy a Taine-i erővel szemben.

A Magyarország kulturális szférái című dolgozat az *Öt Génius* változata. Nagyon találónak vélem, amit a *kultivált* nyugati régióról mond, ahol igazi városokat találunk. Megjegyzendő, hogy a város Hamvas szerint polgári pozíciót jelent, amit nem ártana tudni azoknak, akik manapság minden nagyobb falut városnak titulálnak. A mediterrán zóna Hamvas szerint a kisbirtokosok világa, jellegzetes épülete a *kúria*. Abban viszont nem vagyok biztos, hogy a zordabb északi térséget valóban a melankolikus érzelmesség jellemzi-e, bár ha Mikszáthra gondolok, ebben is lehet valami, mint ahogyan a keleti (alföldi) sztyeppe-kultúra leírása is elgondolkodtatja az embert. Kodolányi ezt a törökös magyarság régiójának nevezte, szemben az ugoros Dunántúllal.

Bessenyeivel magam is sokat foglalkoztam, ezért igazat adok Hamvasnak, amikor azt állítja, hogy a *Tariménes utazása*, szerinte is Bessenyei főműve, minthogy kéziratos formában hagyományozódott, egészen 1930-ig, a Vajthó-féle kiadásig, ennek következtében elbeszélői értékei, gondolati gazdagsága ellenére sem válhatott ismertté, s ezért nem is hathatott. Eckhardt Sándor és Halász Gábor azért, teszem hozzá, felismerte e regény jelentőségét. Mégis „csillag alatti jegyzet” lehetett csupán belőle az irodalomtörténetekben. (Szauder Józsefig.). Hamvas ennek ellenére Bessenyei legfontosabb művének nevezi, s igaza van. A jó műveknek várakozó állapotban is van jelentőségük, s egy idő után (nagyobb távlatban mit számít száz-százötven év) megtalálhatják olvasóikat. Azt viszont túlságosan szigorú ítéletnek tartom, hogy, mint Hamvas írja, Bessenyei „csapnivaló író”, viszont – ennek ellenére, vagy ezzel együtt – mégis „örök előd”, azok közé tartozik, akik az eke szarván haltak meg. Értem én, hogy a *csapnivaló* szó valójában csak a retorikai ellentétet szolgálja, meg hát Bessenyei olykor valóban kissé nehézkes író (a súlyos gondolatok, amelyekkel viaskodik, elnehezítik a tollát), de még ezeknek a lomhább szövegeinek is van valami bumfordi bájuk. *A filozófus* pedig sokkal, de sokkal jobb vígjáték, mint általában gondolják (Kelemen László és társai annak idején megismételték az előadást), és az *Agist* is érdemes lenne odaadni, ahogy mondani szokták, leporolás céljából egy jó írónak, aki leleményes tisztelettel nyúlna a szöveghez. Ily módon talán elő is lehetne adni. Megjegyzem, hogy A magyar Hyperion Bessenyeiről szóló fejezetében Hamvas éles szemmel meglátta az *Agis tragédiája* egyik főmotívumának, a spártai nép szabadságát gúzsba kötő adósságlevelek elégetését követelő hősök küzdelmének jelentőségét. Elbuknak Leonidas királlyal és a tanácsosokkal szemben, s a világ az ókor óta az adósságlevelek pénzügyi, gazdasági csapdájában vergődik. (február 25.)

„Kondulni hallom a harangokat” (Szilágyi István: *Messze túl a láthatáron*. MMA Kiadó, 2020.)

„Hogy az életemből mennyi időt töltöttem el a lápon? Lehet, nem sokat. Ott valahogy nem éreztem az időt. De ami, amennyi kora ifjú koromban ott ért, az mindenkorra belém költözött. És az akkor is, meg azután is velem tartott, amikor hónapok, majd esztendőik teltek el úgy az életemből, hogy közben messze jártam a Nyérmellék vagy a Berekjő mente tavaitól, vizes rétségeitől. Amikor a kuruc zajdulásnak vége szakadt, Ólymosra húzódtam a Magura tövibe, törvényt látni.” (469) Az idézett szöveget a könyv főszereplője, Tompay Wajtha Mátyás

mondja, illetve írja önmagáról. Korábban Rákóczi fejedelem titkára volt, s bár követi szolgálata miatt csak részben lehetett tanúja a már vesztesre álló szabadságharc eseményeinek, de Rákóczi kérésére megírt *Emlékiratában* (ez a könyv első részének a címe) a maga nézőpontjából hitelesen beszámol arról, amit tapasztalt, megélt: az akkori évek várakozásáról, a rákövetkezők csalódásairól, a kor képének, érzületének kettősségéről. Az egyik a lelkekben őrzött kuruc álom fanyarul ellenpontozott hangja: „lám, jóra fordulhat a kurucok napja is. És közben van független Magyarország-képzeltetés, meg Kelet-Európa-latolgatás, meg balkáni népek szabadulása török iga alól. Mindegyik úgy tesz, mintha segíthetné a másikat, miközben a maga javán reménykedik. Mert bár rég nem hiszünk semmi jövődöben, közben egyvégtében bizakodunk, hogy majdcsak lehet újrakezdeni. Ideje lenne – mondaná a cinikus –, hisz rég több vész, mint amennyi volt.” (37) A másik hang tényszerűbb és még kiábrándultabb: „Ez a mi szegény Olymosunk, miután a mindenféle dúlók kétszer, háromszor is végigtiporták, hogy aztán mindannyiszor megpróbáljon talpra állni, majd, mikor már-már úgy látszott, a nyomorúságból valahogy kilábalunk, gyüleléssz, lótolvaj népség furkósbotlással, fejszenyéllel törjön reánk.” (73) Ez eddig a történelmi regény klasszikus modellje egy átlagos hőssel. Wajtha *Emlékiratának* azonban két fókuszja van. Az egyik a trencsényi csata felidézése, amivel kapcsolatosan már Jókai is megkérdezte kuruc tárgyú regényében: hogyan lehetett egy nyeresre álló helyzetben ezt a csatát elveszíteni? Azért, mert Rákóczi lova megbotlott? Ugyan már. És mi van a botlás mögött? Wajtha Mátyás nem válaszol erre a kérdésre, de szövegében benne rejlik a felelet, csak figyelmesen kell olvasni.

Ám ebben a regényben az egyéni sors felől pillantunk a históriára. A szubjektív nézőpont eleve átlényegíti a műfaji hagyományt. Ez adja az elbeszélés másik, a narrációt illetően az előbbinél fontosabb fókuszát, ami a főhős személyes életének rejtélye. A kuruc szolgálatból hazatérő Wajtha Mátyás nem találja otthon a feleségét, aki férje megérkezése előtt nem sokkal egy ismeretlen férfival eltávozott hazulról. A jelek szerint azért, hogy férjével találkozzon, egy igazinak vélt, ám hamisított levél alapján. Orsolya asszonyt tehát megtévesztették? De miért adott hitelt a levélnek meg a kézbesítőjének? Ki volt az? Az asszony ismerte őt? És miért nem vitt magával kísérőket? Hova igyekezett? A befagyott lópályáról előkerülő holttest nem válaszolhat férjének ezekre a gyötrő kérdéseire. Növeli a rejtélyt, hogy Orsolya asszony elrablásának idején, a jelek szerint ezzel kapcsolatosan egy másik bűntényre is sor került: két pákász különös meggyilkolására.

Erről szól az *Emlékirat*, a regény első része. Ami a könyv terjedelmének csupán a harmada.

A regény második része (címe: *Amerre a világ*) mintegy harminc évvel később játszódik. Tompay Wajtha Mátyás a megye (Típród) főbírája. Ez a rész tizenkét alfejezetből áll, s ezek zömmel párbeszédese formájúak. A dialógusokat a bíró és beszélgetőtársai, Gombay Ölyves szolgabíró és Tsomor Fóris jegyző szövegei alkotják. A nézőpontok és a beszédmódok különbözőségéből újabb metamorfózis adódik: a modern próza magas poétikai szinten létrehozott szerkezete bomlik ki előttünk, amelybe szervesen beépülnek a korábban említett műfaji variánsok. A párbeszédekben felidézett történetek érdekességét fokozza, hogy sejtjük: mindez valamilyen módon kapcsolatban áll Orsolya asszony történetével. Bonyolítja a képletet, hogy a beszélgetők egyike gyaníthatóan besúgó, aki a megye urainak, a hatalom képviselőinek továbbítja a bírói hivatalból származó információkat. A besúgói szerepkör azonban összetett. „Lehet – töpreng a bíró a besúgójáról –, hogy a bensőmből hiányzott valaki, valami. S ő csak az ürességet töltötte ki. Elfoglalt odabent valami elhagyott üres lakást.” (323) A dialógusok háttérében a bírói hivatalból komor hétköznapiakra látunk. Gyilkosságok, lobogó máglyák, kegyetlen vízpróba alávetett boszorkányok története adja a tablót. A hatalomnak, mint mindig, ezúttal is ellenségekre, megbélyegzetteknek van szüksége. Olyan világ ez, ahol Rákóczi vállalkozása annak idején szükségképpen elbukott. A trencsényi kudarc örök jelene. Zord idő. A jelképek nyelvén a vér, a felcsapó lángok víziója jelenik meg

előttünk, amit egy döbbenetes apró részlet tetéz: főzéskor a forró vízbe vetett eleven csíkhalak sikoltozása.

A felidézett miliőnek van egy másik vonatkozása is. Ez egy férfiak uralta világ, ahol a dialógusokban szereplő nők általában kiszolgáltatottak és áldozati szerepre kényszerítettek. Máglya várja őket, vagy még ennél is nagyobb kín, mint a hatalmas írói erővel felidézett, boszorkánysággal vádolt Rekettye Pilát, aki a könyv egyik legplasztikusabban megrajzolt figurája, tömlöcbe vannak zárva, mint a gyilkos istállószolga asszonya, s a jég alatt halnak meg, miként egykor Orsolya asszony.

A bírót tudata mélyén az óta is „saját felesége titka” foglalkoztatja. És sejti, hogy beszélgetőtársai tekintetében is ott lappang a kérdés: „vaj’ mire lehetsz kíváncsi” voltaképpen? Az igazság kiderítésének szenvedélye nála a vádlottak iránt kímélettel, emberséges magatartással társul. Talán ezért is figyelgetik egy besúgóval. A titokra végül is fény derül, ha nem is teljesen, de erről most hallgassunk, aki elolvassa a könyvet, majd bizonyára eltöpreng ezen. Mert az igazi választ a bíró lelkében találjuk, s a szöveg sugallata szerint egy szimbolikus látomás tárja föl. „Újabban, ahogy mondják, nem a kincset őrző sárkányok ejtik ámulatba a népeket, s nem is a bolygó vörös meg kék lángok riogatják azt, aki a lápon kint reked, hanem egy magasan repülő szekér, mások szerint egy csillogó talpú szán, amely olykor fölszikkaszt, csillagot szór, elébe fogva fényes sárga pejő, gyönyörű asszony tartja a gyeplőt, néha úgy látni, majdhogynem fönn az ég alján fut körbe a fogat, de körbe ám ott kereng a nagy égi mezőn egyvégtében. Szép, ragyog az arca. A hárászkendőt a válláról a szél nem tépi le. Azt mondják, akik látták, örökké ugyanazon körben kereng a vizek fölött.” (477) Később a bíró hozzáfűzi még: „Asszonyom kiszabadult a tó mélyéről, azóta magasba emelte az emlékezet. A lápvilág körül a népek azt kutatják, hová röpül aranyos hintóján az a szépséges asszony.” (508)

A lép ennek a könyvnek legfőbb, mitikus erejű jelképe, olyan, mint Szilágyi egyik korábbi könyvében az apadó kút. Lehúzza, de fogságban tartani mégsem képes Orsolya asszonyt, mint ahogyan vészes időkben a víz mélyére rejtett, elsüllyesztett harangok szava is felhallatszik a tóból. A történelem fájdalmasan igaz hangja. Ha elolvassuk a könyvet, meghalljuk.

Úgy vélem hát, hogy korábbi munkái, így a legutóbbi *Hollóidő* (2001) után ismét egy nagy magyar regény született Szilágyi István műhelyében. Persze, nem könnyű megbirkózni vele. Figyelmesen, lassan kell olvasni, úgy „fogyasztani”, mint a nehéz borok nemes cseppjeit. Néhány kritikus „túlírtnak”, nagyon hosszúnak ítélte a könyvet. Valóban hosszú, 511 oldal. De Polonius ismert vádjára (túlságosan hosszú) Hamlettel válaszolhatunk: Eredj borbélyhoz a szakálladdal.” Az lehet hosszú, ám ez a könyv éppen akkora terjedelmű, amekkorának lennie kell. Első olvasásra is gyanítottam ezt, másodszorra pedig megerősödött ez a véleményem. (április 13.)

Szabó Dezső legjobb könyve. Vagy inkább: a legérdekesebb. Számomra legalább, de hát ezek szubjektív jegyzetek. A *Segítség!* című könyvről írom ezt a szöveget. A Révai Testvérek háromkötetes kiadásában olvasom, amely 1930-ban jelent meg. Két aláhulló sors története ez a regény. Mindketten öngyilkosok lesznek. Boór Bálint neves szobrász, igazi őstehetség, akinek Dózsa-szobra kihívja az álszent, műveletlen úri közönség és kritika haragját, s külföldre kényszerül. Egyedül Katica tart ki mellette, a maga önfeláldozó szerelmével, és Baczó Mózes, a zseniális fiatal erdélyi költő érti meg igazán, aki szintén a halálba menekül: a verseit elsikkasztó kiadó holta után jó üzletet csinál a posztumusz költeményekből. Mózes halálában Katica is részes, aki nem viszonzozza szerelmét. Mert Bálintot szereti, mint általában a nők. Egyébként a szobrász Szabó Dezső hasonmása, botrányt okozó tanulmányában az író eszméit visszhangozza. A történet a húszas években játszódik, az ún. „keresztény kurzus” idején, amelyről Szabó Dezső lesújtó képet rajzol. Kritikája megsemmisítő erejű. „Budapest

frakkos betyárjai hazafias és antiszemita jelszavak alatt védték egymás rablását” – írja. (I. 259.) A sötét színekkel megfestett tablóból három portrét, satirikus torzképet emelek ki. Mindenki tudta, kik voltak a modellek. A nagyképű Habina püspököt Prohászka Ottokárról mintázta a szerző, a hiú, felületes Nyerges püspök Ravasz László, a kegyetlen gúnnyal rajzolt álszent, férfiéhes Borkúthy Evelin (azaz Weinkeller Háni) figurája mögött pedig Tormay Cécile alakja áll. Ezek védik a keresztény eszméket! A fehérterror „hiénafalkájáról” különösen sötét képet rajzol az író, a háborút végigharcolt, majd kommunistaként kivégzett Sipos István története jut most eszembe. (II. 25-27.) Szabó Dezső haragja a műveletlen, Adyt szidalmazó, idegen gyökerű magyar középosztály ellen irányul. König Lajos alakját Herczeg Ferencsel azonosíthatja az, aki nem olvasta a *Pogányokat* és az *Északi fényt*. (Én viszont olvastam, s csóválom a fejem. A satírárt értem, sőt szellemesnek tartom, de Herczeg azért ennél jóval több volt, ezt egyébként Szabó is tudja.) König Lajos fölényesen pillant ezekre az urakra és hölgyekre, miközben elfogadja hódolatukat. Ám a jelen bírálata az egész magyar történelemre kiterjed. „A magyar állam életét majdnem egy évezreden át idegen érdekű kizsákmányolókra és fajukat megtagadó renegátokra építették” – állítja a szerző (III. 92.) Ez az ellenszenv sűrűsödik a somogyi Simon bácsi meséjében, amelyben Koppány vezér (azaz Koponyás úr) az István király németjei által megölt magyar hősre emlékezik a nép. Az író itt a Szent István kultuszt szöges ellentétébe fordítja. A mesét követően még a feszület is elég a tűzben. Ezt az epizódot azért említem, hogy érzékeltessem Szabó Dezső lázadó indulatait és írói túlzásait. De kritikája, komor látomása mégis elgondolkodtató. Ezt a regényt ideje lenne újra kiadni. Megjegyzem, hogy Szabó Dezső regénybeli felfogása elfogultan idegenellenes, de ezúttal nem antiszemita. (április 15.)

Eötvös Károly a népi-nemzeti próza kései alakja. Az epigonoknál azonban sokkal jobb, stílusa érzékletesen magyar, a bölcsessége is az. Ő volt a tisztaeszlelő perben vérváddal illetett zsidók védőügyvédje, és elérte, hogy védenőit felmentették. Külföldön ezért jó nevet szerzett magának, idehaza azonban támadások érték. Mindezt megírta *A nagy per* című háromkötetes regényében. Fontos könyv! A „vajda” (így nevezték Eötvös Károlyt írói körökben) mindig tud okosakat mondani. Nézzük csak: „A magyar ember, ha boldogulni akar – írja –, nyugat felé iparkodik. Eltanulta ezt Attilától és Árpád apánktól. Akik napkelet felől jöttek és napnyugat felé törekedtek. Csak aki bujdosik, az tart kelet felé.” Milyen időszerű gondolat ez ma is. Ezt *Utazás a Balaton körül* című regényéből idéztem (I. 5.), amit én most az Eötvös Károly Művei című könyvsorozat 1908-ban megjelent első két köteteként olvasok. Többször is kiadták, legutóbb a Magyar Hírmondó című sorozatban.

A balatoni táj szép, festői leírásait találhatjuk benne. Ilyen a „magyar tenger” látképe (I. 212-217.), vagy a szigligeti öböl leírása, ez ma is idegenforgalmi nevezetesség, az ún. Szép-kilátó ott található, ahol a Vajda annak idején megállt. (II. 81-85.) Útitársaival (a regény megírása előtt huszonöt évvel), Gyulai Pállal, Salamon Ferenc történésszel és Nagy Miklós szerkesztővel körbeutazza a tavat (majdnem, mert a somogyi parton nem megy tovább Boglárnál, Fonyódnál, amit én az Alsóbélatelepen nyaralók nevében őszintén sajnállok). Minden útba ejtett városhoz, faluhoz van egy története, anekdotája. Elmeséli például, hogy Wesselényi Miklós a Balaton átúszása közben barátai kedvéért még meg is borotválkozott, amely cselekedetével még Jézuson is túltett, mert Jézus járt ugyan a vízen, ami nevezetes dolog, de arról nincs tudomásunk, hogy úszás közben megborotválkozott volna. Hiába, a magyar virtus! Az író elmeséli a füredi színház megnyitásának történetét. A reformkor hazafias és demokratikus szellemének megfelelően 1831-ben (hat évvel a Pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti előtt) kétszer nyitották meg: július 2-án a köznép számára, július 3-án pedig a nemességnek. Még szebb lett volna persze, ha vegyes közönség jelenlétében történt volna meg a dolog, de ne legyünk elégedetlenek, majd az az idő is elérkezik. Egyébként az első megnyitón a környékbeli férfiak, akik még életükben sem láttak belülről

színház (kívülről sem) sötét ruhában jelentek meg, a lányok, asszonyok pedig ünneplőben, imakönyvvel a kezükben. Mintha templomba mennének. Azt hiszem ezek az egyszerű népek ösztönösen tudtak valamit a színházról, ami később el lett felejtve. Böven áradnak a történetek Eötvös tollából: elmeséli Sobri Jóska szeretőjének, Répa Rozinak a históriáját (ez a lány is tudott valamit a szerelemtől, amit ma már csak kevesen tudnak, még kevesebben éreznek), és arról is értesülünk, hogy a zsidó Brachfeld miként állított elő a szabadságharc serege számára kilencszáz lovat nyolc nap alatt. A legérdekesebb talán mégis Turcsi kutya története, aki a befagyott tó közepéről, sűrű ködben, kivezeti a földmérőket a partra, s ezzel megmenti az életüket. Visszatérve Brachfeld úrhoz, jusson eszünkbe, hogy a függetlenségi harc idején az ország minden nemzetisége, tótok, románok, szerbek, horvátok hátba támadták a magyarokat, kivéve a zsidók, akik velünk harcoltak, s velünk együtt áldozták vérüket.

És persze, a Balatonról szólva nem lehet mellőzni Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza szerelmi történetét. Ennek részletei azonban meg is terhelik a második kötetet, s kissé megbillen a szerkezet egyensúlya. Ezen belül viszont bravúros a Szent Mihály-hegyi remete története, amelyet hármass fénytörésben kapunk. Kisfaludy Sándor nevezetes regéje után megtudjuk, mi az „igazság” ebben a históriában, majd az eset variánsaként elhangzik a juhász meséje a dologról. Ennek záradékként az író ma is helytállóan jellemzi a magyar népmeséket, amelyek a népi hősök történetének előadásakor mellőzik a nemzeti szempontokat. (És, teszem hozzá, paraszti szemléletük, előadásmódjuk, hogy úgy mondjam, túlságosan hétköznapias, többnyire hiányzik belőlük a tündéri elem, ezért én az orosz varázsmeséket szebbnek tartom.) A szerelemmel kapcsolatosan van a Vajdának egy rá jellemző fejtegetése. Azt mondja, hogy a női bájak számtalanszor megihlették a költőket, az asszonyi test (testrészek) szépsége sokakat megihletett. Számtalanszor megénekelték az igézően pillantó szemek, a szépséges hajfürtök (Krúdynál különösen a nyakszirtnél), a karcsú bokák, a kerek vállak, sőt a domborodó keblek ellenállhatatlan gyönyörűségét, volt, akit a karcsú derék hozott lázba, de olyat ő nem hallott, hogy valaki beleszeretett volna egy nő lapockájába. (Ezek szerint a lapocka a nőnek a költők által mellőzött testrésze.)

(Egy kis filológia: Katona József különös szava, a *markőr*, amelyre Krúdynál is rábukkantam, Eötvösnél is megtalálható (I. 68.), megtudjuk, miféle kelme az a *barkhend* (I. 170.), és megemlegetik a „cselszövő” Gertrúd királynét is (I. 282-283.) És végül egy tanulságos információ: ma, amikor a szőlészet-borászat mennyiségi elven működik, s egy fajtán belül nem tesznek különbséget az egyes évjáratok között, megfontolásra méltó, hogy annak idején másként gondolkodtak, a minőségre figyeltek. A szőlősgazdák nem örültek a bő szőlőtermésnek, mert az a bor minőségét rontotta. „Vagy nem lesz húsz hordó aszúja – idézi az író az egyik szőlősgazdát –, vagy ha lesz, akkor tokaji aszúja nem lesz.” (II. 126.) Ezeknek, úgy látszik, még más srófra járt az agyuk. Meg a Vajdáé szintén. (április 20.)

„Szapphó, de szeretlek...” A 65. számú töredékből vett idézet vallomását a költőnő minden olvasója átérezheti. Én biztosan és teljes mértékben. Ezt a karcsú kötetet, amely verseit, vagy inkább töredékeit tartalmazza, gyakran elővettem, most is napokig ott feküdt az asztalomon: *Szapphó fennmaradt versei és töredékei görögül és magyarul*. Helikon, 1990. (A kötet anyaga az 1955-ös, mértékadó oxfordi kiadásra alapul.) Az Aphrodité-himnusz, azt remélem, minden középiskolát végzett olvasó ismeri, meg a 31. számú verset (nekem ez a legkedvesebb), ez Ady halhatatlan fordításában jelent meg. A szerelem testi (majdnem azt mondom: fiziológiai) megnyilvánulásairól azóta se mondtak ennél többet. Egyébként Catullus is lefordította. Csak magyarul több mint húsz átültetését ismerjük.

De ki volt ő? Szerelmes asszony, aki egy Phaón nevű ifjú miatt, ha jól emlékszem, Leukaté szirtjéről a tengerbe vetette magát? Lesbikus nő, aki tanítványaihoz (így az öt töredékben is megénekelt Atthiszhoz) nem csupán pedagógusként vonzódott? Hírhedt, férfibolond nő? Tiszteletre méltó hölgy? Szemérmes asszony, aki rendre utasította költőtársát,

Alkaioszt, aki sikamlós kijelentésre ragadtatta volna magát? Nem tudjuk, hiszen ezek a vélekedések egymásnak is ellentmondanak. Azt sem tudjuk, milyen volt. Lesboszi szépasszony, vagy, mint mások állítják, jelentéktelen külsejű, fekete, kistermetű, azaz csúnya nő. Mikor is élt? Egy helyen azt olvasom, hogy Kr. e. 612 körül született és 550 körül halt meg. Ha meghalt egyáltalán, mert azért én gyanakszom.

Miért is hatnak ránk oly erősen töredékei? Mert az olvasó képzeletét elindítják a fragmentumok, aki akaratlanul is belép a versbe, amelyet lelkében formál, mond tovább. Nekem a 102. töredék a legkedvesebb Radnóti Miklós fordításában. Nem formahű, mert például két sorból hatot csinál, az érzés sugárzását azonban hiánytalanul visszaadja:

Édesanyám! Nem perdül a rokka olyan
szakadós ma a szál –
vágy nehezül rám:
mert a sudár, szép Aphrodité letepert!
szerető, szerető
kell ma nekem már!

Péterfy Jenő fordítása hübb, de a spontán érzelem hiányzik belőle. „Lecsapni sem birom, drága szülém, a bordafámat; / Legény utáni lázzal ver a karcsu Aphrodita.” Egyébként Szapphó iránti hódolatunk nem újabb keletű. Már a XVIII. században átültette verseit Fábcsics József, Révai Miklós és Ungvárnémeti Tóth László. (*április 30.*)

Bazarov és Pável Kirszanov párbaja. Az *Apák és fiúk* kulcsjelenetére utalok, de ez a párbaj, más értelemben, olvasói tudatomban is lejátszódott. Annak idején, a főiskolán, Nyina Alekszandrovna óráin, majd később az egyetemen Török Endrénél, ha e regényt elemeztünk, mindig Bazarovra helyeztük a hangsúlyt. Az ifjú természettudósra, aki előítéletek nélkül gondolkodik, s csak akkor néz fel az égre, mint mondja, ha tüsszenteni akar. Nihilista. „A prenzipekben nem hisz, de a békákban hisz”, mondja róla Pavel Kirszanov. Az elemzések Bazarov bátorságát, szellemi függetlenségét emelték ki, szemben Pavel „prenzipeivel”, Bazarov (és az elemzések) által avult előítéleteknek, téveszméknek ítélte elveivel. De később az kapott hangsúlyt számomra, hogy Arkagyij (Bazarov barátja) „ragadozó-féle” embert lát benne, mint Kátyának mondja, akiből hiányzik a szelídség. Valami hideg vákuum veszi körül, ezt érzékeli a regénybeli szépasszony, Ogyincova is, aki elhárítja az ifjú szerelmi vallomását. Most, talán negyedszeri olvasásra, Pavel Kirszanov lépett előtérbe. Nemcsak a prenzipek miatt, amelyek rokonszenvesebbek, mint a békák, hanem mert az ő elfojtott szerelme, amelyet öccse élettársa, Fenyicska iránt érez (a párbaj is ezért történik) fontosabbnak tűnik nekem, mint a Bazarov-Ogyincova ügy. A nemes lelkű, konzervatív Pável most már jobban érdekel engem, mint Bazarov. (Akinak keresztneve Jevgenyij, ami nyilvánvalóan Anyeginre utal.) De azt, hogy valójában mi is zajlott le a lelkekben, nem tudjuk, a szereplők sem tudják, és maga Turgenyev sem, aki a szöveg egyik különösen fontos helyén ezt be is vallja. (143.) (A könyvet az Orosz Remekírók sorozat köteteként olvasom, 1954-ben jelent meg Áprily Lajos fordításában.) A regény befejezése azonban mégiscsak a nihilistára irányítja a figyelmet. Halálának tragikumát átérezzük, a sírján növő virágok pedig „nyugtalanág nélkül néznek reánk ártatlan szemükkel”. (167) (*május 5.*)

Az égő sün. Szerintem Rakovszky Zsuzsa *Boldog vég* című, hét elbeszélést tartalmazó könyvének ez a legjobb írása. (Osiris, 2020.) Hajléktalanokról szól, egy tisztességes, alkalmi munkákat végző férjről, szegényes háztartást is vezető asszonyáról, akik az erdőben élnek. Két egyetemista, akik pártfogolják őket, elintézik, hogy lakást kapjanak. Ahol a férfi idejét most már sörözéssel kísért tévénézéssel tölti. Mint sokan mások. Jól jártak. Az erdő helyett

komfortos panellakást kaptak. De vajon pártfogóik valóban jót tettek velük? A *Piroska* egy gyermekkori traumát idéz fel az ötvenes évekből, ahol a politika benyomult a magánéletbe. A *Széplelkek* egy szentimentális történet a 18. századból, amely a női beszéd kárpitja mögött a férfi elhallgatott nézőpontját is érzékelteti, úgy is mondhatnám, a női szólam egyoldalúságáról szól, megmutatva azt is, amit ez az érzelmes szófecsérlés elhallgat. A kötet címadó novellája viszont egy mai asszonyors értelmetlen függőségéről, nemes, ám önpusztító áldozatáról szól. Elegáns szépen megírt szövegek ezek, sok elhallgatással. Nem mondanám, hogy Rakovszky prűd lenne a férfi–nő viszony ábrázolásakor, de konzervatív létére túl szigorúan húzza meg a kimondhatóság határvonalát. (május 10.)

Még mindig Szabó Dezső. *Az egész látóhatár* című két kötetes gyűjtemény politikai és irodalmi tanulmányokat, leveleket, vitairatokat foglal magában. (Püski, Bp., 1991.) Három írását emelem ki. *A magyar paraszt* (talán az egész gyűjtemény legfontosabb írása) eszmevilága ebben az „egyenletben” summázható: „Alaptételelem tehát: a magyar paraszt = a magyarság, a magyar faj.” (I. 182.) Szerintem a paraszt fontos tényezője a magyarságnak, de nem kizárólagosan. Mert fontos a városi polgárság, az értelmiség is. Sőt a munkásság. És hát mindenki, aki magyarul beszél. Ezen a tág kategórián belül lehet, az adott történelmi keretek között, súlypontoszni. A *Segítség!*-ben bemutatott világot (húszas évek) itt „görénykursusnak” nevezi, amely „elsikkasztotta a magyar paraszt történelmi reprezentációját és így a már-már felszabaduló magyarságot visszadobta kizsákmányolói karjai közé.” *Az egyke* című írás fanyarul groteszk mesét mond a tejet és kenyeret hiába váró gyerekekről, vagyis a szociális kérdés felől látja a problémát. A téma vitriolos ellenpontja. Tanulságos a *Hogyan tanítottam én?* című pedagógiai tárgyú dolgozat. Íme, mit mond a nálunk mindig igen komoly problémát jelentő idegennyelv-tanításról: A beszédkézség fejlesztése és a praktikus szófordulatok erőltetése helyett, mint mondja, „az idegen nyelv rendszerének és szókincse minél gazdagabb elsajátítása útján az illető irodalom alkotásait eredetiben tenni hozzáférhetővé a tanulónak.” (II. 1107.) Vagyis a „kérek fél kiló kenyeret és tíz deka sajtot” féle mondatok helyett tessék Puskint, Rimbaud-t és Shelley-t bevinni az órára. Először nehéz lesz, de ezt érdemes vállalni.

E szövegek mellé elolvastam Gombos Gyula (Püski, 1989.) és Nagy Péter (Akadémiai, 1979.) monográfiáit. Ez utóbbi jobb, mint a szerzőnek Móricz Zsigmondról írt könyve. Persze, ezt is uralja az ideológiai szempont. A *Feltámadás Makucskán* kiemelése jogos. Szabó viaskodása a zsidókkal, a zsidósággal, drámai probléma: Hogyan is van ez? Először szövetségeseket látott bennük, majd 19-es tapasztalatai szakításhoz vezettek. Ettől kezdve a zsidókat idegeneknek tekinti, s megfogalmazza velük szemben a beolvadás követelményét. Van itt azonban egy logikai hiba. Mintha azt követelné a zsidóktól, hogy ne legyenek zsidók. Ezt nem lehet elvárni, és nem is kell kérni. Akinek magyar az anyanyelve, még ha (származása, vallása) zsidó is, az magyar. Ha úgy tetszik, ez beolvadás, de ezzel együtt miért ne lehetne megőrizni – az identitás egy másik, a nyelvnek alárendelt szintjén, ami nagyon fontos – a családi, vallási, Szabó nyelvén a *faji* hagyományokat, sajátosságokat? Legyenek hát magyar zsidók. Ennyi. Nem járunk rosszul velük. Az író nemzeti kulcskérdésnek tekinti a földreformot, s ami ezzel jár: a jogegyenlőség parancsát és a közoktatás reformját, az állam és az egyház szétválasztását, szabad vallásgyakorlást. (május 15.)

Uram, zsenit látok Önben. Én is Önben nemkülönben... Bedőltem a reklámoknak, miszerint Richard Osman *A csüttörtöki nyomozó-klub* című könyve jó regény. Egy érdekszövetség tagjai, különböző, valójában mégis egy bordában szőtt lapok kritikusai agyba-főbe dicsérték és most is ajnározzák a (ritka ronda) borítólapon. Az tévesztett meg, nem először, hogy az *És* is csatlakozott ehhez a kórushoz. Nos, nevezett könyv egyáltalán nem jó regény, legfeljebb gyenge közepes ebben a műfajban. Egyébként pedig szóba se jöhet. Miért?

Ennek igen egyszerű magyarázata van: Richard Osman nem tud írni. Szinte kizárólag párbeszédekkel dolgozik, amiben van némi rutinja, hiszen foglalkozását tekintve televíziós műsorvezető, de ezek a dialógusok lassan szövögetett, igencsak hétköznapi beszélgetések. Tévében lehet, hogy ez elmegy, ott úgyszólván annyi feleslegeset locsognak, de a papíron hosszadalmas és unalmas. Ám Osman akkor lepleződik le igazán, ha leírásra vagy elbeszélésre szánja el magát. Ezek a részek kifejezetten rosszak. (Egyébként ezek a mostani lektűrök nem véletlenül ragaszkodnak a párbeszédes formához: szerzőik mentségként mondhatják, hogy „nem én beszélek ilyen gyatrán, véget érni nem akaró módon, hanem a szereplőim, amiről én nem tehetek”. Pedig dehogynem.) Az ötlet maga amúgy nem rossz: a nyugdíjas korú nyomozók az előregedő társadalmat képviselik, vagyis ebben is üzleti számítás rejlik. És persze a leggyanútlanabb szereplőről fog kiderülni, hogy ő a gyilkos (ők a gyilkosok). Ám én ezt a fogást ismertem, s már a könyv közepén kitaláltam a nem túl bonyolult megfejtést. Hát ennyi... De azért próbaképpen elővettem egy klasszikust a műfajból. No, nem Ellery Quin-t, mert például a *Ház a félúton* ehhez képest túl magasan van, hanem *A kastély titkát* John Dickson Carr-tól. Családi bonyodalmak, származási titok, álöltözet, outsider-nyomozó ott is van, de mennyivel jobban érti a műfajt a szerzője. És főként: mennyivel rövidebben oldja meg. Persze, Osmant oldalszámra fizetik. (május 25.)

És a sumerok? Hargittai István *Jeremiás nyomában* című könyvét is (Magvető, 2011.) sokan dicsérik. Szerintem ezt is túlértékelik. Egyébként nem értem, miért Hargittait tüntetik fel szerzőnek, hiszen a könyv szövegének talán egy százaléka származik az ő tollából. A kötet alcíme: *Beszélgetések Komoróczy Gézával*: ez az ő műve lenne? Teszem hozzá: gyengén sikerült a dolog, nemcsak azért, mert fizikus Hargittai nem szakmabeli, ezért rosszul kérdez, de Komoróczy is mellébeszél – több mint hétszáz oldalon. Folyton arról magyaráz, hogy a különböző egyetemeken milyen tanszékeket, kutatócsoportokat alapított (ami igaz, Komoróczy nemzetközi szinten ismert orientalista, hebraisztikával foglalkozó tudós, akinek a zsidó kultúra és a zsidó nép iránti elkötelezettsége tiszteletre méltó), de a sok egyetemi adminisztráció mellett és a konferenciákon való szereplések között igazán megírhatta volna a nagydoktori értekezését, amit azonban nem tett meg. Tanulmányköteteket publikált, ezeket ismerem és becsülöm, de nem monográfiák. Tudom róla, hogy böki a csőrét a sumer ügy, indulatba hozzák a sumer-magyar rokonság eszméjének tudományos vagy annak álcázott próbálkozásai (való igaz, néhány dilettáns is fellépett e téren), ám Komoróczy ezt a témát ellenérvek helyett egyszerű tagadással, pamfletszerűen intézi el. Ez nem meggyőző. A Trefort-kerti emlékszalag ügyében pedig sarkosan más a véleményem. Komoróczy azt hibáztatja, meglehetősen rámenősen, György Péter tisztességes megoldásával és szelíd okfejtésével szemben, hogy a háborús áldozatok névsora faji megkülönböztetés nélkül sorolja fel a neveket. Pedig szerintem ez a helyes megoldás. Nem gondolkodhatunk úgy, mint az egykori bűnösök, akik zsidóságuk miatt kirekesztették a magyar nemzetből zsidó származású honfitársainkat. Az emlékmű tervezői, kései, mégis fontos jóvátételként jelképesen visszafogadták a nemzetbe a kitaszítottakat, akik mindig is ennek a nemzetnek a tagjai voltak. Én erről így gondolkodom. Egyébként is miért akar Komoróczy erővel zsidóvá tenni magyarokat, magyar anyanyelvű embereket? Döntsék el ezt a kérdést (ha kérdés) ők maguk. A nyelvük már döntött. Legyünk büszkék, ha a javunkra. (június 5.)

A magyarok szimfóniája.

(*Jegyzetek a középkori magyar irodalomról I.*)

Gellért püspök alakja irodalomtörténeti szempontból három szöveg alapján idézhető fel. Az egyik a *Deliberatio*, a tüzes kemencébe vetett három ifjú himnuszáról szóló tanulmány, akiknek a történetét a szerző Dániel könyvének harmadik fejezete alapján dolgozza fel. Nabukodonozor ezt a három ifjút, mert nem voltak hajlandók megtagadni hitüket, elhagyni

istenüket, tüzes kemencébe vettette, ahol azok nem égtek meg. Szolgái csodálkozva jelentették az uralkodónak, hogy nem fogják őket a lángok, s azt is hírül vitték, hogy egy negyedik személy is van velük a kemencében (aki egy őket védelmező angyal volt). Gellért többek között azt tanítja elmékedésében, amely a 11. századi latin nyelvű tudományosság európai szinten is jegyzett alkotása, hogy az Úr megvédelmezi híveit, ha bíznak őbenne. 1047-ben mégsem jött egy angyal Gellért segítségére: a pogánylázadás során Vata hívei kordéra kötözték és Kelenhegyről (a később róla elnevezett Duna-parti hegyről) a mélybe taszították, majd testét lándzsával átdöfték, koponyáját összezúzták. Isten azonban kárpótolta őt: az Egyház 1083-ban szentté avatott vértanúja lett. 1015-ben kerül Itáliából Magyarországra, miután egy tengeri viharban eltévedt a hajója, mert ő a Szentföldre igyekezett volna, s csak nagy nehezen tudta Pécsen Mór püspök, majd maga István király rábeszélteni, hogy ha már így alakult, maradjon itt, lenne tennivalója egy alig megtért országban. (A legenda írója csupán abban téved, hogy Mór emlegeti, mert akkor a püspök még Mór elődje, Bonipertus volt.) Így lett Gellért Imre herceg nevelője, majd csanádi püspök, közben azonban hét esztendőre visszavonult, és a Bakonybeli Bélben töltött hét esztendőt magányos elmélkedéssel.

A legenda (kettő van neki, én most az ún. nagyobbról beszélek) elmeséli, hogyan szegődött hozzá egy kis őzborjú (ezt a jelenetet ma egy szobor örökíti meg azon a helyen, ahol Gellért remetelakja állt), majd egy sebesült farkast is meggyógyított, azt is befogadta, és attól kezdve hárman éltek a kunyhóban, és békésen sétálgattak a mezőn. Szép mese? Jóval több ennél. A középkori szentek állatszeretete, gondoljunk Assisi Szent Ferencre, aki prédikált a madaraknak és humánus egyezséget kötött a gubbiói farkassal, visszatérő motívum. Azt hiszem ezek a szentek értettek az állatok nyelvén, és azok is megértették őket. Gellértet is.

A rendkívül érdekes és olvasmányos (miért nincs benne a középiskolai szöveggyűjteményben?) legenda legfontosabb jelenete arról szól, hogy Gellért, társával Valter mágiszterrel, úton volt, és egy faluban vettek szállást. Pihenni, olvasgatni szándékoztak, ám egy énekszót hallottak, s ez bizonyára zavarta pihenésüket, s talán kíváncsivá is tette őket. Valter kiderítette, hogy egy szolgálólány vagy menyecske kézi malmot hajt, s munkája közben énekel. Gellért erre elgondolkodott, majd azt mondta: „Hallod, Valter, a magyarok szimfóniája miként zeng?” És a legenda szerint kuncogtak. Hát persze, Gellért itáliai zenéhez szokott fülének nagyon is együgyű volt ez az ének, megjegyzése ironikus volt. De nem ez a fontos. Ez az első írásos emlék ugyanis a magyar népdalról, a magyar népi dalkultúráról. Mert az a leány vagy asszony kétségkívül magyarul énekelt. Gellért ugyan nem tudott magyarul, általában tolmácsokra volt szüksége, de ahhoz már elég régen tartózkodott az országban, hogy felismerje a magyar nyelvű beszédet, éneket. És erre nézve van még egy bizonyítékom. Gellért „különös dallamú” énekről beszél, ami szerintem a dal pentaton dallamára, magyar jellegére utal. – Gellért úr! A kuncogást elnézően megértjük, a híradást pedig köszönjük. (június 15.)

Diotima, Agathe, Bonadea, Clarisse

Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című (terjedelemben és minőségben) hatalmas művét 1992-ben, bécsi CH ösztöndíjam idején olvastam Tandori Dezső fordításában (Európa, 1977.) Az eredeti szöveg is a kezem ügyében volt. Akkor írtam a műről egy elemzést, valamelyik füzetemben megvan. El is mentem a legfontosabb helyszínekre, például személyre vettem a regényt kezdő közlekedési baleset színhelyét. Most csak a korábban megjelölt részeket olvastam újra, ez is volt vagy ötszáz oldal, a többi átfutva lapoztam végig. Főként a négy nő érdekelt. Bonadea, Ulrich szeretője, akinek melle hegye olyan, mint a mákszirom. Vele kapcsolatos az a fejtegetés, mely szerint a férfi hagyományos magasabbrendűségének magva a kudarctól való félelem. (II. 309) A labilis idegzetű Clarisse

elcsábítja a férfit (III. 593-595), és majd a bolondokházában kell meglátogatni őt. (Ezzel kapcsolatosan eszembe jut Justh Zsigmond naplójának nevezetes jelenete, a lipótmezei kaland Thália papnőivel) Diotima (igazi nevén Ermelinda Tuzzi) is eltölt a befejező részben egy éjszakát hősnökkel, aki nem vall kudarcot, mint Arnheim, a pénzmágnás. De ezeket a jeleneteket most csupán kiragadtam egy nagyon összetett epikus folyamatból. Agathe viszont igazi hősnő, valójában mindig róla van szó. A testvérszerelem ábrázolása tabutörés volt. Kettejük intim jelenete (II. 326-328) a könyv egyik legszebb részlete. Az egyik fennmaradt töredék szerint Musil elvitte ezt a történetet az incestusig (III. 517-547). Itt korántsem csak nárcisztikus vonzódásról van szó, vagy önszeretetről (Ulrich is ezt gondolja), de ez túl könnyű magyarázat lenne. Az elbeszélő többet tud hősnőjéről. A férfi-nő kapcsolat szépségének és tragikus terhének sűrítménnye ez a cselekményszál, elbeszélői és lélektani remeklés.

A Monarchia megmentésének terve (1914-ben) utólag, persze légvár, de mégiscsak a történelem egyik nagy esélye volt. Egy békés, művelt, többnyelvű birodalom Európa közepén. Szép lett volna. De voltak ellenérdekek, amelyek nem akarták ezt, és belső gyengeségek is akadtak, ettől mi, magyarok sem vagyunk mentek. Ezzel kapcsolatosan érinti Musil az osztrák–magyar viszonyt. „Magyarország és Ausztria – írja –, e két rész úgy illett egymáshoz, mint egy piros-fehér-zöld kabát egy fekete-sárga nadrághoz; a kabát önmagában is megállt, a nadrág azonban csak egy már meg nem lévő, ezernyolcszázhatvanhétben szétszakított fekete-sárga öltöny maradéka volt.” (I. 635) Ez a hagyomány az író szerint kérdéses. Ahogyan a hagyományos morál is az. Ez utóbbi „olyasmi, mintha kiküldenének minket egy szakadék felett imbolygó kötélre..., és tanácsul csak annyit mondanának: Tartsd magad jó egyenesen!” (II. 141) (*július 5.*)

Egy elfelejtett író: Jósika Miklós. Bevallom *A csehek Magyarországon* című regényt csak a csehek miatt vettem elő, mert készülő Ziska könyv tárgyátörténeti részéhez kívántam adatokat gyűjteni. (Három kiadásban is megvan Jósika műve a könyvtáramban, most a Franklin 1906-os kiadását vettem elő, Mikszáth előszavával.) Csak átfutni, felfrissíteni akartam. De a könyv megfogott, és újra végigolvastam. A regény erényei ismertek a szakmában. (Sajnos, csak ott, az olvasók számára már nem létezik ez a regény.) A scotti modell jól működik, a cselekmény előterében Zokoli Mihállyal, illetve Elemérrel, a sassal. Mátyás király nagylelkűen a háttérbe húzódik, ahogyan ebben a műfajban a történelmi rangú szereplőnek illik viselkednie. (Különben Lukács György megdorgálná.) Ezért az ifjú király és Izabella szerelme leginkább csak elbeszélői közlésekből válik ismertté. Hanem Izabellának és apjának a vitája a szerelem jogairól mégiscsak a könyv egyik legszebb jelente. („A csillagász és gyermeke” című fejezetben. II. 152-173.) A származási titok romantikus motívuma (lásd az ispánné elbeszélését a „Gyermeksikkasztó” című fejezetben) három szereplővel is kapcsolatos: Komoróczi, ez a jobb sorsra nem méltó rablólovag mellékes figura ebben a titokzatos ügyben, ő marad, aki volt, a talpraesett Ilka megáll a lábán zivatarok idején is, e téren Aminha a legfontosabb és legvonzóbb, a romantikus titkolózáson túlemelkedő szereplő. Egy zsidólány, akiről kiderül, hogy voltaképpen keresztény, s ő mégis megmarad a zsidósága mellett, mert a nevelés, a megismert hagyomány fontosabb számára, mint a születés véletlene. „A végóra kínai és öröme” című fejezet Jósika Miklós toleráns szellemiségének emlékeztető példája. Eötvös példájához méltó. Egyébként Jósika romantikája sajátos ízlés és értékrend: az álmodozást nála felülírja a cselekvés, a tett. Ettől válik magyarrá. Széchenyi korában vagyunk.

Közben egészen megfeledkeztem a csehekről. A reálpolitikus Podjebrádról, a Mátyás szövetségesévé váló Giskráról és alvezéreiről, Dzweláról, a „borz-királyról és zsebrákjairól, és elfelejtettem kigyűjteni a huszitákra vonatkozó negatív utalásokat. Szerencsére a margón ott vannak a jeleim. De ez most mellékes. A lényeg: olvastam egy jó reformkori regényt. Másodszorra még jobban tetszett. (*július 26.*)

Chandler. Két komoly könyv után egy kis pihenés. Jutalomfalat. *A hosszú álom* (The big sleep) talán Chandler legjobb regénye, bár nem tudom, ehhez az értékítélethez mennyiben járult hozzá, hogy a könyvet Lengyel Péter fordította, a fordítást pedig Ottlik Géza nézte át. (Albatrosz Könyvek, második kiadás, 1967.) Chandler a krimet Hemingway felé viszi. Philip Marlowe pedig remek pasi, bár nem tudja, ki az a Marcel Proust. Ezt a könyvet jó olvasni, pihenés gyanánt. (augusztus 15.)

Festő-memoár. Bernáth Aurél kétkötetes önéletrajzi művére még a főiskolán Kelle Sanyi bácsi hívta fel a figyelmünket, aki az egyik órán korrigálás közben el is játszotta azt a jelenetet, amikor Gedeon kinéz a vonatablakon, s azt is, amikor megrohanja a kosaraikkal piacra igyekvő falusi asszonyokat. Döltünk a nevetéstől. Merthogy Gedeon egy kecske, aki ügyvéd gazdáját még a tárgyalásokra is elkíséri. Most újra elővettem Bernáth Aurél memoárját, kellemes nyár végi olvasmány volt. A két kötet: *Így éltünk Pannóniában*, *Utak Pannóniából*, mindkettő a Szépirodalminál jelent meg, 1956-ban, illetve 1960-ban. Marcali és Keszthely világa, ezeknek a kisvárosoknak a miliője, hangulata, „aluszékony nemtörődomsége” egy szemtanú hiteles leírásában idéződik fel az első kötetben. És szemléletesek a kaposvári jelenetek. Portrét kapunk Rippl-Rónai Józsefről és fivéről, Ödönről, akinek tehetsége a műértés és a műgyűjtés formájában jelentkezett. A második kötet tágra nyitja az elbeszélés horizontját, Nagybányától Berlinig. Újabb portrék jönnek: Thorma, Réti, Kassák, „akinek tüskés a háta, mint egy borznak”, és Moholy-Nagy, akinek „ormáról” visszanezve Tiziano már nem látszik festőnek. A memoár e részének háttérében a festő-szerző viaskodása rejlik az absztrakt művészettel, amellyel Bernáth kísérletezett, de végül úgy gondolta, hogy ez az út az üres vászonhoz vezet (ami voltaképpen igaz), s más irányba fordult. Utólagos kritikája szerintem igen elfogult. Talán ezért is tetszettek ezeknél a részleteknél jobban a női portrék: a művelt Fleinerné az első kötetben, és Flóra asszony szintén ott, aki nyolcvanhárom évesen eljárra a fátyoltáncot, és fiatal kéréje van. Bevallom az Anna-történet nyűglődését kicsit untam. Ezzel szemben Ella asszony portréját a könyv legjobb részei közé sorolom: anyai csókjában elfojtott szenvedély izzik, a vihar pedig, amely elkapta kettejüket kirándulásukon, Ella asszonyt és az ifjú (és kissé tanácstalan) elbeszélőt, valójában a nő szívében tombolt. Képanyag is van a könyvekben, nekem a bensőségesen polgári enteriőr, a *Fleinerék szalonja*, és, természetesen, a hideg szépségű *Riviéra* tetszik a legjobban, valamint *A Római domb télen* című akvarell, amelynek története még folytatódni fog. Megjegyzem, hogy Ödön bácsi kritikájából a szalonos képről: Miért lila a szőnyeg, amikor tényleg lila, az ifjú festő sokat tanult. Megtudtam továbbá, hogy anyám gyakori csodálkozó felkiáltását (*Jé!*) „csak fiatal lányok használják Somogyban”, anyám tehát Nagyatádról hozta magával, s mintha azt is tőle hallottam volna, hogy ha valakinek a szívében nem lakik az Isten, akkor is ott van az Isten helye. (szeptember 5.)

És

A kezdetek óta olvasom ezt a hetilapot. Voltak jó, és kevésbé jó korszakai. Vitatkozom, de olvasom. Negyedévenként összerakom az elmúlt időszak legjobb írásait. Egészen jó És számokat csinálók így. Ezekről az írásokról rövid jegyzeteket is készítek, mint minden olvasmányomról. A folyóiratokról, amiket rendszeresen járatok: Vigília, Pannonhalmi Szemle, It, ItK, Jelenkor, azokról is. A felejtés ellen. Ezt régebben is így csináltam, de ezek a jegyzetek eltűntek irataim tömegsírjában. Ha előkerülnének, megnézem őket. Ezeknek pedig még nem volt idejük elkallódni:

Babitzky Tibor: *A kovácműhelyben*. És okt. 18. Mikszáth parasztja nem akar patrónus nélkül élni. Valaki mondja meg neki főntről, mi az elvárás, ezt szereti. Igaz, ez kényelmes.

Összefügg a nyolcadik főbűnnel. Ez: a lustaság.

*

Igen, Elisabeth Förster-Nietzsche hozzányúlt a hagyaték bizonyos szövegeihez. Ezt németektől is hallottam. A filológiában sajnos nem ritka az efféle eset. „Delfinológia”.

*

Schein Gábor arról ír (okt. 22.), hogy milyen nagy ütemben csökkel az olvasott és az iskolázott emberek aránya a lakosság körében. Hát persze. Rákos Sándor száz éve született, de alig emlékeznek rá, Kóbor Jánost pedig a Bazilikában búcsúztatják. (Felfordult világ!) Egy csendes misét azért Rákos is megérdemelt volna. (Ezt én tettem hozzá.) Schein szerint vidéken igen erős az alávetettség attitűdje, s a helyi értelmiség szerepét a vállalkozók veszik át. Na hiszen...

*

Kántor Péter emlékére verset közöl Peer Krisztián (aug. 13.) Ebből (*Állandó számok*) idézek:

Egy vers néha végigkísér egész életünkön,
nem változtat meg, nem fogalmaz újra,
inkább csak fáradhatatlanul emlékeztet rá,
mik vagyunk.

Marno János pedig így emlékezik *Kedves Péter* című versében (aug. 8.):

Amiről
az ipari erdőgazdaság álmodni
is rest már. Hasznot hajt a humusz helyett.
Ha megengeded, Péter, TD előtt is
hajtanék itt fejet, egy rá emlékező
mondással: „De a humusz mi helyett?”
Könnyű rávágni erre, ugye, a semmit.
Hiszen azzal kezdtük is. Semmi értelme
az egésznek. S akkor mi közünk hozzá mégis?
Vagy neked, mint TD-nek, EP-nek és ki
mindenkinek még már semmi? Nekem
sem néz ki józanul nézve egyen-
súlyban a mérleg...

*

Spiró *Mikor szabad ölni?* című esszékötetéről írnak szépeket (okt. 15.), ez rendben is van, de se a kritikus, se Spiró nem érti a *Bánk bánt*. Spiró provokatív módon nem érti.

*

Magyar Miklós: *Az anyakép Camus-nél*. (aug. 6.) Szépen elemzi az írónak írástudatlan, süket anyjához való, a szeretetet rejtve sugárzó viszonyát. Ez fontos a *Közönyhöz*. Kiemeli *A lázadó embert*, rendben, de ne a többi remekmű rovására. Ám a kérdés különös erővel sajog: Meg kell-e állnunk Krisztus feljajdulásánál a kereszten? Egy kisebb nyögést Saint-Just mondása is kiválthat belőlünk a demokráciáról.

*

Helyes, hogy Vajda Mihály szóvá teszi a 17. cseh gyalogezred przerovi tömegmészárlását 1945. június 18-án. Végre. (aug. 27.)

*

Jancsó Miklósról. Báron György és Gelencsér Gábor okos írásai. (szept. 24.) Igen, a hosszú snittek és a természetes lassúság szépsége az agresszív orosz és amerikai montázzsal szemben, ez az egyik kulcs Jancsó megértéséhez. Aki ezt tudja, az Tarkovszkijt is megérti. De

az ellenben meglep, hogy Gelencsér *A zsarnok szívét* oly nagyra becsüli, és az első posztmodern magyar filmnek nevezi. Én maradok a *Szegénylegényeknél*.

*

Nagy Zsuka: *Fanni apokrif*. (szept. 17.) Szokatlanul merész női vallomás a vágyról, a testről és lélekről, és magányos kéjről. Nemcsak bátor szöveg, de szép is.

*

Gyenge Zoltán: *Az írástudók újabb árulása*. (szept. 17.) Fontos írás az árulás szintjeiről. Az egyik: a tömegízlésnek való behódolás, a megfelelés óhaja. Ebből a szempontból az egyén is lehet „tömeg”, de lehet kreatív is. A másik szint a hasznosságnak való behódolás. Mert a „megtérülés” a tömeg legelemibb igénye. És végül az a legnagyobb árulás, amikor valaki a tehetségét feláldozza a hasznosság oltárán. Nem árt tudni: a „termelékenységi” visszahat a termelékenységre. Kötelező olvasmány középiskolások és egyetemisták számára! És mindenki okulhat belőle. Még a közgazdászok és a politikusok is. (dec. 17.)

Jókai-cédulák 12.

*A lőcsei fehér asszony*hoz időnként vissza-visszatérek. Ezúttal a lőcsei német magyarok leírása ragadott meg, akik Rákóczi legjobb katonái voltak. Ez a nép, a mi „külső megjelenésre nézve Árpád és Tuhutum ivadékaikhoz hasonlít, csupa merő német.” (6) Azért még Luther Márton is szólót énekel nekik, mint a szerző egyik anekdotájából tudjuk. (16) A két asszony történetére jól emlékeztem. Korponayné Géczy Julianna, a lőcsei Kirké, aki árulásra bírta asszonyi varázsával Andrassy Istvánt, és Andrassy Serédi Zsófia, aki inkább Pénélopé, és holtában is szereti és védelmezi férjét. Mindketten a Jókai univerzum örökös lakói. És végső soron mindkettőt az önfeláldozó anyai szeretet motiválja. Julianna kivégzésének jelenete (II. 218-224.) részvételteli befejezése a könyvnek.

Ezúttal azonban a regény dezillúziója tűnt fel nekem. A történet akkor játszódik, amikor a nemzeti háború a végét járja. Julianna albumának kuruc panteonja voltaképpen torzképek gyűjteménye, még Rákóczit sem kímélve. Ilyen kifejezésekre bukkanunk: „rettenetes hazaszeretet” (II. 12.), „szent miasma”, „halálos rajongás a hazáért”. Csak egy igaz kuruc van még, Krasznahorka ura, Andrassy Miklós (István öccse), de az futóbolond. És a többiek? Ők „ágy alá vágják a piros csákós süveget, meg a kerecsentollat, felvették a birkaprém sapakot s siettek csapatostul fel Pozsonyba, hogy ki ne maradjonak valahogy, mikor a kegyelmet osztják.” (II. 205.) Erkölcsi méltóságunk megőrzése érdekében gondoljunk Rodostóra, és higgyük el, hogy a majtényi síkon nem fegyverletétel történt, hanem „szabad akaratú békekötés”.

És még egy kis nyelvművelés: „vargát ránt a tenyere” (megég), „hídlás” (komp), „hátahoporjás halom” (hepehupás). „Se ingem, se gallérom”, mondják arra, akihez az embernek nincs köze, nem úgy, ahogyan ma halljuk: „se ingem, se gatyám”. Eljutottunk hát a gallértól a gatyáig. Az is valami. A következő két mondást a nagyanyámtól is hallottam. Az egyik: „téli kenyeredet, nyáron meg ruhádat el ne hagyd”, amit Nagyatádon úgy mondtak: téli ételmezt, nyáron meleg ruhát vigyél magaddal, ha elutazol. A másik: „arra közelebb, erre hamarabb”, mondták az érdeklődő utasnak, kétfelé mutatva. (dec. 20.)

A VETERÁNOLVASÓ FELJEGYZÉSEI (A feljegyzések tizenkettedik évada)

2022

Az agyafúrt értelem. James Joyce *Ifjúkori önarcképe* a szellemi küzdelmek könyve, amelynek érzelmi hevülete is lángoló. (*A Portrait of the Artist as a Young Man*) Egykor az egyetemen Szobotka Tibor vizsgájához olvastam, most újra elővettem. (Kriterion, 1977.) Mennyi mindent nem értettem belőle akkor, de Szobotka, aki a könyv fordítója, elnéző volt velem, és arra a kevésre, amit akkor tudtam, jelest adott. Büszke is vagyok rá. Most kicsit kipótolom a feleletemet.

A könyv hőse, aki majd az író lesz, az említett küzdelmét főként a katolikus vallással, egyházzal vívja, konkrétan leginkább a (nekem oly kedves) jezsuitákkal. Azt a jelenetet, amikor a kollégiumban a prefektus, fegyelmező céllal, nádpálcával megvesszőzi a tenyerét, egyébként alaptalanul, háromszor is elmeséli, különböző szituációban és más-más hangvétellel, oly mélyen beleégett a lelkébe, nem is csupán a tenyerébe ez a seb. (50-52, 57-59, 74) Nem képes szabadulni ennek az eseménynek az emlékétől. Fokozatosan elveszti hitét. A végső dolgok egyikéről, a pokolról szóló prédikációk barokk látomása túlzó tónusaival már inkább taszítja a hallgatókat, nem annyira a bűnöktől (ez volt a páter célja), mint inkább a túlvilági büntetés, az ítélkezés kegyetlenségétől. (Nemrég azt olvastam egy teológustól, hogy a pokol létezik ugyan, de az isteni kegyelem folytán alighanem üres. Változnak az idők.) A gyónás jelenete már az egyházzal való szakítást készíti elő. „Az volt a sorsa – mondja az elbeszélő a hőséről –, hogy a maga bölcsességét ne másokkal együtt keresse, hanem egyedül, a nagyvilág buktatói között vándorolva.” (171) Persze, protestánsná azért nem lenne, mert egy rendszeres abszurditást nem kíván felcserélni egy rendszertelen abszurditással, mondja máskor. Az én kedves szentemet, Gonzaga Alajost kétszer is említi, máskor már ennek a hősünk által feltételezett képtelenségnek a jegyében. Képtelenség? A szerző végső soron annak tartja a vallást, amellyel küzd, de nincs még egy könyv, amelyet ennyire áthálózának a teológiai fogalmak, a hit tételei.

Stephen Daedalus (már a nevében is kulturális tradíciókat hordoz) hasonlóan elszánt küzdelmet folytat ír mivoltával, az írséggel, az ír hagyományokkal. Azt írja Írországról: „Ebben az országban, amikor az ember lelke megszületik, hálótat feszítenek ki, hogy hátráltassák a röptét.” (214-215) (Ezt a hangot, mi, magyarok, Adytól hallottuk: „Lelkek a pányván” stb.) Nem kis lelki tusát okoz a hősnek (és talán a legtöbb írnek) az angol nyelv, amelyen beszél és ír, s amelyben ő idegen, annak ellenére, hogy a dékán az, aki nem ismeri a lámpának olajjal való feltöltésére szolgáló eszköz angol nevét, amelyet helytelenül *tölcsérnek* nevez, ő viszont az ír vérrel tudja, hogy az: *garat*. „Az ő [a dékán] nyelve, ez a jól ismert és idegen nyelv, számomra mégiscsak mindig elsajátított beszéd lesz. A szavait nem én alkottam, nem is én fogadtam el” – írja. (200) Nem könnyű ennek a gondolatnak (és érzésnek) a felkavaró mélységébe belelátni. De mi marad a lázadások és szakítások eredményeként? A számvetés könyörtelen, mégis felemelő. „Nem vagyok hajlandó tovább szolgálni azt, amiben már nem hiszek, nevezzék azt akár az otthonomnak, a hazámnak vagy az egyháznak, de hajlandó vagyok megkísérteni, hogyan tudnám az életnek vagy a művészetnek valamely útján-módján a lehető leghatározottabban és a legteljesebben kifejezni magamat, a védelmemre pedig nem használnék más fegyvert, mint az egyedüliekét, amelyeknek használatát

önmagamnak engedélyezem: a csendet, a száműzetés magányát és az agyafúrt értelmet.”
(261) Szabad az út az *Ulysses* felé. (január 10.)

Homokvári legendárium

Tolnai Ottó *Szeméremékszerek 2.* című, a Jelenkor Kiadónál megjelent könyvéről fogok írni, vagyis inkább lelkendezve beszélni, olykor áradozni, s kérem, nézzék el ezt a bizonyára túlzottan szubjektív hangot a Veteránolvasónak, aki úgy véli, most egy kivételesen jó könyvre bukkant. Remekmű? Igen, azt hiszem, jóllehet ez a kifejezés többnyire feszesen szerkesztett, klasszikus veretű könyvekre passzol, ez pedig éppen ellenkezőleg: laza, spontán szövésű, az élőbeszéd természetességével, sőt esendőségével formálódó szöveg. De hát remek. Ennél a szónál maradok. És elmondom, hogy ennek a könyvnek, amely önmagában is kerek egész, előzménye is van ugyanezzel a főcímmel, utána 1-es számmal, alcíme: *A két steril pohár*. Ez is a Jelenkornál jelent meg, 2018.-ban. Aki eddig nem olvasta, sürgősen pótolja mulasztását. Komoly veszteséggel kell számolnia, ha nem teszi.

„Elküldtek, mondja. És én már emeltem is le a szatyrot a kampóról. És már mentem, kocogtam, mondja T. Olivér. Elküldtek két steril pohárért” – így kezdődik ez az előző könyv. A történet elbeszélőjét tehát a patikába küldik, meg is vásárolja a két steril poharat, aztán megy, mendegél, találkozik ezzel-azzal, beszélgetnek, mesélnek, közben a határzónába téved, az örök elfogják, a rendőrségre kerül, ahol vallatják, majd a pszichiátriára viszik. A két steril pohár mindenütt vele van, mint az Ezeregyéjszaka bűvös lámpája. Mi ez a könyv? – kérdezem. Egy utazás története? Kalandregény? Az is. Mégpedig a legjobb fajtából, ahol a vándorló hőssel együtt vonul a sorsa. Ez a sorszerűség adja meg a történet, sőt: a történetek súlyát. Délvidéki história? Palicsi történetfüzér? Az is. Az elbeszélőből valósággal árad a mese. („Lust zu fabulieren” – mondták erre régen, én mindig „túlverem” a mesét, mondja T. Olivér ironikusan, „szétszövegeltem az agyukat”, mármint a rendőrökét, akik vallatták. Egyszóval nagy dumája van, ráadásul kíváncsi. Így hát másokat is megszólaltat, s ezekből a betételesbeszélésekből egy-egy mozaikját kapjuk annak a panneau-nak, táblafestménynek, amelynek kibontakozó látványából sugárzik a fentebb említett sorszerűség. A háborús eseményektől a NATO bombázásig. És a fa mögül, a sötétből előugró szerbig, aki a palicsi magyarokat is bevándorlónak tekint, nemcsak a bangladesi menekülteket. Ezek egy alapvetően életbizalommal teli szöveg árnyékai.

Hirtelen nem is tudom, melyik történetet emeljem ki. A hajdújárás redőnyösökét, vagy inkább a kutyaólba bújó Glass Gézáét? Netán Kafka Ferike esetét, akit annak idején „Nagykikindánál tömegsírba lőttek. De élve maradt. Kimászott.” (132) És utána nem tudja igazolni, hogy él. Mert a dolgoknak az a hivatalos rendje, hogy ő meghalt. Rajta van a listán. A tömegsírból senki ne akadékoskodjon. – Ám most mégis a bontógolyó története követeli tőlem, hogy említsem meg. Az történt, hogy a bontó kisfia súlyosan megbetegedett, s az apa végső kétségbeesésében, erejét megfeszítve felemelte a súlyos, nagy golyót, és betette a beteg gyerek ágyába. Annak lement a láza, a fiú meggyógyult, de nem akart megválni a golyótól, vele aludt. S mikor már felnőtt, és lányokat, menyecskéket vitt haza, azoknak is meg kellett osztani a helyet a bontógolyóval. Az a lány maradt vele végül, aki elfogadta a golyóval való együttélést. Talán maga is megszerette.

Ahogy a történetek sorjáznak („varietas delectat”, hogy megint a régieket idézzem), az elbeszélő is folyamatosan alakot vált. Regény Misu is ő, sőt Palicsi Howard Jenőke szintén, nem csoda, hogy már a nevével is elakad, amikor a rendőrök vallatják. Melyiket mondja? Igazi Próteusz ő, akivel mi, az olvasók, szívesen birkózunk. A rendőrök azonban nem így gondolják. Jön a pszichiátria. Tovább kellene beszélnem erről a könyvről, szóba hozván az író Homokvárnak nevezett házát, ezt az elvarázsolt kastélyt, meg az Afgán agarak nevű gyeplabdacsapat tervét, a menekültekből, akik a temetők üres kriptáiban laknak, és időnként

besegítenek a sírásóknak. De én voltaképpen a második könyvről akarnék szólni, amihez az eddigi csak bemelegítés volt.

Hát akkor most nézzük az újabb könyvet, a *Szeméremékszerek 2-t*, alcíme: *Az úr pantallója. Kávészások Czipriánnal*. Ennek borítóját is Bojan Bem nagyon ide illő képe díszíti, mint az előzőét, miáltal már ránézésre is megkapjuk a folyamatosság ígérését. És csakugyan! A történetek áradása folytatódik, de erről most hallgatok, a felfedezés, az első értesülés örömét meghagyom az olvasónak. Csak a lemezlovas Makacs Puci történetét említem, akinek szenvedélye a villanykörték cseréje, és eszembe jut Kunigunda néni szív alakú tűpárnája, ahol a régebben beleszúrt tűk már gyökeret eresztettek. És ha lesz egyszer (habár nem hiszem) egy afféle magyar breviárium, egy eszményi kis „nemzeti” szöveggyűjtemény napi olvasásra, abban a meztelencsiga történetének foglalt helye kell, hogy legyen. Idézem a Czipriánnal való beszélgetésnek ezt a részletét. „Valami kicsapta a biztosítékot. A hidrofor, kérdeztem, ugyanis tudtam, Czipriánnak sok baja van a hidroforral. És ő nagyon nem szeret lemászni a kútba... Szerencsém volt, mondja, nagy szerencsém. Szerencséd volt, kérdem. Igen, egy meztelencsiga volt. Az csinálta a rövidzárlatot, kérdem elámulva. Az, befészkelte az elosztódobozba. Nem volt bezárva, kérdem. De, be volt zárva, illetve hát a hat vezető bevezető nyílása közül a hatodikat, amit nem használtam, elfelejtettem bedugaszolni, és azon a kis nyíláson szépen betüremlett. A meztelencsiga betüremlett a hatodik lyukon? Igen, betüremlett. Isten tudja, hány napig tarthatott ez a betüremlése, de betüremlett, és összekötötte a fázist a nullával. Ki kötötte össze a fázist a nullával, kérdem. A meztelencsiga. A meztelencsiga kötötte össze a nullával a fázist? Nem értem, mondom, hogy is van ez. Tudod, három fázis van, meg a nulla. Abban nincs áram, legfeljebb egy kis kóboráram, de az minden jel szerint nem zavarta a meztelencsigát. Érdekes, méláztam el ismét, a meztelencsigát nem zavarja a nulla fázis kóborárama. Nem, sőt, nagyon mérges lettem rá. Besóztam. De aztán mégis megkegyelmeztem neki. Megkegyelmeztél a meztelencsigának? Meg, hiszen végső soron mégiscsak neki köszönhetem, hogy nem kellett lemásznom a kútba. Pedig már mindent kikészítettem.” (87)

Nem szükséges mondanom, hogy Cziprián története voltaképpen életfilozófia. Sőt, természetbölcselet. Amiért ezen túlmenően idéztem, az a sajátos beszédritmus, az ismétlődéseknek az a lépegetős üteme, amely jól ismerős például a népballadákban, s általában a folklór jellemzője. (Az én fülemben a *Kerekes Izsák*, a *Júlia szép leány*, sőt még a *Kalevala* beszéddallama is fel-felcsendül.) Miközben tehát egy mai, hétköznapi történetet kapunk, s a kis történettel egy (nem kis) gondolatot, valahonnan a régműltből is halljuk a hangot, időtlen üzenettel. De ezt én fűzöm hozzá, a szerző nem magyaráz, csak elbeszél. Illetve egyszer azért mégis elkezd filozofálni, a maga egyszerű, spontán módján. A rozsdafarkúak fészkeire gondolok. A terasz oszlopa és a tető között volt egy rés, amit ezek a madarak észrevettek, s fészükkel kitöltötték az üres helyet, ne álljon a tető a levegőben: a fészek „így immár nemcsak a teraszt tartja, hanem az egeket is... Valójában a csuszkák tojásai a csapágyak, melyeken áll, forog az égbolt. A világ is talán... (142)

A *Szeméremékszerek* cím ironikus értelmű: beletartozik jelentéskörébe a Cziprián sérvét viasztorító teniszlabda, valamint a fentebb emlegetett meztelencsiga tojásai. Meg még sok minden más. És miközben erre gondolok, eszembe jut az a kis magyar (és kelet-európai) irodalomtörténet, amely a szöveg (mindkét szöveg) háttérében felidéződik. Danilo Kis és Miroslav Krleža természetesen szóba jön, ezek a szerzők Tolnai Ottó kedvencei (különösen a *Filip Latinovics hazatérése*), és nem lehet kihagyni ebből a galériából a délvidéki Sinkó Ervint és Kosztolányit (a *Csók* és a *Tű* című novella kerül újfajta összefüggésbe). Toldalagi Pál *Hajnali versenyfutás* című kötetét pedig Tolnai újra felfedezi, mintha rá várt volna ez a felismerés. Kazinczytól a *Fogságom naplója* is említésre kerül, Hajnóczy púderszelencéjével, ezt még idézi is a szerző az első kötetben, de egy apró hibával: „Meg egyet hozattam”, olvasható a 122. lapon, Kazinczynál azonban ez áll: „Még egyet

hozattam”, tudniillik még egy zsák hagymát rendelt, mert az hazai, és Kufsteinben bizonyára szükség lesz rá. „Úgy tartottam, mint kincsemet.”

Különös libikóka ez a páratlanul érdekes könyv, a múlt és a jelen, a valóság és a valótlan határán. Nem kevés humorral. Az egyik szereplő, Stefi eladhatatlan festményeinek váratlan ázsiója keletkezik, s még nadrágjának is, amelybe munka közben ecseteit törölte, annak is híre támad az immár neves művek ősváltozataként. Merthogy a genetikus elemzésnek mostanában divatja van. Stefi képei azonban, az úr pantallójától függetlenül (vagy azzal együtt), valóban jók. Mindeközben a képek mellett szóleleményeket kapunk ajándékba: *ballangó*, mondja például az elbeszélő arra a növényre, amit mások, többek között József Attila *ördögszekérnek* nevez, és *kisregély*, írja egy helyen, ami természetesen nem elírás, hanem a kisregény szó sugallatos változata.

Legyen ez utolsó szavunk: regély. Ebben, azt hiszem, minden benne van.

Utóirat. A második könyvnek a terjedelme nagyjából fele akkora, mint az előzőé. Amikor vége felé jártam az olvasásban, arra gondoltam, hogy ezt ki kellene pótolni egy következő kötettel. Az utolsó laphoz érve aztán megnyugodtam, mert ott ez áll nagybetűkkel: FOLYTATÁSA KÖVETKEZIK... Várom. (január 21.)

Hrabal könyvei. Ez most pihenés. Három könyv ajándéka ez a nyugalom. És emlékidézés. Ebben a sorrendben olvastam most őket (bizony: őket), ahogyan most szóba jönnek, s ennek lett némi következménye. A Táncórákkal kezdtem. (*Táncórák idősebbeknek és haladóknak.* Fordította Hosszú Ferenc. Európa, 2003.) Jó kezdet. Az elbeszélőt nagyapám miatt különösen megkedveltem, merthogy cipésmester. Az ő vallomása ez a pontok és bekezdések nélküli szöveg. Egy kisasszonynak szövegel, és közvetve még hat napozó ifjú hölgy is szóba jön hallgatóságként. Az anekdotikus részletekből nekem az a tanulság nyerte meg leginkább a tetszésem, miszerint az Osztrák–Magyar Monarchia voltaképpen a hölgyek dús keblein nyugodott, ez fejezte ki leginkább annak a világnak az életfilozófiáját. Régi szép idők. És most térek rá a sorrend kérdésére. Egykor a Capricciót olvastam előbb, utána a Városkát, most viszont fordított sorrendben vettem a kezembe e könyveket, s bizony nagyon megváltozott a mese tónusa, a hangnem, egyszóval minden. Akkor a Capriccio kedves humora ragadott meg, ez volt a domináns alaphang, most viszont a Városka mélabúja képezte a hangulati nyitányt. Bubik története lett most a „kezdőlap”. Ezt a jóra való, ám kiöregedett sörgyári lovat annak rendje és módja szerint elviszik a vágóhídra, ahonnan azonban elszökik, hazamegy, és vidám nyertéssel adja hírül, hogy hazajött. Persze, „másnap újra elvitték a vágóhídra, már megtörtént, már nem is nyertett, látszott rajta, hogy már nincs mit tenni, hogy bizonyosan elérkezett a vég, mert a vágóhídon már megszimatolta, hogy itt minden élőlény élete veszélyben forog.” (75) Talán szegény Bubik története okozza, hogy utána leginkább még a munkásigazgatók érkezése, a groteszk sorompós jelenet (156-157) és a temetői seregszemle jut eszembe, meg Pepin sógor halála, és eltölt a történet elégikus hangulata. (*A városka, ahol megállt az idő.* Fordította Varga György. Európa, 1996.) Innen nézve a *Sörgyári capriccio*ba is beszökik a mélabú. Még a családi ünnepként elbeszélte disznóölési jelenetbe is. Ennek a könyvnek az elbeszélője a szép Mariska, a feleség (az előbbi a fiú hangján hallottuk, aki most még nem is született meg). Istenem, mennyit nevettem Pepin sógor mosómedvés sztoriján, Francin autós kalandjain, Gruntorád doktor esetén a „fulgurációs áramokkal”, meg amikor Mariska és Pepin sógor a sörgyár kéményének tetejéről megszemlélik a környező világot. Persze, Menzel remek filmje is eszembe jut. „Unatkozik? Vásároljon mosómedvét!” Nevetnem kellene. De most szegény Bubik emléke nem megy ki a fejemből. (*Sörgyári capriccio.* Fordította Hap Béla. Európa, 2001.) (febr. 10.)

Wathay Ferenc Énekes Könyve
(XVII. századi jegyzetek 3.)

Wathay Ferenc (1568–1609 után) nem „hivatásos költő”. A Balassi üstökös csóvjában tenyésző korabeli népszerű énekszerzők egyike. Katona volt, Csesznek várának kapitánya, mint már az apja is. Az tette költővé, hogy 1603-ban török fogságba esett, Konstantinápolyba vitték, ahol a fekete toronyban raboskodott, kiváltására várva. 1604 őszén bánatában, unaloműzésként elkezdte egy kötetbe írogatni verseit, 1605-ig. Ebből lett az Énekes Könyv, ez a vízfestményekkel díszített kéziratos kötet. A Magyar Helikon hasonmás kiadása 1976-ban jelent meg. „Azmely toronyban mind az üdőtől fogván itt tartatván vagyok, kibén ezeket – több búslakodó bánatim között – írtam emlékezetért és üdőtöltésért” – olvashatjuk önéletrajzában. (176) Versei a korabeli irodalmi közbeszédet követik, szülőföldjének rábaközi ízeivel. Nyelve gyakran közhelyekre fordul, a X. énekben például a szerencse forgandósága s hazájának hányatott sorsa miatt panaszkodik, de ahogy rója a sorokat meg-megszólal költői vénája. Néha egészen belejön a poézisba. Így akkor, mikor a rab és a szabadon röpdöső madár képét állítja szembe egymással, ami szintén közhely (legalább is később az lesz, Batsányi mégis költészetet tudott varázsolni belőle, igaz, ahhoz annak Kufstein kellett), neki pedig a fekete torony adott ihletet.

Áldott filemile, ily nagy énekelve hogyhogy jutál mast ide?
Holott, lám, hazámban harmad Szent György hóban valál, s mi hoza ide?
S ott szólván kertemben, rúzsáágak közben – ki az, ki küldé ide?

...

És miként te mostan, röpdecsölsz az fákon, valék én is ily kedvvel,
S én kedves társommal kedvemre egymással járok vala; örömmel,
Hegedűzöngésvel, mint szód, ily énekvel élek vala víg szívvel

– írja a XVI. énekben. (97) Elképzeljük, amint szegény, rabságban tengődő Wathay kinéz a torony ablakán, s a madár röptét látva eszébe jut régi vidám élete. Az ablakon kitekintve szemlélődő költő nézőpontja természetesen adódik egy rab részéről. De olykor, miként arról a XXV. ének tanúskodik, egészen meglepő pozícióból veszi szemügyre a madarakat, a tavaszi természetet, a virágzó fákat, nem szokványos helyszínt választva versírásra. Ily módon zárja leírását (129):

Egy szegény lélek eztet éneklé,
Sitkey Gyorgynének ajándékon küldé,
Nagy fohászkodva az Istent kéré,
Mihaszna élete soha ne gyötörné.

Tenger mellett, egy árnyékszéken szerzé,
Hogy madarakat az ablakról nézé.

A Múza olykor váratlan pillanatokban lepi meg az embert. (A versben említett hölgy amúgy Wathay unokatestvére.) *(márc. 1.)*

A kuruc balladák és versek pöre.

(XVII. századi jegyzetek 4.)

A történetet jól ismerjük. A Thaly Kálmán által 1872-ben publikált, és igen népszerűvé vált kuruc énekek egy részéről, az olvasók lelkesedésével dacolva, előbb Riedl Frigyes, őt követve pedig Tolnai Vilmos bizonyította be stilisztikai és nyelvtörténeti érvekkel, hogy nem hiteles kuruc kori szövegek, magyarán: hamisítványok. Ráadásul éppen a legszebbek kerültek

gyanúba. Riedl és Tolnai filológiai érvei cáfolhatatlanok. Csakhogy egy korszak szövegeinek nemcsak filológiája van, hanem esztétikája és szellemisége is. Mert hát melyek is a kuruc költészet jellemzői? Ezeknek a verseknek a médiuma a szóhagyomány volt, még akkor is, ha némelyiket le is írták. Közköltészet volt. Legtöbbjüknek nem volt állandó szövege, kurtították, bővítették, formálták őket. Ezek tehát alakuló szövegek. Vagyis Thaly a kuruc költészet szellemiségét követte, amikor a megtalált verseket, balladákat hol összevonta, hol tovább formálta, egyszersmind szebbé is téve azokat. Thaly azt írta meg, s úgy, amit, s ahogyan egy kuruc kori költőnek kellett volna megírnia, ha olyan tehetséges poéta lett volna, mint Thaly, mondta Szerb Antal. Igaza is van. Persze, a filológiai tények azok tények maradnak. Keletkezéstörténeti szempontból ezek a Riedl és Tolnai által górcső alá vett szövegek nem hitelesek, vagy nem egészen azok. Ellenben hitelesek szellemük és poézisuk szerint. Nem történelmi tények, de valódi dokumentumai az emlékezetnek.

Itt van például a legszebb kuruc versek egyike, az *Őszi harmat után*. Thaly adta ki 1872-ben, s ez a körülmény csakhamar gyanússá tette. Idézzünk belőle pár strófát!

Őszi harmat után
Nagy hegyeknek ormán
Fújdogál a hideg szél,
Fújdogál a hideg szél.

Zöld erdő harmatát
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél,
Hóval lepi be a tél.

[...]

Csillag jár, mely felül
Szél zúg, folyhó repül,
Arra vészem utamat,
Arra vészem utamat.

Ha minden elmarad,
Isten el nem marad!
Reá bízom magamat,
Reá bízom magamat.

Túl szép ez, mondták a kritikusok. Gyanús! Persze volt, aki még a nemzeti trikolór színeit is belelátta a szövegbe, ami nyilvánvaló anakronizmus. De ez nem írható Thaly rovására. És maga a vers? Szép, de nem kuruc vers, állapították meg. És akkor, éppen a filológia révén, kiderült, hogy Thalynak van igaza. Ha nem is teljesen. Mert előkerült két vitathatatlanul hiteles szöveg a kuruc korból hasonló szöveggel: a *Zöld erdő harmatát*, és a *Boldogtalan vagyok*. Idézzük az előbbit, nem a hitelességet igazoló párhuzamokra vadászva, azok úgymint adódnak!

Messzire bujdosom,
Hazámat itthagynom,
Isten vezérli dolgom,
Isten vezérli dolgom.

Jobb hát a darvakkal,
Vagy más nadarakkal
Elbujdosnom messzire
Elbujdosnom messzire.

És most a másikból vegyünk egy strófát!

Őszi harmat után
Végre mikor osztán
Fújdogál az hideg szél,
Nem sok idő múlva
Sárgul hulldogálva
Lassan-lassan az levél,
Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé az tél

Az utóbbi két verset a *Magyar költők 17. század. – A kuruc kor költészete* II. című kötetből idéztem. (Szépirodalmi, 1990. 516-520.) Látjuk már Thaly Kálmán megoldását. Összevonta a két hiteles szöveget és kiegészítette saját ihletével. Három szövegünk van tehát, egyaránt kifejezik a kor szellemét és a bujdosó magyar sorsot. Még a dologhoz tartozik, hogy a kuruc kor átnyúlik a 18. századba, de sajátosságait tekintve még a 17. század irodalmának részei. A századok nem úgy váltják egymást, mint az éjjeliőrök. (márc. 5.)

Kuruc vers? Népdal?

(XVII. századi jegyzetek 5.)

Tudjuk, hogy Tyukodi pajtás nótája (Te vagy a legény, Tyukodi pajtás) meg Bercsényi panasza (Gyöngé violának, letörött a szára) nem a kuruc korban keletkezett, kései szövegek, nem kuruc versek, hanem kuruc nóták. De azért megjegyzem, ha egy baráti társaság, borozgatás közben dalra fakad, hát nem a *Thököly haditanácsát* vagy a *Porció-éneket* adják elő, hanem a Tyukodi pajtást és a Bercsényi sirását. Dacolva a filológiával. Amelynek ez esetben persze igaza van. No de a *Megjártam a hadak útját* című verset miért nem látom a kuruc költészet gyűjteményeiben? (Igaz, nem néztem át valamennyit.) A népdalok között lehet megtalálni. (Olyan éles határvonal lenne a kuruc közköltészet és a népdalok között?) Azt azért megjegyzem, hogy mintha túlzott szkepszis jutna érvényre itt is (gondoljuk az Arany által kárhoztatott „kora józanságra” naiv eposzunk kapcsán), mint például az egyébként igen fontos Szegedy-Maszák féle háromkötetes irodalomtörténeti tanulmánykötet első részében, ahol kritikus szellemű szerzők kezüket dörzsölgetve kimutatják, hogy ösköltészetünk nem is volt, rovásírásunk is kései hamisítvány, és így tovább. (Puskás Ferenc jut eszembe, aki az újonc és lámpalázás Tichy Lajostól második rossz passza után megkérdezte: Öcskös, te kivel vagy?) Na, mindegy, a vers végül is megvan, és szép. Idézem három-három strófáját az elejéről és a végéről:

Megjártam a hadak útját
Nem tartottam lovam száját!
Nem tartottam lovam száját,
Most siratom magam baját.

Harcoltam és a hazáért,
Istenért és szabadságért.

Búval eszem most kenyerem:
Bujdosó lett én belőlem.

Ihol késő most bánkódni,
A harc után hadat vágni.
Megyek messze Rákóczival,
Szívem tele bajjal, búval.

[...]

Búval vagyok bővelkedő,
Sok nyomorúság-szenvedő.
Elhagylak én, áldott haza,
Nem láthatlak soha, soha.

Hol szépséges feleségem?
Hol vagy te is nemzetségem:
Kis gilicém, kicsi lányom?
Kérem Istent, hogy megáldjon!

Harcoltam én a hazáért,
A haza szabadságáért,
Most bujdosás a kenyerem:
Sós a könnytől, mikor eszem.

A szöveget a *Magyar népdalok* című gyűjtemény II. kötetéből idéztem. (Szépirodalmi Kiadó, 1970. Csongrádban gyűjtötték, de bizonyára máshol is dalolták.) (márc. 10.)

„Ulysses Pannonicus”

(XVII. századi jegyzetek 6.)

Szepsi Csombor Márton 1595-ben született Szepsiben, s rövid életét befejezve 1622-ben halt meg, mint „a varannai magyar eklézsiában szolgáló alázatos tanító”. Miután kiutálták a Kassai rektorságból a magyar református ortodoxia szűkagyú, műveletlen képviselői, akik oly sok kárt okoztak a magyar művelődésnek, elég Kis Miklósról és Apáczairól gondolkunk. Hogyan is tűrhették volna meg ezek a peremvidéki szellemek Szepsi Csombor Mártont maguk között, aki Európát bejárta városi polgár volt, alighanem az első urbánus írónk. Bethlen Gábor művelődéspolitikájának híve.

Fő műve az *Europica Varietas*, az első nyomtatott magyar útirajz, amely 1620-ban jelent meg Kassán. Ez a könyv, kitérve a Nyugat felé néző ablakokat, megnyitotta a magyar horizontot a városias Európa felé. Szerzője 1616 júniusában indult vándorútjára, és Danckát, Rotterdamt, Párizst, Londont útba ejtve 1618 augusztusában ért haza. És nekiállt megírni európai tapasztalatait. Elmeséli, milyen maghatottan állt meg Rotterdami Erasmus szobra előtt, és mennyire megcsodálta a Canterbury-i székesegyházat, ahol a vértanú Becket Tamás nyugszik. Anekdotikus elbeszélése egyszersmind szigorúan megszerkesztett, kerek egészzé alakul. Reneszánsz prózájának visszafogott, világos stílusa egy-egy alkalommal, mint például a Szent Bertalan-éji szörnyűség felidézésekor, manierista színeket csillogtat. (205-208) Az anekdotikus részletek közül említhetem a remete özvegygel való találkozás jelenetét (172-173), tengeri betegségének és a matrózok goromba szertartásának elbeszélését, és azt is, hogy meglopták, s hogy a skorbuttól majdnem kihullottak a fogai. Egy alkalommal egy vendéglőben egy pohár sert rendel, de hármát fizettetnek vele. Csak akkor érti meg, hogy

miért, mikor a vendéglős asszonylánya ölelgetni kezdi, és „gyakran megcsókolni”. Ő azonban, mert hát tartózkodó és szemérmes, inkább távozik. De most ezek helyett két angliai jelenetet idézek. Az egyik során a puritán magyar ifjú elcsodálkozik, már-már megbotránkozik az angol nők frivol viseletén. „Az asszonynépnek pedig sokféle öltözete, némelyik, azmint itt nálunk, csak főkötőben, szoknyájukat abronccsal szélesítik, ebben mindnyájan megegyeznek, hogy valakik a tizennégy esztendőt meghaladták és a negyvenet el nem mulatták, nagy szépen csecsüket, ha ítélik, hogy előállhatnak fejér és tetejes voltával, kimutatják, melyeknek válasza közibe egy drága keresztet avagy Agnus Dei-t, azmint híják, bocsátanak.” (183) És idézek még egy, szerintem ma is igen elgondolkodtató angliai jelenetet. „Innen egy kis kapun az városba hogy béménék, egy sereg szerecsen leányokra találtam, kiket csak akkor hoztak volt Etiópiából az tüzes tolvajok, minthogy árulták, igen szép ruhába öltöztették volt fel őket.” A magyar utazó szembetalálkozik a gyarmatosítás és rabszolga-kereskedelem Londonban megszokott, ám őt felettébb elcsodálkoztató tapasztalatával. (Azzal, aminek visszája manapság zajlik Európában.)

Az *Europica Varietas* Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter által gondozott szövegkiadása 1969-ben jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál (erre vonatkoznak az oldalszámok), de az említett filológusok Szepsi Csombor összes műveinek kritikai kiadását is sajtó alá rendezték az Akadémiai Kiadónál 1968-ban. Az összes szó az útirajz és a vegyes írások közlése mellett főként a szerző másik fontos művét takarja, az *Udvari Scholát*, amely az első rendszeres erkölccstanunk. Posztumusz munka, Bártfán jelent meg 1623-ban. A szerző Nyáry István Ferkó fiának tanítója volt, és húsz „intésben” foglalta össze számára etikai nézeteit. A tanító a tanítványával együtt a felvidéki pestisjárvány áldozata lett. Az *Udvari Schola* mégis élteti mindkettőjüket. A test elporlad, ám a papír megmarad. De a Mestert főként az *Europica Varietas* teszi eleven íróvá, amely a csodálatosan gazdag magyar XVII. századnak egyik fontos műve. Szepsi Csombor leginkább e mű által élhet úgy a nemzeti emlékezetben, mint „Ulysses Pannonicus”. (E kifejezést őrá vonatkoztatva egyik kortársától vettem.) (márc. 15.)

Miről énekel a rigócska?

(XVII. századi jegyzetek 7.)

A minap történt: egy baráti társaságban borozgatás közben, úgy éjfél felé járván az idő, népdalokat kezdtünk énekelni. A többi között ezt:

Nem szoktam, nem szoktam kalickában lakni,
Csak szoktam, csak szoktam mezőben sétálni.

Fenyőmagot enni, folyóvizet inni,
Ágról ágra járni, szabadságban élni.

Az az igazság, hogy nem pontosan így énekeltük. Az előbb idézett strófában a kalickában *hálni*, majd a *zöld erdőben járni* kifejezés szerepelt, utóbb pedig a folyóvíz helyett a *gyöngyharmat* került a nótás ajkakra. De ez most mellékes. Felhívtam barátaim figyelmét arra, hogy ez a dal így csonka, mert hát mire vonatkozik az, hogy „nem szoktam”, s kinek énekli ezt a madár, aki egy rigócska. Csodálkozva hallgattak. Akkor elénekelttem nekik a népdal hiányzó elejét:

Rigócskám, rigócskám, csacsogó szajkócskám,
Jöjj bé hozzám, jöjj bé, te fekete rigó!

Csináltatok néked ezüstből kalickát,

Abban csináltak aranyból válúcskát.

Belé enned adok fejr zsemlyecipót,
Reá innod adok piros szerelem-bort.

Vagyis tehát a rigócska, akinek a helyébe akár egy leányt is lehet gondolni, a kínálkozó jómód helyett a szabadságot választja. (Reméljük, soha nem bánja meg.) Ezt a népdalt, nem egészen ezzel a szöveggel, Erdélyi János adta ki 1846-ban. Gyökerei azonban a kuruc kor felé ágaznak. Hála Istennek nem kezdte ki a filológiai kételkedés. Bekerült az újabban, 1990-ben kiadott kuruc kori gyűjteménybe. (*Magyar költők 17. század – a kuruc kor költészete*. II. 530-531.) (márc. 16.)

„Egyetlen szót mondok: iskola”

(XVII. századi jegyzetek 8.)

A barcasági Apácáról, szülőfalujából elszármazott Apáczai Csere János a mindentudás ígézetében élt. Jó tanárai voltak: Kolozsváron Porcsalmi András, Gyulafehérváron a neves Alsted, Bisterfeld és Piscator. 1648-ban Hollandiába ment, megismerkedett a puritánizmus eszméivel, Descartes tanaival. A héber nyelvet Coccejustól tanulta. Az 1651-es év két szempontból is nevezetes számára: teológiai doktori címet szerzett Harderwijkben, az ottani egyetemen, és megnősült: feleségül vett egy utrechti hajadont, Aletta van der Maet-ot, aki hűséges társa lett, sőt sorstársa. Hazatérve az erdélyi iskolarendszer és műveltség jobbításának szentelte életét. Azt hitte, erdélyi kollégái megértik céljait, s majd segítségére lesznek. Ehelyett irigység, előbb sunyi, majd nyílt gyűlölködés fogadta. Németh László szavával: „A nagy magyar barbárság” vette körül (és fojtogatta).

Gyulafehérvári székfoglalójában (*A bölcsesség tanulásáról*) összefoglalta a tanulás alapelveit: alapos felkészültség, a tudományok önfeláldozást is vállaló tisztelete és szolgálata, a *sapientia* hasznosságába vetett bizalom, az emberi ész tisztelete – ezek az alapelvei. 1655-ben megjelent fő műve, a *Magyar Encyclopaedia*, egy rendkívül gazdag ismeretanyag rendszeres összefoglalása. Korának egyik legfontosabb műve. De hát éppen ez volt a baj. Gyanúsítgatások, tanártársainak „farkasnevetése” fogadta (ez megint Németh László szava). Féltékeny ellenfele, Basire Izsák a fejedelem jelenlétében 1655. szeptember 24-én nyilvános vitára kényszerítette, s a gyűlölködők mindig beváló módszerével ravaszul félremagyarázta szavait, s olyan állításokat tulajdonított neki, amelyeket ő soha nem mondott. Azt nem titkolta, hogy a puritánus mozgalom híveként *presbiteriánus*, vagyis a megújítandó református egyház irányításában a presbitériumoknak, azaz a hívek által választott, világiakból álló képviselőtestületnek kívánt vezető szerepet biztosítani (a *presbiteros* szó jelentése: bölcs öregek), de joggal tagadta, hogy az angol forradalmárok követője, az *independensek* híve lenne. Ám a stigma ráégett. Rákóczi György megfenyegette, hogy a Marosba hányatja, vagy a toronyból vetteti le. Apáczai állását veszítette, szerencsére a fejedelem anyósa, a művelt Lorántffy Zsuzsanna segítő kezet nyújtott neki, s a kolozsvári kollégium igazgatója lett, ahová követték hűséges gyulafehérvári tanítványai. Hogy milyen kiváló tanár volt, miféle módszerekkel és milyen tiszteletre méltó eredménnyel dolgozott, azt tanítványától, Bethlen Miklóstól tudjuk. Apáczai szentül hitte, hogy egy ország boldogsága a korszerű iskolarendszertől függ. Ezért kolozsvári székfoglaló előadásában (*Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról*) a bölcsét idézi, aki a szószekre lépve egyetlen szót mondott: ember, ő is egyetlen szót mond, tette hozzá: *iskola*. Szerinte minden bajunk forrása a tudatlanság. „Szeretném tudni – mondja –, honnan van a mi házi tűzhelyeink körében is annyi gonosz család, annyi rossz családapá, családanya, rakoncátlan fiú, csalárd, verekedő és kegyetlen földesúr, ármányos és hitetlen szolga? És honnan vannak egyházunkban annyian a kereszténység alapelveit nem ismerő, lelkipásztor álarcot magukra öltött papok [...], az

iskolákban annyi élősdi éhenkórász, a tudomány híveinek álarcát magukra öltött üresfejű emberek, az iskolaügyek rókái? És az állami életben annyi megvásárolható bíró”. Apáczai szentül hitte, hogy ezeken az állapotokon a korszerű tudást oktató, jó iskolák képesek változtatni. De nem sok ideje maradt tervei megvalósítására. „A szörnyű tanulás, és az Isten háza és közönséges jó miatt való buzgó szorgalmatoskodás betegíté száraz betegségbe, melyben is semmit sem kedvezvén az erős lélek az erőtlén testnek, ki kellett menni belőle, úgy tetszik ultima diei 1659” – írta Bethlen Miklós. Itt megjegyzem, hogy Pápai Páriz Ferenc pályája is Apáczai mellől indult. Özvegye csak két évvel élte túl. Együtt nyugszanak a házsongárdi temetőben. (Eszünkbe jutnak Áprily Lajos szép versének sorai.)

A *Magyar Encyclopaedia*, Apáczai fő műve („Minden tudomány summája”), sűrítőmánya a XVII. század tudásának. Ha valaki meg akarja tudni, mit gondoltak a század emberei, legjobb koponyái, miben hittek, mit tudtak és miben tévedtek, tessék elolvasni ezt a páratlan tudománytárat. (Apáczai monográfusának, Bán Imrének gondozásában 1959-ben újra megjelent a Szépirodalmi Kiadónál.) Azt nem hiszem, hogy, mint olvasom, az elefánt fának dőlve alszik, s a róka a farkával rántja ki a halakat a folyóból. De az igaz, hogy így hihették, s ez igen tanulságos. És lebilincsel a „bolyongó csillagokról szóló szakasz, Európa geográfiai leírása, amelyben Erdélyről szólván hozzászól, mert ezt még külföldön írta: „szegény hazám, vajon mikor látlak!” (164), s elgondolkodtatott a családról, a férfi és nő viszonyáról való hagyományos felfogás. „Az asszonyi állatnak (az *állat* szó jelentése: teremtmény, élőlény) feleségnek tisztelték ezeket: hogy az ő ura (férje) reá való gondviselését tehetsége szerint édes tanácsával s szorgalmatos otthon való munkájával fizetgesse vissza életének minden napjában, hogy csendes lélekkel, nagy böcsülettel s ezekhez illendő külső magaviseletével, szavaival, ábrázatjával az urát (férjét) mind jelen s mind távollétében mindenkinek felett tisztelje.” (349) Kérem a nőmozgalmi aktivistákat, ha ezt olvassák, bár nem nagyon hiszem, vegyék figyelembe, hogy a szerző ezt négyszáz évvel ezelőtt írta, s minden kort a maga nézeteivel együtt kell látni, megítélni, későbbi eszméket nem helyes visszavetíteni. Habár például amit a zsarnokról mond, az akár ma is figyelemre méltó lehet: az a zsarnok, aki az országot „csalárdsággal, avagy erővel hajtja maga alá”, aki „tudva és szántsándékkal a polgári társaságnak minden, avagy több igazát elfordítja”, s ezért az ellene való fellépés jogos. (363)

Németh László tanulságos művet írt Apáczairól, s bár ő ezt drámának szánta, a második felvonás feszült Basirius–Apáczai vitáját leszámítva, nem az. Esszének, tanulmánynak viszont nagyon érdekes. (*márc. 25.*)

„Hova lettek, hova mentek...”

(*XVII. századi jegyzetek 9.*)

Mint mondtam, a kuruc költészet, szellemiségét, jellemzőit tekintve, elvileg a XVII. századhoz tartozik, noha szövegeinek keletkezése túlmutat, túlhullámszik a századfordulón, sőt még a szatmári békén is, amely történeti szempontból lezáró eseménynek számít. De az a vers, amelyről most írok, ennél is jóval későbbi, hiszen a jelek szerint az 1730-as években keletkezett. A *Rákóczi-nótát* idézem:

Jaj régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép?
Valál olyan szép,
Magyar nép!
De a sasnak körme között

Fonnyadsz, mint a lép,
Szegény magyar nép!
Megrontattál, mint cserép,
Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?

Jaj, Rákóczi, Bercsényi,
Magyarok élő vezéri,
Bezerédi,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai!
Az ellenség mindenfelől
Őket emésztí,
Űzi, kergeti,
Búval epesztí,
Közinkbe nem eresztí.
Jaj, hát szegény nemzetünket
Miképpen vesztí!

Ezúttal is a 17. századi kötetből idéztem a szöveget (II. 415-416.), ezt a fájdalmas, zokogó panaszdalt, siratóéneket. A vers a hatalom elleni, a lázadás parazsát szító hagyomány része lett, nemzeti ének, afféle *Hymnus* előtti himnusz, amelynek rangját növelte a hivatalok által történt tiltása. Ezzel kapcsolatos az általam most szóba hozandó irodalomtörténeti adalék, amely ezzel a nótával függ össze, ám jóval későbbi még annál is. Csokonai 1799-ben adatta elő csurgói tanítványaival *Cultura* című színdarabját, amelyet valószínűleg néhány évvel korábban írt, s alkalom kínálkozván, elővette a szöveget, de az is lehet, hogy erre az eseményre írta. A játék cselekménye Tisztas úr házában játszódik, ahová megérkezik a külföldi tapasztalataival hivatkozó Szászlaki, hogy elragadva a háziúr lányát, Petronellát kedvesétől, Lehelfitől, külföldi mintára alakítsa át a nemesi házat és a birtokot. Ebben a helyzetben idézik a szereplők a *Rákóczi-nótát*.

POFÓK De hát a Rákóczi nótáját tudod é?

KANAKÚZ Á, Á.

POFÓK Ej te, be kár azt nem tudni, – mikor azt hallom, mindjárt piszeg bennem a magyar vír. [...]

FIRKÁSZ Ej csak itt mondja sub rosa az udvaron, osztán nem is úgy kívánom én, csak még is exempli gratia (példának okáért).

POFÓK No már az Úr kedvéért csak még is megcselekszem. (*Danolja*)

Haj Rákóczi, Bercsényi, – Tököli!

Nemzetünknek régi híres magyar vitézi!

Hova lettek, hova mentek nemzetünknek

Régi híres magyar Vitézi?

Szegény magyar níp,

Mikor lesz már íp.

Mert a sasnak körme között, körme között

Fonnyad mint a Líp

Töredékeny, mint cseríp

Szegény magyar níp.

FIRKÁSZ Excelleneter, valde bene. (Kitűnő, nagyon jó.) (*egyszerre mondják*)

A csurgói előadáson részt vett az akkor Csurgón élő Nagyváthy János, akiről Csokonai Tisztes úr alakját mintázta, a neves közgazdász író tehát önmaga tükörképét látta a színpadon, de ez nem lett volna baj, sőt ez a tükörjáték inkább tisztelgő gesztusnak számított. Tisztes úr rokonszenves figura. De abból már baj lett, hogy az előadást megnézte az iskola patrónusa, a Keszthelyről átrándult Festetics György is, aki megrettent ettől a kurucos betétől (amihez kapcsolódva a szereplők eljárták a kanásztáncot, ezt a harcias magyar aktust, ha már lúd, legyen kövér), és nemcsak azért vonta össze grófi szemöldökét, mert udvarhoz hű főúr volt, hanem mert féltette iskoláját az esetleges retorziótól. Előadás után szemrehányást tett Csokonainak, magyarán jól letolta, s ezt a kritikáját otthonról, az iskola igazgatójához írt levelében is kifejezésre juttatta, mert tudta, hogy illetéktelen szemek követik levelezését, s ő a nyilvánosság előtt hangsúlyozni kívánta nemtetszését. Csokonai következő színművében, a *Karnyónéban* akarta jóvátenni a dolgot, eléggé meglepő módon, sőt igencsak talányosan. De erről elég most ennyi. Az viszont így is jól érzékelhető, hogy a versek utóélete nem kevésbé tanulságos és érdekes, mint maga a szöveg. Megemlítem még zárásként, hogy a *Rákóczi-nóta* híres (már Rimaynál is meglévő) rímpárja (*nép-tép*) Kölcseyre is hatott a *Hymnus* megírásakor. Finoman beépítette művébe ezt a nemzeti hagyománnyá vált lírai emléket. (A *Cultura* szövegét a mai nyelvhasználatához igazítva Kádár Jolán nyomán idéztem, *Színművek* 2. Akadémiai 1978, 153-154.) (ápr. 1.)

Egy régi hősének nyomában

(XVII. századi jegyzetek 10.)

Kerekes Izsák balladája tudomásom szerint a műfaj archaikus csoportjába tartozik, a középkorba, sőt még régebbre vezetnek nyomai. Azért írok róla ebben a sorozatban, mert a szöveg alakulása a kuruc korig tartott, akkor nyerte el ismert formáját. Ezt igazolja, hogy amikor közeledik az ellenséges sereg, „mint a setét felleg”, a szereplők azon tanakodnak, hogy „kuruc-e vagy labanc”, de mint kiderül, a szebeni rácok csapata érkezik. A történet jól ismert, korábban az egyik általános iskolai tankönyvben is szerepelt, de talán már kiszorította onnan Harry Potter. Szóval, ami lényeges: Kerekes Izsák részegen ment haza, lefeküdt a lovak jászlába, s amikor családtagjai észrevették, hogy „jödögel” az a nagy fekete sereg, futottak érte, próbálták ébresztteni, de hiába. Közben azok meg csak jöttek. A történet tehát a hős vétkével, mint kiderül, tragikus vétkével kezdődik. Nem indul a csatába. Nem azért, mert meg van sértve, mint Akhilleusz, az ő mulasztásának magyarázata prózai: be van rúgva. (Igaz, ennek a bódult alvásnak, álomnak lehetne akár mitikus sejtelmeit is érzékelni.) Előbb az apja próbálja ébresztteni, azután az anyja, hiába, de harmadik ébresztésre, „szép gyönyörű mátkája” serkentésére, aki leginkább ki van téve a veszélynek, felugrik, kardot köt, s felugrik lovára. A háromszoros ismétlődés ősi motívum, a népmesék szintén ismerik. Izsák egyedül száll szembe a szebeni rácokkal, mint Roland a szaracénokkal. Igazi heroikus tettet hajt végre:

Hullatja a rácot a kardja egy-másra,
Egy elembébe gyalogösvényt vága,
És visszajöttébe szekérutat nyita,
De akkor megbotlék a lovának lába,
Ő meg a lováról a földre borúla.

Baljós, végzetes motívum. Úgy járt a lovával, mint Rákóczi a trencsényi csata előtt. Annak sem lett jó vége.) Csata előtti szavai szintén hármassal fokozással formálódnak:

Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,

Meghalok én még ma magyar nemzetemért.

Mint Hektor Trójaért, a családjáért. Kerekes Izsák meghal, vesztes harcából pedig hősi ének született (mert a vesztes csata, mint tudjuk, inkább áhítja a megörökítést, mint a győztes küzdelem), a hősi ének pedig szerkezetét és szemléletmódját megőrizve balladává alakult. A *Magyar népköltési gyűjtemény* harmadik kötetében jelent meg 1872-ben, a *Székely népballadák* című, Buday György fametszeteivel díszített kiadványban is szerepel, én az Ortutay–Kríza Ildikó féle kötetből idéztem. (ápr. 3.)

Pokoljárás. Louis-Ferdinand Céline könyve (*Utazás az éjszaka mélyére*) régóta várt rám. Eleget hallottam róla, féltem nekikezdeni. Most végigolvastam. (Itt van a polcomon Szávai János fordításában két kiadása is, a Magvetőé 1977-ből, az Európáé 2003-ból. Ez utóbbit választom, mert nagyobb betűt jobban látom.) Nem volt könnyű. Nem az a legnagyobb teher az olvasó számára, hogy az író, illetve Ferdinand Bardamu, az elbeszélő pesszimista. Vannak egészen jó pesszimista írók. Sőt. Ők vannak többen. Sokkal nagyobb gondot jelent annak, aki kézbe veszi, hogy enyhítő körülmények nélkül elítéli a világot, mely szerint „iszonyatos és gyűlöletes”. A jobb módúakra haragszik, a szegényeket megveti. „A szegények szinte sohasem kérdezik meg, miért kell elviselniük, amit elviselnek. Gyűlölik egymást, és ennyi már elég is.” (150) Jellemző a történetre az a jelenet, amikor a hentesbolt elé kitesznek az utcára egy levágásra ítélt disznót, hogy megölése előtt az arra járók még kedvükre kínozhassák a visító állatot. A regénybeli világképnek két meghatározó metaforája a holtak temetői víziója (349-352) és az örültekháza, ahol hősünk orvosként dolgozik, illetve inkább csak szemlélődik. Európa, Amerika (a Ford-gyár futószalagjával, ahol géppé vált emberek végzik megalázó munkájukat), Afrika a dzsungellel és a számítóan kegyetlen gyarmatosítással, ahol primitív bennszülöttek vigyorognak a züllött gyarmatosítókra, mindez rettenetes. Főként Franciaország az. Jellemző, hogy a cselekménynek ebben a szakaszában egy eltussolt gyilkosság áll az események középpontjában. De az író az egész nyugati civilizációval leszámol. Éjszakai világ ez. Ez az éjszaka-kép áthálózza a szöveget. És elnyeli az embert. „Amikor belejutsz az éjszakába – mondja az elbeszélő – először megijedsz, de aztán igyekszel megérteni, és akkor már nem jössz föl többé a mélyből” (362) A pokol mélyén csak egy apró fényforrás világít. Alcide ez, egy gyarmati tiszt, úgy emlékszem, őrmester, aki félretett pénzéből beteg unkahúgát gyógyíttatja. Ha ez a szereplő nem lenne, talán földhöz vágnám ezt a kegyetlen könyvet. Pedig szerkezete hibátlan, stílusa makulátlan, cselekményszövése – a maga világképének keretei között – következetes. Annál lesújtóbb. (ápr. 20.)

Késleltetett életrajz. Fekete Éva *Lukács György* című biográfiai műve valóban késleltetve jelenik meg, amire alcíme utal (Kalligram, 2021.) Egyes kritikusai szerint azért ez a késés, mert a szerző hősenek kommunista pályafordulatát irracionális döntésnek tartja. A kiadó annak idején ezért fektette a kéziratot. Ez lehetséges. Én azonban úgy gondolom, és ebben a vélekedésemben a szerző (talán könyvének szándéka ellenére) megerősített, hogy ezt a különös sorsfordulatot, Lukács valóban meglepőnek tűnő metamorfózisát két tragikus esemény magyarázza. Szerelmének, Seidler Irmának és barátjának, Popper Leónak a halála. Irma öngyilkossága után Lukács valóságos mítoszt teremtett a nő emléke köré, ahogyan Popper emlékét is jó ideig cipelte. Seidler Irma és Popper Leó halálával Lukács két védangyalát veszítette el. Lelki támaszait, az iránymutató fényt. Nélkülük nem tudott már tájékozódni. Üres volt a lelke. Keresett hát egy materiális Irmát és egy népmozgalmi Leót. Akik majd nem hagyják cserben. Egy kései vallomásában azt mondja a számára valóban nagy lelki tehertételt jelentő 1919-es tiszafüredi átkelésről, s ottani népbiztosi szerepéről: „köllött csinálni.” És végső soron ugyanígy jöttek létre a pálya második felében a marxista művek, az

Ontológia és az Esztétikum sajátossága, meg a többi. Ezeket „köllött csinálni”. Nem csupán külső készítésre, persze, azért is, ám sokkal inkább belső indíttatásra: Irmát és Leót keresve. Hült helyüket kutatva. És meg köllött tagadni a korai, szellemtörténeti inspirációra született műveit: *A lélek és formákat*, *A regény elméletét* és *Az ifjú Hegelt*. Ám ezek a művek (és a *Drámatörténet*, meg talán *A történelmi regény első fele*) az átok ellenére megvannak. És ezek az életmű legértékesebb darabjai. Lukács a magyar szellemtörténet egyik legnagyobb, és kezdeményező szerepet betöltő alakja – saját akarata ellenére is. Fekete Éva könyve ezért igen tanulságos könyv. Jó, hogy végre megjelent. (május 10.).

Nádas Péter *Rémtörténetek* című új könyvéről (Jelenkor Kiadó) Szolláth Dávid okos elemzést adott az *És* május 27-i számában. Helyesen érzékelt a könyv műfaji összetettségét, az epikus fogások mellett megfigyelte a dramaturgiai eszközök következetes írói működtetését, mint amilyen például az a színpadi karokra emlékeztető közösségi szólam, amely a falu hangját képviseli. Az elemző rámutatott a cselekményben meghatározó szerepet játszó kettős érzelmi sodródásra, a nyomorék, de kivételes intellektusú Misike és a „vadember” Bolog Imre Piroskára gyakorolt hatására, amely a bonyodalom kifejtésében is fontos szerepet játszik. A falu rémes hely, az ember borzalmas lény – állapítja meg az elemző a regény világképéről. Úgy tűnik, ez a megállapítás a népi irodalom záróakkordja. (Nádas évtizedek óta falun él, ismeri az ottani életet, és páratlanul pontos leírást ad a vidéki élet magatartásformáiról, a mezőgazdasági munka folyamatairól, mint például a kapálás.) Ám a fő kérdés nem a tempós tárgyi leírásokban és a cselekmény egyébként igen lassú mozgásában található (mindez felettébb tudatos szerkesztésre utal), hanem ezek mögött: a szereplők beszédmódjában, a történetnek a hangzó rétegében rejlik. A könyv szereplői egy lepusztult, ismétlődésekkel teli, szitokszavakkal zsúfolt nyelven beszélnek. Ha azt mondanám, hogy a beszédük (és persze a gondolkodásuk) trágár, túlságosan könnyen elintézném a dolgot. De ne feledjük, hogy a nyelv, most általában a nyelvről beszélek, viszonyrendszer. Egy szó vagy kifejezés attól trágár, hogy megvan, mondjuk így, a művelt változat lehetősége. A kettő viszonylatában minősíthető trágárnak (vagy műveltnak, irodalminak) az adott nyelvi jelenség. Az beszél trágár nyelven, aki ismeri ugyan a „szalonképes” megoldást, de valamilyen oknál fogva mégsem azzal él. A trágárság döntés kérdése. Nádas szereplőinek ellenben nincs választási lehetőségük. Nekik ilyen az anyanyelvük. Ők egyszerűen csak beszélnek. És csak így képesek beszélni. És ami a legrémesebb, hogy a regény címére utaljak, ez a falusi, vidéki nyelv legyőzte azt a beszédmódot, amelyet városi vagy művelt, polgári nyelvnek nevezhetnénk. A nyelvet hangszernak szokták nevezni. Ha az, akkor ennek a zongorának már csak fekete billentyűi vannak. (május 30.)

Fragmentumok dicsérete

A töredékes (a később megcsonkított, vagy alkotója által már eleve be nem fejezett) irodalmi művek mindig kérdéseket vetnek fel. A szakemberek ezeket csonkaságuk miatt általában kisebb értékűnek tekintik, mint a befejezett alkotásokat, s ezért a kötetek függelékébe száműzik őket. De elképzelhető olyan felfogás is, hogy az olvasó közreműködésére számítva, aki majd képzeletében kipótolja a hiányokat, a fragmentumokat a befejezett művekkel egyenértékűnek ítéljük. Persze ennek feltétele az elkészült szöveg esztétikai minősége. Térey János és Borbély Szilárd most bemutatásra kerülő munkái ilyen értékű szövegek. A befejezetlenség oka mindkét esetben, mint tudjuk, a java korabeli és alkotóerejük teljében lévő szerzők váratlan halála. Nyitott műveket hagytak hátra. Várják az olvasót.

Térey János *Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy civis vallomásai* című könyvét némi fenntartással vettem kezembe, mert a szerző *Paulus* című verses regénye egykor (2001-ben) a felfedezés erejével hatott rám, a kortárs irodalom egyik alapművének látom ma is, legutóbbi munkái viszont kétségeket ébresztettek bennem. Leginkább a *Káli holtak*. (2018) Ezt még

akkor is elhibázottnak ítélem, ha a cselekmény egyik legfontosabb epizódját, a Trianon jegyében értelmezett kolozsvári Hamlet-előadás leírását zseniális találatnak vélem: a végén bevonuló Fortinbrasszal, azaz a Fortin Brascu nevű román tiszttel. S ha megkísérlem úgy értelmezni a történetet, hogy a könyvbeli holtak valójában nem is a Káli-medence rég eltemetett egykori lakói, akik, kikelve sírjukból, felláznak a vidékükre költöző, s azt uralmuk alá hajtó populáris kultúra képviselői ellen, hanem a pesti színésztársaság nagyon is eleven, ám művészetükben kiégett, s erkölcsi értelemben halott tagjai. Az említett regény ebben a „fekvésben” sem kerekedett ki számomra. Pedig a szerző azt befejezte. Ez a csonka szöveg viszont, az *Egy civis vallomásai* olvasás közben egyre inkább magához vonzott.

A kötet kiváló szerkesztője, Nagy Boglárka utószavában pontosan meghatározza, hogy a kötet tárgya „Térey János debreceni gyermekkorának és ifjúságának két évtizede, a családtörténet felkutatása, s mindennek hátterében a meghatározó alföldi város.” (469) Műfajmegjelölése is világos: a könyv, a gazdag helytörténeti résszel együtt is: emlékirat. Térey ugyanis a várostörténetbe ágyazott családtörténeti előzmények felől értelmezi saját identitását. „Az én őseim – írja –, az aranykalászos gazdák, sosem tartoztak az urak közé a valahány, most már tudom, hogy hetvenkét, majd száznegyven katasztrális holdjukkal, egytől egyig a földön, és a földdel dolgoztak, s tartásukat a két kezüknek köszönhatték. Nem voltak urak, és nem voltak proletárok.” (292) A múlt felől való önmegértéshez azonban a vizsgálódó rendkívüli erőfeszítése szükséges: „Az a kérdés, lemesz-e az őseidért a kútba, vagy sem.” (307) És kibírod-e azt, amit felhozol. A visszaemlékezés helyzete is embert próbáló. „Anyám halálos beteg, apám beszámíthatatlan, anyám nem épül fel soha, apám soha többé nem gyógyul meg, ez így nem kevés súly rajtam egyszerre, de majd megbirkózom mindezzel, és túlélem valahogy. (416)

A várostörténet centrumában az 1802-i tűzvész leírása áll (az „Ölükbe vették a lángok” című fejezetben), amely a lakók elképesztő kiszolgáltatottságát láttatja – szalmatető, zsindelyes vályogházakban laktak nyílt tűzhelyekkel –, s a pusztuló város narratori bemutatásába Csokonai szívszorító levélrészletét (szerény kis rejtekhelye odaveszéséről) és Bessenyei György művét, a *Debretzennek siralmát* idézi, aki a bihari birtokáról látcsövön szemléli a döbbenetes eseményt. Közelebb lépve a mához a szerző a nagyszülők szemével képzelgeti el a tehervagonokba zsúfolt, vízért könyörgő zsidók transzportját.

Az öt részből álló könyv legrészletesebben kidolgozott egysége az első szakasz (*Etelka-Földön*), kevésbé kimunkált, de még ebben az állapotában is informatív a hatvanas évekről és a budapesti élményekről szóló rész. A családi birtoktól való megválás jelképes eseménye a diófa kivágása. A múlt és jelen egy időtartamba sűrítését pedig a szerző korábbi szobájának küszöbe alól a följújtás során kiásott női csontváz példázza, akivel ily módon, anélkül, hogy tudta volna, megosztotta a szobáját.

A személyes rész gerincét az elmebeteg apával való viaskodás alkotja, akit időnként zárt osztályra kell vitetni. A felnövő fiú egyre inkább fél az apjától, és szégyellnie kell azt az embert, aki életet adott neki, s felnevelte. Itt érezhető leginkább, hogy az emlékirat mindig vallomás is, gyónás. Ennek legmegrendítőbb része az apa elszállításának jelenete. Az apától való elszakadás szimbolikus gesztusa a főhős-elbeszélő névváltoztatása: Tóthból Téreyvé. Ezek a szöveg kegyetlenül őszinte részei. De az önelemzés sem kíméletes: az író kendőzetlenül feltárja saját pszichológiai problémáit, s a belőlük fakadó, folytonos öngazolásra törekvő teljesítmény-kényszerét.

Nem könnyű olvasmány. De azok közé a könyvek közé tartozik, amelyek busásan megsegítik az olvasó fáradozását. Teljes élményt nyújt, bár töredékes. (Ki ne feledjem azt a remek párhuzamos verselemzés-betétet, amely Juhász Ferenc, Weöres Sándor és Csukás István szövegeinek bemutatását szemléletes korrajzzá szélesíti.)

Borbély Szilárd *Kafka fia* című regénye is töredékes szöveg. Számítógépének tanúsága szerint az író tragikus halála előtt két hónappal foglalkozott vele utoljára. Nagy Boglárka alapos filológiai megfontoltsággal gondozta ezt a művet is, amelynek szövegváltozatait és függelékszövegeit is beillesztette a kötetbe. Egy-két vendégtextust szintén, az író szándékának megfelelően. Példás tapintattal csak a legszükségesebb javításokat végezte el, s csupán abban az esetben alkalmazott magyarázó lábjegyzeteket, ha ez feltétlenül szükséges volt a megértés érdekében.

A regény címe többértelmű. Az elkészült szövegrészekben a Kafka név, mint birtokos jelző az író édesapjára, a kereskedő Hermann Kafkára vonatkozik, aki csalódottan, erős kritikával szemléli fiát, mert az viselkedésével az ő polgári életformájának a tagadását jelenti. Az apát mélységesen bántja fiának ő ellene irányuló szigorú kritikája. A címbeli birtokszó, s ily módon a cím egésze Franz Kafkára, az íróra mutat rá. De az apa nézőpontjából. Ebben a vonatkozásban Borbély Szilárd művének pretextusa, elő-szövege Kafka egyik legfontosabb műve, a *Levél apámhoz*, amelyben az író, tehát a fiú az apját hibáztatja nemcsak a zsidóságtól való eltávolodásáért, hanem azért is, hogy nem nősült meg, nem alapított családot, semmiképpen nem akarván apja életformáját reprodukálni, tovább örököteni. Ez a viszonyulás a pszichológiai határiszony klasszikus példája. A *Levél apámhoz* tehát ebben a kontextusban a tagadás műve, a kegyetlen tagadása.

Borbély azonban most megfordítja a látószöveget. Ebben a nézőpontcserében az egyik vezérszólamot Hermann Kafka „Drága Fiam” megszólítású fiktív levelei alkotják, amelyek a *Levél vádjaival* viaskodnak. Az apa mélységesen sértve érzi magát: „még mindig nem tudtam napirendre térni afölött – írja –, hogy engem hibáztatasz mindenért” (67), „a tanácsot is úgy veszed, mintha ellened irányulna” (103), és „minden kudarcodért engem okolsz”. Ez a felelősség áthárításának gesztusa lenne, ha nem a közös tragikus sors vállalásával járna együtt. „Te mindig azzal kínoztad magadat”, – ezek Hermann utolsó szavai, s egyúttal Borbély szövegének szintén záró textusa –, „hogy meg vagy átkozva. Ma már tudom, hogy az átok rajtam ül. Meg az anyádon. És ettől nincs keserűbb kijózanodás. Ámen.” (176) Ha így nézzük, Borbély Szilárd könyve fiktív válasz Kafka szövegére. Prózai „ellenstrófa”. Az, amit a poétika palinódiának nevez: visszaéneklés. De a kölcsönös tagadás, az egymáson ejtett sebek eltéphetetlen kapcsot is képeznek apa és fia között, ami az átok motívumában teljeseedik ki. E motívum mentén a Kelet-Európai sorsra is rápillanthatunk, hadd említsem a libatömés kegyetlen jelenetét, s szintén ide tartozhat még a fiatal borjú megölésének részlete, kitágítva a sorsszerűség tragikumát. Ez a kapcsolat vagy inkább összetartozás, az azonos mágneses térbe kerülés a szöveg szélesebb körében ugyancsak megvalósul. A Kafka nevet ugyanis (amely cseh szó és csókat jelent) a regény szétosztja a szereplők tágabb körében, akiket a név közös szemléleti térbe von. A hentes nagyapa is ide tartozik, de főként a képzelt ikertestvér, Anselm, aki Franz tükörképe. „A kirakatok előtt elhaladva Kafka meglátta az üvegen mellette haladó ikertestvérét. Figyelte, hosszú, szinte már-már nevetségesen hórihorgas alak suhant mellette. Időről időre eltűnt, majd a következő kirakat még párás üvegén újra feltűnt. Amikor Kafka megállt, hogy alaposan szemügyre vegye a kirakat üvegén tükröződő képet, az ikertestvére is megtorpant, és tétován feléje fordult.” (61) A tükröződések finom játéka felerősíti az apa–fiú kapcsolat párhuzamait is.

A *Kafka fia* címnek azonban lenne még egy másik jelentése is, amelyet Borbély művének egy korábbi, még 2010-ben készült tervezete alapján feltételezhetünk. E tervezet szerint a könyv másik vonulatában Franz került volna apa-szerepbe, s az ő feltételezett fiának keresése állt volna a cselekmény középpontjában. Ez a nyomozás, amelynek révén a fiúban unokáját fellelni akaró Hermann is részt vesz, nem vezet eredményre, mert ez a fiú, mint kiderül, gyermekkorában meghalt. Megjegyzendő, hogy Kafka, az író fiának feltételezése Kafka menyasszonyának és levelezőtársának, Felice Bauernek a barátnőjével, Grete Blochhal

kapcsolatos, ő lenne ennek a szegény fiúnak az anyja. Ez a történet a jelek szerint a Kafka-hagyaték megőrzésében kulcsszerepet játszó Max Brod – nem kellően megalapozott feltételezésén alapul. Legenda, amely, igazságtartalmának kérdésességétől függetlenül, a Kafka-univerzum részévé vált. Remek regénytéma, ezt Borbély Szilárd éles szemmel felismerte. Ezt a részt azonban nem írta meg.

Ám a töredékes műnek a hiányzó része a legtöbb esetben sajátos nyom is, amely, mint említettem, követésre, nyomkeresésre sarkallja az olvasót. Izgalmas kaland, nemcsak filológiai értelemben. Ebben pontos irányjelzésekkel segít bennünket Forgách András utószava. Mindkét művet a Jelenkor kiadónak köszönhetjük. (július 24.)

Egy figyelemre méltó könyvről. Szerzője, Horváth András pályakezdő pécsi író, az egyetem pedagógiai doktoriskolájának doktorandusza. Könyvének címe: *A moslák helyes keverési iránya*. A cím első szava könnyen megtéveszthetné az olvasót, valamiféle modorosan „új-naturalista” könyvet sejtven benne. De a keverési irány kifejezés helyrebillenti a tónust azzal, hogy a moslák keverésének ezúttal nem az arányáról van szó (így passzolna a fent célzott modorba), hanem az irányáról, ami egyetlen gesztussal megemeli az alaphangot. A *helyes* szóról még nem is beszélve, amely a borítólapon, igen ötletesen és kifejező módon pirossal van nyomtatva, sőt kurzív formában. Szóval ez egy jó cím, kíváncsívá teszi az embert. A könyv maga is, meglévő modorosságai, narratív kliséi és kisebb megoldatlanságai ellenére, figyelemre méltó munka.

A könyv rövidprózákat tartalmaz. Három ciklusra tagolódik. Ez nemcsak tematikus hármasságra, de az elbeszélő hangnem három változatára is utal (ironikus, fantasztikus, családi), miközben mindvégig egy érzékeny, szeretetvágyát ironiába rejtő, emlékidézését finom humorral társító beszélőt hallunk. Három variációt kapunk ugyanarra a rokonszenves alaphangra. Az első ciklus, az *Attitűd* önéletrajzi inspirációt sejtet (ami majd a harmadik ciklusban, a *Hisztiben* fog visszatérni), de aztán változnak a témák. Tájékozódási pontként felbukkan a szövegben Térey János neve, s egy pécsi miliő. (Cívis és tüke.) Az *In memoriam Csokiautomata* című szövegnél, ennél a remek Örkeny-parafrázisnál felkaptam a fejem, innen kezdve a szerzőnek nálam nyert ügye volt. Aki ezt tudja, hogy Örkenyt idézze a szöveg, de az mégis önmaga legyen, abban meg lehet bízni. És ezt a nívót meg is tudta tartani. A *Kevin-Bacon szám* ironiája, a *Fonák-tűnet* pszichológiai finomsága, továbbá a való és képzelet játéka a *Komfortzónában* hasonlóan „piros pont”. (Ezt a tanáros kifejezést azért használom, mert a szerző, mint említettem, szakmai igénnyel érdeklődik a pedagógia iránt, s talán az oktatói munka sem idegen tőle.) E rövid prózák keretein kissé túlmerészkedik a nagyobb lélegzetű *Az utolsó lépés*. Ennek alapján javaslom Horváth Andrásnak, hogy induljon el ebben az irányban is. Szerintem érdemes lenne megpróbálnia. (Persze, ezeket a „kurtákat” sem kellene elhagynia.)

A középső ciklus, a *Boldogság* mítoszparafrázisokat, és egyéb átiratokat tartalmaz, s mivel én szeretem Borgest, ezek a szövegek különösen tetszettek nekem. De nemcsak Borges miatt, önmagukért is. Leginkább a *Fata morgana* (benne egy precíz leírással, a homokra gondolok a 102. lapon), meg a *Sarlók* Ádámmal, Évával és Lilith emlékével. És ki ne feledjem a *Nárcisz pszichéjét* groteszk befejezésével. (Valamikor régen egy zseniális, mára Weöres Sándor és Bódy Gábor dacára elfelejtett színművel foglalkoztam, Ungvárnémeti Tóth László *Nárcisz*-drámájával, ez a téma azóta érdekel engem. Horváth András e téma eredeti feldolgozását adja.)

A kötetet befejező *Hiszti*-szövegekkel családi legendáriumot kapunk, mint említettem, ironikus változatban. Helyet kap benne, többek között, a dédapa öngyilkosságának emléke, a nagyszülők, szülők felvillantott arcképe, valamint a nevezetes sváb étel, a *filzl* elkészítésének módja, továbbá a pogányi erdő, a nagy séták hangulatával. A könyvnek a záró darabja, nem véletlenül, a kötet címadó írása. Egybekapcsolódik tehát a kezdet és a vég. Kiemelkedő

szöveg, mert egy hétköznapi cselekvés bemutatása képes sorsfilozófiává válni, tér és idő igen elgondolkodtató kettőshangzatával.

A kötet a Parnasszus Könyvek sorozatában jelent meg 2020-ban. Hozzám kissé késve jutott el, de örülök annak, hogy eljutott. (szept. 6.)

Eco. Ezt a „nemzetközi” tudóstípust soha nem szerettem. (Lehet, hogy irigyeltem is?) *A rózsá nevé* untam, mennyivel jobb ennél a *Pendragon-legenda*, mondtam, amikor Kulcsón, a Bécsy-féle tanszék tagjaival, a Duna-parton társalogtunk a regényről, amikor is Eco pontozással győzött. A tanulmányait többre tartottam. *A nyitott mű* (1976) akkor fontos volt, ma már közhely (ami, persze, elismerés is), a szerző klasszikus példáját magam is többször elsütöttem a zsidók Egyiptomból történő kivonulásának bibliai részletéről. Betű szerinti értelme a kivonulás története, amely allegorikusan a mi Krisztus általi megváltásunk, morálisan a lélek megtérése a bűnből, anagógikusan pedig az üdvözülés távlat. Kissé kacifántos, de végül is igaz. Egy jó szöveg mindig több lapot oszt nekünk: alsó, felső, király, ász. A barokk dicséretével ma is egyetértek, habár az a megállapítás, hogy a tapintható helyébe a látható lépett, kissé felületes. De az igaz, hogy a kék szín nem a szemünkben van, nem is a dolgokban (virágokban), hanem a pillantásunkban, abban, hogy a szemünk találkozik a tárggyal, amit kéknek látunk. – *A Hat séta a fikció erdejében* (1995) talán a szerző legérdekesebb könyve. Rétegeire bontja a Thienemann–Horváth-féle irodalmi alapviszonyt (amiről ő persze nem tud), s megleti azt, amit „narratív triásznak” nevez: a mintaszerző, a narrátor és a mintaolvasó fogalmaival. Ezzel kapcsolatosan engem érdekelt volna a *hipotipózis* fogalmának értelmezése. (Ezt Eco a 100. oldalon hozza szóba, de annyiban hagyja.) Voltaképpen miféle eszközökkel éri el a (jó) író, hogy szavakkal úgy tud leírni valamit, mintha mi, olvasók is látnánk azt. Ebből a szempontból sajnálom Ecót, hogy nem olvashatta Jókait, ő segíthetne neki. Eco egyébként ravasz ember, oszt lapot a művelteknek a *Sylvie*-vel, Gérard de Nerval regényének kissé túlbonyolított elemzésével, de a kevésbé műveltek is megérthetik a narráció fortélyait a *Három testőr* ügyes megvilágításával. Ez a regény egyébként még ennél is többet érdemelne. Én például harmadszori olvasásra, vén fejjel jöttem rá, hogy d’Artagnan valójában, a tudata mélyén nem a kedves, mindig segítő Constance Bonacieux-nébe szerelmes, hanem a démoni varázsa mögött oly esendő Myladybe. – A Carrière–Eco féle beszélgetésből (*Ne remélje, hogy megszabadul a könyvtől*, 2010) néhány gondolatot feljegyeztem: a krokodil bal szeméről, Buddha lábának lenyomatáról, meg a földönkívülieknek feltett kérdésről (Tessék?). Azt, hogy a Kheopsz piramis a Föld 1:43200 léptékű kicsinyített modellje, Várkonyitól is tudtam. Ám arról most értesültem, hogy a velinpergamen halva született bárányok bőréből készült. Te jó Ég, hány báránynak kellett elpusztulnia egy ilyen kódexhez? Az is igaz, hogy az ember könyvtára saját lelki képmása. (Istenem, mi lesz majd utánam az én lelki képmásommal?) – *A Bábeli beszélgetés* (1994) érdektelen fecsegés. De valószínűleg jól fizetett. (szept. 7.)

Zilahy Lajos. A *Két fogoly* című regényt nemrég újra elolvastam önéletrajzi elbeszélésem írása közben, mert annak idején Klári beszélt nekem róla. (Az övéhez hasonló vidéki polgárcsalád könyvtárában megvoltak a Zilahy életműsorozat Athenaeum-féle darabjai, a *Két fogoly* abban is megjelent, s mivel ezek a könyvek nekem is megvannak, hát csak le kellett vennem a polcra a két kék vászonkötésű kötetet.) Annak idején az orosz hadifogságba került férj, Takács Péter szemével láttam a történetet. Szomorú voltam: egy szép házasságot szétrombolt a háború. Most megváltozott a nézőpontom. Rájöttem, hogy a szép Almády Miett a vörös hajával egy érzéki nő (nem mintha ez hiba lenne), igényes és önző, tipikus polgári lélek, ő mellé a tapasztalt, érett, magabiztos férfi, Golgonszky való (és a vele járó kegyelmes asszonyi szerep), az egyszerű lelkű Takács Péterhez pedig inkább a tiszta lelkű kis orosz nő, Zinocska passzol. A sors tehát helyrehozza azt a hibát, amit a polgári rend kényszere vétett.

Péter és Miatt valójában egymás foglyai voltak, aztán szabaddá váltak Pesten és Tobolszkban. Bár ezt sokáig nem tudták. Így van jól. Megnyugodtam. (szept. 8.)

Pénélopé – Molly könyve. Az *Ulysses* elolvasása egykor, húsz éves koromban, máig megőrzött élményem lett Gáspár Endre fordításában, a Nova 1947-es kiadása által. Persze, akkor másként láttam a regényt, mint később, mikor James Joyce művét Szentkuthy Miklós átültetésében olvastam, amelynek „szentkuthys” csavarjait és leleményeit később Bartos Tibor igazította helyre, és megint csak másként, amikor a Magyar James Joyce Műhely 2012-ben, az Európánál kiadott szövegét lapozgattam, időnként az angol eredetibe is belebelepillantva. Persze, nem (csak) a különböző fordítások alakították az élményemet, hanem maga az író, akire életem során más és más nézőpontból pillantottam, s ő mindig visszanezített. Például egykori, Gerty MacDowell iránt érzett szeretetem megőrzése mellett az idők folyamán lassan meg kellett érnem a kissé kikapós Molly telt asszonyiségának megbecsüléséhez. Mert ez a könyv voltaképpen őrá szól. Attól a perctől kezdve, hogy első, még félálomban hallatott, inkább nyögésétől („Ms”), mint szavától a könyvet befejező, gondolatban elhangzó „Igen” szaváig, ez az erotikusan vonzó, „dús keblű”, „beleváló” nő, ez a Marion, a könyv gyújtópontja. Aki kisfiúknak, Rudynak elvesztése után meghasonlott feleség lett, és most várja a szeretőjét. Ő a kezdet és a vég. Pedig jóformán nem is szerepel a történet jelenében, viszont folyton beszélnek róla, és vándorló főhősünknek, Leopold Bloomnak gyakran eszébe jut a felesége. Így amikor Molly kedvesen dalolgatott a teliholdas estén, vagy amikor fűzőjét óhajtva, várakozva, kínálkozva kikapcsolta. „Akkor boldogabb voltam – töpreng hősünk –. Én voltam az. Vagy most én vagyok én?” Leopold Bloom tudatát a dolgok, lények és érzelmek változásának tapasztalata hatja át.

Ez a könyv egyik alapeszméje: a metempsychosis, vagyis az átalakulások, transzformációk és ugyanakkor az egylényegűségek megállíthatatlan folyamata. Ez jellemzi Leopold Bloom barangolását Dublinban 1904. június 16-án, reggeltől éjszakáig, Eccles Street-i lakásától, majd lakásáig, el és vissza, Molytól Mollyig. És ugyanez az élmény hatja át a másik főszereplő, Stephen Daedalus útját a Martello toronytól Bella Cohen külvárosi intézményéig, ahol találkozik Bloommal. Az apa fiút keresett, a fiú apát, de végül nem találják a kulcsot. Útjuk során minduntalan átlényegülnek a szereplők, hiszen ott van mögöttük, tébláboló figurájuk hátterében, az eposzi történet, a küklpsz például dühös Polgártárrá válik, vagy fordítva, a hazafias Polgártárs lesz Polüphemosz, mintha mindig is egyek lettek volna. „Forró lehelet gőzölgött szabályos időközökben szája mélységes üregéből”. „Pattintott gránitkő hegyű lándzsa hevert mellette.” Átalakulások. Ahogyan alakot vált a vak suhanc, s a Virág Rudolf nemzette szombathelyi Virág Lipótból a családi vándorlás során Leopold Bloom lesz, s időnként Henry Flower. Minden változik, az írek angolul beszélnek, s templomok helyett inkább angol vécéket építenek. Hőseink éjszakai víziója során mintha még az idő folyamata is visszájára fordulna: ellentétes irányt venne, hogy ugyanaz maradjon: „Az elhunyt Rudolph Bloom elmesélte az ő 6 éves fiának, Leopold Bloomnak, a vándorlásokat és letelepedéseket sorrendjükben visszamenőleg Dublinban, Londonban, Firenzében, Milánóban, Bécsben, Budapesten, Szombathelyen (és e helyek között), megelégedésének kifejezésével (mivel nagyapja látta Mária Teréziát, Ausztria császárnőjét, Magyarország királynőjét), kereskedelmi tanácsokkal kiegészítve (gondot viselt minden pennyre, mert a fontok már maguknak viselik gondját). Leopold Bloom (6 éves) ezeket az elbeszéléseket Európa politikai térképének állandó tanulmányozásával kísérte és mindenféle ötletekkel az említett központokban létesítendő fiókvállalkozásokat és üzletfiókokat illetően.” (*Ulysses* 1986, 865.) A látomás végén megjelenik „a sötét falon” a „tizenegy éves szőke fiúcska”, aki hangtalanul mosolyog, mert már mindent tud. Ő a halott fiú, Rudy. Idősebb, mint az apja meséjét hallgató Leopold. (október 5.)

Bibó-kurzus 1. A Magvető 1986-ban négy kötetben adta ki Bibó István válogatott tanulmányait. Akkoriban olyan volt olvasni ezeket a tanulmányokat, mintha egy elsüllyedt földrész emelkedett volna ki a tengerből. Ma pedig megdöbbenünk, hogy milyen aktuálisak Bibó gondolatai ma is, és ennek ellenére mennyire nem váltak mégsem a magyar közbeszéd részévé. Az első kötet az 1935 és 1944 között írt dolgozatokat tartalmazza. (Válogatta Huszár Tibor.) A szabadság fogalmának jogi értelmezése és a paraszti kultúra kritikus mérlegre tétele mellett (itt Erdei Ferenc nyomán az ősi szálláselv hagyományaira épülő, s életképes egységeket képező tanyás mezővárosokról ad pozitív képet), ám úgy véli, hogy a magyar kultúra megújulását nem lehet a parasztkultúra fennmaradására építeni. *Az európai egyensúlyról és békéről* című tanulmány adja a kötet tökesúlyát. (295-728.) Ennek központi gondolata az államhatár és a nyelvhatar különbségéből adódó problémákkal kapcsolatos, amelynek következménye a kisebbségi létben élőknek a többségi nemzet által okozott sérelmekből adódó állandó félelemérzése. Ennek okozója a magyarságra nézve tragikus versailles-i béke igazságtalansága. E békeszerződés kieszelői ugyanis éppen az általuk hangoztatott etnikai elvet sértették meg Magyarország súlyos terhére. E vonatkozásban a szerző különösen a csehszlovák agresszió brutalitását emeli ki, amely több millió német és több százezer magyar kitelepítésével járt. Az ideális megoldás, fűzi hozzá más helyen, az államhatároknak a nyelvhatarokhoz való igazítása lenne, a vegyes lakosságú területeken népszavazással. Olyan világos ez, mint a Nap, éppen ezért teljesen irreális. A kötet fontos gondolata a fasizmus jellemzőinek tárgyalása. Az önrendelkezés helyett a hatalomkultusz jellemezte, demokrácia helyett a Führer-prinzip, az egyenlőség helyett pedig a fajelmélet. Bibó szerint ezek a fasizmus jellemzői. (október 25.)

Bibó-kurzus 2. *Válogatott tanulmányok 1945–1949.* Ki a felelős a magyarság részéről Trianonért? – kérdez Bibó. Mint tudjuk, Horthyék a két forradalmat, Károlyit és a kommunistákat tették felelőssé a magyar nemzetet sújtó csapásért. Bibó ezt a „keresztény kurzus” propagandája által konokul sulykolt állítást határozottan cáfolja. Merthogy „éppen a trianoni bűnbakként odaállított Károlyi Mihály volt az, aki azért adta át a hatalmat a Tanácsköztársaságnak, hogy az a várható békeszerződés feltételeit, amelyet Károlyi nem volt hajlandó aláírni, fegyverrel korrigálja, s a Tanácsköztársaság elsősorban abba bukott bele, hogy ezt megpróbálta; ezzel szemben – írja Bibó – Horthyékat az antant azért és azzal a feltétellel juttatta uralomra, hogy a trianoni békeszerződést elfogadják és aláírják.” (598-599.) Bibó a II. világháború utáni békeszerződésért (amely lényegében, még súlyosabb feltételekkel megismételte a trianoni diktátumot), szintén Horthyt teszi felelőssé azért a végzetes politikai kudarcért és a szégyenletes katonai csődért, amely bekövetkezett.

Ebben a kötetben található a *Zsidókérdés Magyarországon* című tanulmány. (621-914.) A szerző sajnálattal állapítja meg, hogy a hírhedt zsidótörvények mellett nagyobb tömegerő volt, mint ellene. (631) Ezek a törvények elfogadtatták, hogy munka helyett kisajátítással is lehet vagyont szerezni. (Ugyanígy gondolkodtak később a kommunisták.) A vészkorszakban a zsidók a magyarság részéről gyűlöletet, gyávaságot, értetlenséget és közönyt tapasztaltak. (Megjegyzem, igen szomorú ezt olvasni, sőt szégyen tölti el az embert, amit csak a szolidaritásnak és segítségadásnak azok a megnyilvánulásai enyhítenek némileg, amelyekről máshol, például Vas István önéletrajzi regényéből értesülhetünk. Erre még visszatérek.) Elemzésének befejező szakaszában Bibó felteszi a kérdést: Ki az antiszemita? Nem az, mondja, aki negatív jelzőket használ a zsidókkal kapcsolatosan, hanem aki magát a *zsidó* szót megbélyegző, gyalázó szóként használja. Nem az, aki nem szereti a zsidókat, hanem aki az erkölcsi destrukció rendszerét tételezi fel róluk. A fogalomnak ez a szűkítése persze nem mentesít a hétköznapi zsidózás jelenségeinek felelőssége alól, de kijelöli azt a határt, ami erkölcsileg átléphetetlen. Az antiszemitizmus 1944 utáni jelenségeivel

kapcsolatosan Bibó határozottan leszögezi, hogy a kommunizmus és a zsidóság azonosítása téves. (november 5.)

Németh László *Szerdai fogadónap* című regénye a főhősnek, a *Kocsik* szeptemberben és az *Alsóvárosi búcsúban* megismert Jó Péternek a történetét folytatja, előkészítve a tetralógia negyedik részének, *A másik mesternek* az epikus útját. Ennek a harmadik könyvnek az első fele falun játszódik, a két forradalom idején. Egy falu kisvilágában csapódnak le a politikai események hírei, hatásai. Az író kevés szóval sokat tud mondani, mert például mennyi minden benne van ebben a mondatban: „Gond lett a köszönés.” (I. 28.) A második rész Pesten játszódik a restauráció, a keresztény kurzus idején. Itt is találunk sugallóan sokat mondó sorokat, mint például a zsidóverés jelenetében. (II. 46-47.) (Ilyen jellegű volt korábban a kommunista, bőrkabátos Regyena Rudi fenyegető látogatása Jóék pincéjében, akit később felakasztva is láttunk, szánalmasan lengve egy faágon. Az író nem a látását beszűkítő csőből nézi a világot.) Jó Péter Pesten már egyetemista, Barbián előadásait hallgatja. Németh László a magyar élet enciklopédiájának szánta művét, az események elbeszélése és az eszmék sodrása szerint is. Írói tudása meg is lett volna ennek a szándéknak a megvalósításához. Epikus nyelve azonban akadályát képezte a dolognak. A szöveg realista stílusát túlzottan megterheli a mondatokba zsúfolt asszociációk sora, amelyek minduntalan visszafogják a cselekmény lendületét. És megterheli a jellemrajzot. A figurák, különösen a főhősnek szánt Barbián, vagy Jób Arzén szinte roskadoznak a velük kapcsolatos információk súlya alatt. A Hildával kapcsolatos cselekményszál viszont nincs kibontva. A máshol túl érzékeny és már-már tudálékos elbeszélő itt megtorpanni látszik. (november 26.)

Az elbeszélés nehézségeivel Tolnai Ottó is számot vet a *Szeméremékszerek* 3. részében (*A fröccsöntés kora*) (Jelenkor Kiadó, 2022.). „A történetek nálunk állandóan áramlanak, folyamatban vannak, indukálják egymást, összeköcsolódnak, nemezelődnek, nemzeti módon is, hiszen Olivér igen jól ismeri a népi írókat, majd egyszer csak maguktól kigubancolódnak, kioldódnak, kisimulnak, kialszanak, akárha valami váratlan szélcsendben.” (9) Ebben a szélcsendben, amit az olvasó képzel és érzékel (képzelve érzékel vagy érzékelve képzel) a nemezelődés és kigubancolódás során, három jegyzet íródik a céduláimra. Az egyik a figurákról, Luszteres Feriről, s különösen Makacs Puciról, Palics fürdő lámpagyújtogatójáról készül az elismerés piros pontjaival. A másik jegyzet az epizódokat dicséri, leginkább a két szívre vonatkozóan. Habsburg Ottó szíve Pannonhalmán föloldja a kuruc–labanc ellentétet (bárcsak), Chopin kalandos úton hazatért szívéen pedig igen nagy teher nyugszik: egész Lengyelország. De nekem (tükeként) mégis a Felsőmalom utca és a Búza tér közé szorult pécsi kispiac rekviemje a legszebb epizód. Olvasása mindenkinek ajánlott, de a Mecsek déli oldalán kötelező. (Szaporodnak a piros pontok.) Ne feledjem a sünnentés groteszk eseményét! És végül a harmadik jegyzet az életfilozófia cetlijén olvasható. Vagy inkább látható. Egy négy métert hosszú pad Palicson, amelyen az elbeszélő ül az unokákkal és a kutyákkal. Azért négy méteres, hogy még a komondor is ráférjen. Ott ülnek. Látom őket. Intek is nekik. – Pro memória: Jósika Miklós modernségét a *Brüsszeli levelek* alapján magam is érzékelem, Móra *A festő halála* című regényét viszont el kell olvasnom, hogy tudjam, valóban annyira jó-e, mint Tolnai mondja. A *Vásott kölykök* (Cocteau) nekem nem annyira kedves, mint az írónak, utálok a démoni Elisabeth-et, még a tragikus testvér-mítosz és Truffaut ellenére is. De a Tolnai-féle huszadik századi magyar kánont elfogadom, ha nem is kirekesztő módon: *Barbárok*, *Pál utcai fiúk*, *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*, *Fuهارosok*. De hol marad Krúdy? A két Jeanne d’Arc filmnek (Dreyer, Bressson) én is rajongója voltam, vagyok. Nicsak, tiszta pirosak lettek ezek a cetlik. Ja, persze: a pontok. (december 15.)